

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Σχολή Διεθνών Σπουδών, Επικοινωνίας και Πολιτισμού
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

Εθνικισμός και Συγκρότηση των Βαλκανικών κρατών

Η περίπτωση της Βουλγαρίας

Από το 2ο μισό του 19ου αι. έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους

Αριστοφάνης Γάσπαρης

A.M: 1215M021

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαριλένα Κοππά

Π.Μ.Σ.: Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

Κατεύθυνση: Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές

Ακαδημαϊκό Έτος: 2015 - 2016

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Σχολή Διεθνών Σπουδών, Επικοινωνίας και Πολιτισμού

Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΓΑΣΠΑΡΗΣ

ΑΜ: 1215Μ021

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Εθνικισμός και Συγκρότηση των Βαλκανικών κρατών:

Η περίπτωση της Βουλγαρίας

Από το 2ο μισό του 19ου αι. έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαριλένα Κοππά

Π.Μ.Σ.: Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών

Κατεύθυνση: Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές

Ακαδημαϊκό Έτος: 2015-2016

Αθήνα, Νοέμβριος 2016

«ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ»

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάσει επιστημονικής παράφρασης. Αναλαμβάνω την προσωπική και ατομική ευθύνη ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαι υπόλογος έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στην Διπλωματική μου Εργασία και κατά συνέπεια αποτυχία απόκτησης του Μεταπτυχιακού Τίτλου των Μεταπτυχιακών Σπουδών, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων. Δηλώνω, συνεπώς, ότι αυτή η ΜΔΕ προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμένα προσωπικά και αποκλειστικά και ότι, αναλαμβάνω πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Υπογραφή:

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized initial 'X' followed by a long horizontal stroke that tapers to a point on the right. The signature is written above a solid horizontal line.

Νοέμβριος 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	11-12
---------------	-------

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Εισαγωγή

1. Βαλκάνια.....	15-16
2. Βουλγαρία και βουλγαρικό βασίλειο.....	16-27
2.1. Η πρωτο-βουλγαρική περίοδος.....	16-17
2.2. Η μεσαιωνική περίοδος.....	17-22
2.3. Η οθωμανική περίοδος.....	22-27

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Εθνικισμός

1. Εισαγωγικά.....	31-32
2. Ο 18ος και ο 19ος αιώνας.....	32-38
2.1. Η γερμανική αντίληψη.....	33-35
2.2. Η γαλλική αντίληψη.....	35-38
3. Ο 20ος αιώνας: Τρεις προσεγγίσεις.....	38-53
3.1. Ο αρχεγονισμός.....	38-39
3.2. Ο μοντερνισμός.....	39-49
3.2.1. Οι εκπρόσωποι.....	39-49
3.3. Ο εθνοσυμβολισμός.....	50-53
3.3.1. Οι εκπρόσωποι.....	50-53

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η Βουλγαρία από το δεύτερο μισό του 19ου αι. έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους

1. Τα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα.....	57-64
1.1. Οι πρώτες εθνικές επαναστάσεις.....	57
1.2. Η οικονομική κατάσταση.....	57-58
1.3. Η πνευματική ζωή.....	58-59

1.4. Το Ανατολικό Ζήτημα.....	59
1.5. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και η Συνθήκη των Παρισίων.....	59-60
1.6. Ο Πανσλαβισμός.....	60-61
1.7. Οι Φαναριώτες και το Πατριαρχείο.....	61-64
2. Η Βουλγαρία μέχρι το 1878.....	64-96
2.1. Η πρώιμη εθνική αφύπνιση.....	64-66
2.2. Το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.....	67-69
2.3. Η πνευματική ζωή και η εκπαίδευση.....	69-72
2.4. Η Εκκλησία.....	72-82
2.5. Ο αγώνας για απελευθέρωση μέχρι το 1878.....	82-96
2.5.1. Οι προσωπικότητες.....	83-87
2.5.2. Η Βαλκανική Κρίση.....	87-88
2.5.3. Η Απριλιανή Επανάσταση.....	88-90
2.5.4. Ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος.....	90-92
2.5.5. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.....	92-93
2.5.6. Το Συνέδριο του Βερολίνου.....	93-96
3. Το βουλγαρικό κράτος: 1878-1896.....	96-120
3.1. Εισαγωγικά.....	96-98
3.2. Το Σύνταγμα του Τάρνοβο.....	98-102
3.3. Οι διαμάχες για το σύνταγμα.....	102-107
3.4. Το εθνικό ζήτημα και η Ανατολική Ρωμυλία.....	107-112
3.5. Το τέλος της περιόδου Μπάτενμπεργκ.....	112-114
3.6. Η μεταβατική περίοδος και ο νέος πρίγκιπας.....	114-116
3.7. Η περίοδος Σταμπολόφ («Stambolovshchina»).....	117-120
4. Η περίοδος του Φερδινάνδου: 1896-1908.....	120-138
4.1. Η προσέγγιση με τη Ρωσία και η αναγνώριση του Φερδινάνδου.....	120-122
4.2. Οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού.....	122-124
4.3. Η περίοδος του «partisanstvo».....	124-125
4.4. Το Αγροτικό Κίνημα.....	125-130
4.5. Η Μακεδονική Κρίση.....	130-136
4.6. Η ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας.....	136-137
4.7. Οι πληθυσμοί: Μια σύντομη επισκόπηση.....	137-138

5. Το ανεξάρτητο βουλγαρικό κράτος: 1908-1913	138-149
5.1. Η πορεία προς τους Βαλκανικούς Πολέμους.....	138-141
5.2. Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος.....	141-144
5.3. Από τη Συνθήκη του Λονδίνου στον νέο πόλεμο.....	144-145
5.4. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος.....	146
5.5. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου	146-149
6. Η έννοια του «έθνους» και η Βουλγαρία	150-151
Γενική Βιβλιογραφία	153-156
Χάρτες.....	158-167
Ονομασίες πόλεων	170-171

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και τους φίλους μου (Ηλία, Μήτσο, Κώστα, Μπάμπη, Γιάννη, Ξενοφώντα, Σεμέλη, Βάσω, Αγγελική, Βάσω, Αντώνη, Χρήστο, Θαλή, Κώστα, Αχιλλέα) για την υπομονή και τη στήριξή τους. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον Ορθοπαιδικό-Χειρουργό Γεώργιο-Γρηγόριο Καραχάλιο με τους συνεργάτες του και το κέντρο αποκατάστασης «Λαέρτειον» (τους: Λευτέρη, Ηλία, Γιώργο, Παναγιώτη, Βασίλη, Μαρία, Πωλίνα, Ιωάννα) για τη βοήθειά τους όλο αυτό το δύσκολο διάστημα. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Βίκυ Μουχτούρη, τον Κλεάνθη Τσακυράκη και τον Νίκο Ανδριώτη. Πάνω απ' όλα όμως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Χαράλαμπο Γάσπαρη για την ανεκτίμητη βοήθειά του.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ζήτημα του «έθνους», του «έθνους-κράτους» και του «εθνικισμού» βρίσκεται τα τελευταία χρόνια και πάλι στην αιχμή διαφόρων επιστημονικών κλάδων (Ιστορίας, Κοινωνιολογίας, Πολιτικών Επιστημών, Ανθρωπολογίας και άλλων) λόγω πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών. Στην παρούσα συγκυρία διαφαίνεται μια ισχυρή αντίφαση: Ενώ η «παγκοσμιοποίηση» σε ορισμένους τομείς έχει προχωρήσει και εδραιωθεί, οι τάσεις για συσπείρωση γύρω από εθνικές ταυτότητες όχι μόνο δεν υποχωρεί, αλλά μοιάζει να ενισχύεται τόσο στον λεγόμενο «παλαιό κόσμο» (Ευρώπη, νότιες και ανατολικές ακτές Μεσογείου), όσο και στον νεότερο.

Η Βουλγαρία ως βόρειος γείτονας της Ελλάδας έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ελληνική Ιστορία και οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες έχουν περάσει πολλές και διαφορετικές φάσεις, πολύ συχνά δύσκολες. Πρόκειται για μια χώρα που η Ιστορία της έχει βαθιές ρίζες στους πρώιμους μεσαιωνικούς αιώνες. Υπήρξε ισχυρός αντίπαλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και μέσα από την αντιπαλότητα αυτή αναδείχθηκε ως κράτος, ένα από τα παλαιότερα των Βαλκανίων. Η ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία, και φυσικά η βουλγαρική, έχει ασχοληθεί σε σημαντικό βαθμό με το ζήτημα της ιστορικής εξέλιξης του βουλγαρικού έθνους και κράτους. Κάθε εποχή ωστόσο θέτει τα δικά της ερωτήματα και από την άποψη αυτή το ζήτημα του εθνικισμού στη Βουλγαρία και της ανάδειξης του σύγχρονου βουλγαρικού κράτους έχει ακόμη περιθώρια μελέτης. Εξάλλου η σύγχρονη έρευνα συνδυάζει μεθόδους από διάφορους επιστημονικούς κλάδους, γεγονός που αποφέρει ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

Η παρούσα εργασία είναι μια σύντομη επισκόπηση από τη μια των διαφόρων θεωριών περί «εθνικισμού», οι οποίες αναπτύχθηκαν κατά τον 20ο κυρίως αιώνα, και από την άλλη της ιστορίας της Βουλγαρίας, των Βουλγάρων και του βουλγαρικού κράτους στα τέλη του 19ου και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, μεταξύ δηλαδή των καθοριστικών για την ιστορία τους γεγονότων της βουλγαρικής Εξαρχίας, της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και των Βαλκανικών πολέμων.

Συγκεκριμένα η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη: Στο πρώτο μέρος (Εισαγωγή) γίνεται πολύ σύντομη αναφορά στην ιστορία της Βουλγαρίας και

των Βουλγάρων από την άφιξη και εγκατάσταση των πρωτο-βουλγάρων στην Βαλκανική χερσόνησο μέχρι και τον πρώιμο 19ο αι. της οθωμανικής περιόδου. Στο δεύτερο μέρος (Εθνικισμός) καταγράφονται πρώτα οι αντιλήψεις περί έθνους, οι οποίες αναπτύχθηκαν κατά τον προχωρημένο 18ο αι. και κυρίως κατά τον 19ο αι., και στη συνέχεια οι θεωρίες περί έθνους και εθνικισμού, οι οποίες θεμελιώθηκαν κατά τον 20ο αι. με ιδιαίτερη αναφορά στους κυριότερους εκπροσώπους τους. Στο τρίτο και κύριο μέρος (Η Βουλγαρία από το δεύτερο μισό του 19ου αι. έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους) αναλύονται όχι μόνο τα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν στην ανεξαρτησία της Βουλγαρίας, αλλά και οι παράγοντες που επέδρασαν στην αφύπνιση του βουλγαρικού εθνικισμού και στη συνέχεια αποτέλεσαν μοχλό πίεσης για το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η εργασία ολοκληρώνεται με έναν σύντομο ανακεφαλαιωτικό επίλογο, την καταγραφή της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή της, ενδεικτικούς χάρτες, καθώς και κατάλογο με τα ονόματα των πόλεων που αναφέρονται σε αυτήν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Εισαγωγή

*«[Τα Βαλκάνια] παράγουν περισσότερη ιστορία
από όση μπορούν να καταναλώσουν».*

Θυίνστον Τσώρτσιλ

1. Βαλκάνια

Ο όρος «Balkan», που αποτελεί λέξη τουρκικής προέλευσης και σημαίνει «όρος» ή «δασώδη βουνά»¹, ενώ στα σλαβικά αποκαλείται «Stara Planina»² που σημαίνει «παλιό βουνό», χαρακτήριζε αρχικά την οροσειρά που ήταν γνωστή ως «αρχαίος Αίμος», ορεινός όγκος τον οποίο έπρεπε να διασχίσει κάποιος ταξιδιώτης για να φτάσει στην Κωνσταντινούπολη από την κεντρική Ευρώπη. Ο όρος με τα χρόνια διευρύνθηκε δίνοντας την εντύπωση πως η οροσειρά των Βαλκανίων εκτεινόταν καθ' όλο το μήκος της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Από γεωφυσικής άποψης το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της περιοχής αυτής είναι ο ορεινός της χαρακτήρας. Η ύπαρξη μεγάλων οροσειρών, συμπεριλαμβανομένης και αυτής των Καρπαθίων στα Βόρεια, οι οποίες διαιρούν τη χερσόνησο, είχε σαν αποτέλεσμα την απομάκρυνση των λαών μεταξύ τους και την απουσία ενός φυσικού κέντρου στην περιοχή. Ωστόσο, κατέχοντας στρατηγική θέση στο σταυροδρόμι μεταξύ Ασίας, Αφρικής και Ευρώπης, η Βαλκανική χερσόνησος αποτέλεσε με το πέρασ των αιώνων πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα σε διάφορες δυνάμεις, οι οποίες επεδίωκαν την κατάκτησή της, καθώς αποτελούσε πέρασμα προς άλλες περιοχές. Παρά το γεγονός ότι τα βουνά συνέβαλαν στην ανάπτυξη ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και στην απομόνωση μεταξύ των βαλκανικών λαών, δεν αποτέλεσαν ανάχωμα στις εξωτερικές επεμβάσεις. Το ίδιο ίσχυσε και για τις εκτεταμένες ακτές στα ανατολικά και τα νότια της χερσονήσου, όπου τα χρήσιμα λιμάνια και τα κανάλια τους βοηθούσαν στην εξασφάλιση της επιρροής και του ελέγχου από πλευράς των ξένων δυνάμεων.

Μηδαμινές έως ανύπαρκτες πριν τη δεκαετία του 1880 ήταν φυσικά και οι αναφορές στους πληθυσμούς της περιοχής με τον όρο «βαλκανικοί λαοί».³ Το μωσαϊκό των πληθυσμών στην περιοχή αυτή κάτω από το οθωμανικό σύστημα του μιλέτ (millet) δεν επέτρεπε ιδιαίτερους διαχωρισμούς με βάση την εθνοτική ταυτότητα. Ακόμα και μετά την άνοδο των σλαβικών εθνικισμών στην

¹ B. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, τ. 1, (18ος-19ος αιώνας), σελ. 21.

² Από το παλαιοσλαβικό starǔ (старъ) που σημαίνει «παλαιός» και τη λέξη planina (планина) που σημαίνει «βουνό ή οροσειρά».

³ M. Μαζάουερ, *Τα Βαλκάνια*, Αθήνα 2002, σελ. 27.

χερσόνησο ήταν πολύ δύσκολο να διαφανεί ποιοι λαοί και ποια κράτη θα διαδέχονταν την Οθωμανική αυτοκρατορία στα εδάφη αυτά. Με το τέλος όμως του 19ου αιώνα είχαν πλέον αναδυθεί, μετά από τις εθνικές τους επαναστάσεις, διάδοχα κράτη – Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία και Μαυροβούνιο. Κατά την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων το 1912-1913 οι όροι «Βαλκανική Χερσόνησος» ή απλώς «Βαλκάνια» είχαν πλέον καθιερωθεί. Ωστόσο οι όροι αυτοί έμελλε, σε αντίθεση με τους προγενέστερους τους, να συνδεθούν με αρνητικές συνδηλώσεις βίας, αγριότητας και πρωτογονισμού σε τόσο μεγάλο βαθμό ώστε να μπορεί να βρεθεί πολύ δύσκολα κάτι ανάλογο στην Ιστορία.⁴

2. Βουλγαρία και βουλγαρικό βασίλειο

2.1. Η πρωτο-βουλγαρική περίοδος

Οι Σλάβοι, ένας ινδοευρωπαϊκός λαός που έκανε την εμφάνισή του στην περιοχή κατά τον 5ο αιώνα, δεν ήταν περαστικοί, αλλά σε αντίθεση με τα άλλα φύλα που έκαναν επιδρομές στη χερσόνησο είχαν έρθει για μόνιμη εγκατάσταση.⁵ Εγκαταστάθηκαν σε περιοχές των Ανατολικών Βαλκανίων και ήταν κατανεμημένοι σε μικρές ομάδες διαθέτοντας τους δικούς τους ηγέτες. Παρά το γεγονός του σχηματισμού ενώσεων εντός των φυλών, δεν υπήρχε κεντρική οργάνωση. Σε αντίθεση με την πλειονότητα των προηγούμενων εισβολέων, οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στα εδάφη, τα οποία κατέλαβαν, ως κτηνοτρόφοι. Με αυτό τον τρόπο τέθηκε η βάση για τα μελλοντικά μεσαιωνικά κράτη της Βουλγαρίας, της Κροατίας, της Σερβίας και της Σλοβενίας. Κατά τον 6ο και 7ο αιώνα άλλες σλαβικές φυλές έκαναν την εμφάνισή τους αναμεμιγμένες με Πρωτο-Βούλγαρους, μιας τουρκικής προέλευσης ομάδα, των οποίων η ήττα από τους Χαζάρους τους υποχρέωσε να μετακινηθούν (δυτικότερα). Το 680

⁴ Μαζάουερ, *Τα Βαλκάνια*, σελ. 30.

⁵ Για την εμφάνιση και την εγκατάσταση των Σλάβων στη Βαλκανική χερσόνησο βλ. συνοπτικά Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις στη μεσαιωνική Ελλάδα. Γενική επισκόπηση*, Αθήνα 1993. Επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας μέχρι τη δεκαετία του 1990 σχετικά με τους λαούς της Βαλκανικής από τον 6ο έως και τον 15ο αι. βλ. Θ. Μπαζαίου - Βαράβας, Κ. Νικολάου, *Ελληνικός χώρος και πρώιμοι Σλάβοι Βούλγαροι Σέρβοι (6ος - 15ος αι.): αναλυτική βιβλιογραφία (1945 - 1991)*, Αθήνα 1992.

διέσχισαν τον Δούναβη εγκαινιάζοντας μια καινούργια περίοδο επιδρομών στη χερσόνησο και καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της. Εκεί δημιούργησαν το πρώτο Βουλγαρικό κράτος σε εδάφη όπου κατοικούνταν από Σλάβους, ο πληθυσμός των οποίων ήταν αρκετά μεγαλύτερος από αυτό των κατακτητών. Οι Πρώτο-Βούλγαροι προέρχονταν από μια περιοχή μεταξύ των Ουραλίων και του Βόλγα αποτελώντας «μίξη» από διάφορα εθνοτικά στοιχεία. Η λέξη «bulgar» προέρχεται από ρήμα τουρκικής προέλευσης που σημαίνει «αναμειγνύω/ανακατεύω».⁶ Αυτό που διαφοροποιούσε τους Πρωτο-Βούλγαρους από τους Σλάβους, εκτός από την τρομερή στρατιωτική φήμη τους, ήταν η ιδιαίτερα αναπτυγμένη αίσθηση πολιτικής και οργανωτικής συνοχής.

Το πρώτο αυτό Βουλγαρικό κράτος αντιμετώπιζε δύο πολύ σημαντικά ζητήματα. Το ένα ήταν ο ξεκάθαρος προσδιορισμός των συνόρων και η διασφάλισή τους, και το άλλο η ανάμειξη των δύο πληθυσμών που απάρτιζαν το κράτος, δηλ. των Πρωτο-Βουλγάρων και των Σλάβων. Αρχικά οι δύο λαοί ζούσαν μαζί, με τον πρίγκιπα και τους ευγενείς να είναι Βούλγαροι, ενώ και οι δύο λαοί ήταν ειδωλολάτρες, λατρεύοντας ο καθένας τους δικούς του θεούς. Το δεύτερο ζήτημα έμελλε τελικά να επιλυθεί μέσω της αφομοίωσης, η οποία ολοκληρώθηκε τον 9ο αιώνα, οπότε και ολόκληρος ο πληθυσμός έγινε σλαβόφωνος και χριστιανικός. Αντίθετα, το πρώτο ζήτημα ταλάνισε όλα τα βουλγαρικά κράτη από τον μεσαίωνα έως τους σύγχρονους χρόνους.

2.2. Η μεσαιωνική περίοδος

Το 864 ο βασιλιάς Μπόρις Α' (852-889) ασπάσθηκε το χριστιανισμό ακολουθώντας τον και όλοι οι υπήκοοί του, γεγονός που αποτέλεσε το μεγαλύτερο επίτευγμα της βασιλείας του. Για την απόφασή του αυτή έπαιξαν ρόλο, εκτός από την αποφυγή της στρατιωτικής πίεσης από το Βυζάντιο, εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες. Σχεδόν όλος ο πολιτισμένος κόσμος της εποχής είχε ασπαστεί το χριστιανισμό. Αν η Βουλγαρία ήθελε να συναναστρέφεται σαν ίσος με τα ισχυρά κράτη της Ευρώπης, θα έπρεπε να γίνει μέρος της πολιτιστικής και θρησκευτικής τους κοινότητας.

⁶ R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Κέμπριτζ 2005, σελ. 8.

Η επιβολή του χριστιανισμού μπορούσε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των δύο εθνοτικών ομάδων της Βουλγαρίας. Το χάσμα αυτό παρέμενε παρά τη γλωσσική ανάμειξη και τη δημιουργία της Σλαβοβουλγαρικής (στην οποία τα σλάβικα στοιχεία κυριαρχούσαν). Ζητούμενο ήταν η συνοχή του λαού (οι διαφορές μεταξύ χριστιανών και παγανιστών, αν παρέμεναν, θα μπορούσαν να τις εκμεταλλευτούν οι εξωτερικοί εχθροί σε στιγμές εσωτερικών δυσκολιών). Λόγω της κατάκτησης εδαφών στα νότια, ο σλαβικός πληθυσμός είχε αυξηθεί, μετατρέποντας τους Πρωτο-Βούλγαρους σε μειονότητα.

Αρκετοί ευγενείς αντέδρασαν σε αυτή την κίνηση του Μπόρις και οι περισσότεροι εκτελέστηκαν. Η αλλαγή θρησκείας δεν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα, καθώς η Εκκλησία της Βουλγαρίας θα υπαγόταν στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, το οποίο θα όριζε δικούς του πατριάρχες και αρχιεπισκόπους. Αυτό ενίσχυσε τις ανησυχίες ότι η Εκκλησία της Βουλγαρίας θα μετατρέποταν σε μηχανισμό παρέμβασης του Βυζαντίου στα εσωτερικά της χώρας. Έτσι στράφηκε προς τη Ρώμη, αναγνωρίζοντας μάλιστα για ένα μικρό χρονικό διάστημα τη δικαιοδοσία της, επιζητώντας περισσότερες δυνατότητες αυτενέργειας χωρίς όμως επιτυχία και στην κίνηση αυτή. Στο δίλημμα Ανατολή ή Δύση, ο Μπόρις επέλεξε τελικά την συμμαχία με το Βυζάντιο, παραμένοντας υπό το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης. Αν και υπήρχε αντίδραση, γιατί τα υψηλά κλιμάκια της βουλγαρικής Εκκλησίας κατέχονταν από Έλληνες, η αποδοχή του χριστιανισμού από τον πληθυσμό υπήρξε καθολική, πετυχαίνοντας και την πολυπόθητη ανάμειξη του ντόπιων πληθυσμιακών στοιχείων, με αποτέλεσμα από τον 10ο αιώνα να θεωρούνται όλοι «Βούλγαροι» και ο διαχωρισμός σε διάφορα εθνοτικά στοιχεία να πάψει να υφίσταται.

Από τα μέσα του 9ου αιώνα, παράλληλα με την αποδοχή της νέας θρησκείας, μια εξίσου σημαντική εξέλιξη έλαβε χώρα: η δημιουργία αλφαβήτου στα Σλαβονικά. Μετά από αίτημα του κυβερνήτη της Μοραβίας για ένα αλφάβητο που θα βοηθούσε στην ανάσχεση της επιρροής των Φράγκων και των Γερμανών, το 862 δύο Θεσσαλονικείς ιερείς, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος ανέλαβαν αυτό το δύσκολο έργο. Το γλαγολιτικό αλφάβητο τροποποιήθηκε για να μοιάζει περισσότερο με το ελληνικό. Έτσι προέκυψε το κυριλλικό αλφάβητο, το οποίο υιοθετήθηκε από τους ορθόδοξους Σλάβους της χερσονήσου, δηλ. τους Βούλγαρους, τους Σέρβους και τους Ρώσους. Η παλαιά βουλγαρική ή σλαβική

γλώσσα έγινε η γλώσσα των ορθόδοξων σλαβικών Εκκλησιών και των σλαβικών γραμμάτων για τους επόμενους αιώνες. Η δημιουργία του αλφαβήτου αυτού ήταν τεράστιας σημασίας, διότι έδωσε τη δυνατότητα στους Βούλγαρους από τη μια να μην αφομοιωθούν από τους Έλληνες στο νότο και τους Φράγκους στη Δύση, και από την άλλη να δημιουργήσουν τη δική τους λογοτεχνία και τον δικό τους γλωσσικό πολιτισμό. Μετέτρεψαν έτσι τη χώρα τους στο πρώτο ουσιαστικά σημαντικό κέντρο της σλαβικής κουλτούρας. Ακόμη μεγαλύτερη όμως σημασία είχε η δυνατότητα της Εκκλησίας να χρησιμοποιεί στη λειτουργία τη γλώσσα της, αποφεύγοντας έτσι την ολοκληρωτική επικράτηση της ελληνικής.

Το πρώτο βουλγαρικό κράτος έφτασε στην ακμή του κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Συμεών (893-927), ο οποίος ανέβηκε στο θρόνο ύστερα από πραξικόπημα στο παλάτι. Ήταν δευτερότοκος γιος του Μπόρις και είναι ο μοναδικός βούλγαρος ηγεμόνας που του αποδόθηκε το προσωνύμιο «Μέγας». Τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του τα πέρασε σε πολέμους με το Βυζάντιο και τους άλλους γειτονικούς λαούς. Επέκτεινε τα σύνορα της χώρας του δυτικά ως την Αδριατική, νότια προς το Αιγαίο και βορειοδυτικά προς τις περιοχές που περιλαμβάνονται στη σημερινή Σερβία και το Μαυροβούνιο. Αξιοσημείωτο είναι ότι έφτασε και δύο φορές ως τα τείχη της Κωνσταντινούπολης (τη δεύτερη αναγκάστηκε να σταματήσει λόγω της εμφάνισης των Μαγυάρων στα βόρεια).

Το 896 σύναψε ειρήνη με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία πετυχαίνοντας την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Βουλγαρικής Εκκλησίας.⁷ Τριάντα χρόνια αργότερα μια δεύτερη συνθήκη επικύρωσε τη συμφωνία αυτή, ενώ προήγαγε το βουλγαρικό εκκλησιαστικό κέντρο στο Πρέσλαβ από αρχιεπισκοπή σε πατριαρχείο. Με την ίδια συνθήκη αναγνωρίστηκε ταυτόχρονα στον Συμεών ο τίτλος του *basileus*, δηλαδή του βασιλιά ή τσάρου. Τέτοιο τίτλο η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αναγνώριζε μόνο στον ηγεμόνα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο Συμεών μετέφερε επίσης την πρωτεύουσα από την Πλίσκα στο Πρέσλαβ. Η νέα πρωτεύουσα είχε μικρότερη παγανιστική παράδοση, ενώ στα χρόνια του γνώρισε άνθιση στις τέχνες και τα γράμματα. Ώθηση στην ανάπτυξη αυτή έδωσε η εικοσαετής ειρήνη και οι στενές εμπορικές σχέσεις με

⁷ Για την ιστορία της βουλγαρικής Εκκλησίας μέχρι τον 13ο αι. βλ. Ι. Χ. Ταρνανίδης, *Η διαμόρφωση του αυτοκεφάλου της Βουλγαρικής Εκκλησίας (864 - 1235)*, Θεσσαλονίκη 1976.

την Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η Βουλγαρία ήταν πλέον (και εδαφικά) η ισχυρότερη βαλκανική δύναμη.

Με το θάνατο του Συμεών η δύναμη της χώρας άρχισε να υποχωρεί. Νέες επιδρομές από το Βορρά (Μαγυάροι) και συχνές συγκρούσεις με το Βυζάντιο συνέτειναν σε αυτό. Στο εσωτερικό της χώρας επικρατούσε απογοήτευση εξαιτίας της παρατεταμένης πολεμικής ατμόσφαιρας, ενώ η εκκλησία ταλανιζόταν από διαφθορά και φιλοχρηματία. Την περίοδο εκείνη έκαναν την εμφάνισή τους αιρετικά κινήματα, βασικότερα από τα οποία ήταν ο ερμητισμός (hermitism) και ο βογομιλισμός (bogomils), διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στο εσωτερικό της χώρας.

Το τέλος του 10ου αιώνα βρήκε το Βουλγαρικό βασίλειο σε πτώση, με τις διαμάχες να συνεχίζονται και με το Βυζάντιο να κατακτά το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού βασιλείου. Η Βουλγαρία του Κρούμου, του Μπόρις και του Συμεών είχε πλέον τελειώσει. Η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στην Οχρίδα. Τη δεκαετία του 980 υπήρξε μια σύντομη αναβίωση του βασιλείου, με την επανάκτηση αρκετών από τα απολεσθέντα εδάφη και την επέκταση σε περιοχές της σημερινής Αλβανίας και του Μαυροβουνίου από τον τσάρο Σαμουήλ (997-1014). Όλα αυτά όμως θα τελειώσουν το 1014, όταν ο στρατός του Βασιλείου Β' (963-1025), του γνωστού και ως «Βουλγαροκτόνου», κατατρόπωσε το βουλγαρικό στρατό. Οι Βούλγαροι θα πολεμήσουν για ακόμα τέσσερα χρόνια, με το βυζαντινό στρατό να καταλαμβάνει την Οχρίδα το 1018 και η περιοχή να περνά υπό βυζαντινή κατοχή, η οποία διατηρήθηκε για 150 χρόνια. Το Βυζάντιο βρισκόταν τότε στην ισχυρότερη θέση από την εποχή της εισβολής των Σλάβων.⁸

Το πρώτο βουλγαρικό βασίλειο πέτυχε πολλά. Κατάφερε να δημιουργήσει ένα ενιαίο έθνος μέσα από τις συστατικές του εθνότητες και δέχθηκε την επιρροή του χριστιανισμού ως κυρίαρχης θρησκείας που το βοήθησε σε κοινωνικές αλλαγές. Δεν κατάφερε όμως να δημιουργήσει ναυτικό και απέτυχε να κατανοήσει τη γεωπολιτική/γεωγραφική σημασία της θέσης του (η οποία ήταν ευπρόσβλητη από παντού).

⁸ Για τις σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους Βούλγαρους κατά την περίοδο αυτή βλ. Ε. Κ. Κυριάκης, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7ος - 10ος αι.): συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*, Αθήνα 1993.

Μετά την κατάκτηση της Βουλγαρίας από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄ και για τα επόμενα λίγα χρόνια η ανεξαρτησία της βουλγαρικής Εκκλησίας διατηρήθηκε. Την περίοδο αυτή υπήρξαν κάποιες επαναστατικές κινήσεις, οι οποίες όμως δεν διέθεταν στοιχεία «εθνικισμού», αλλά είχαν πιο πολύ χαρακτήρα διαμαρτυρίας για τις όλο και χειρότερες κοινωνικές συνθήκες και την καταπίεση. Το 1041 το κίνημα του Πέταρ Ντελιάν, απογόνου του Σαμουήλ, πήρε υπό τον έλεγχο του περιοχές στην Ήπειρο, Θράκη και Μακεδονία. Καταπνίγηκε όμως από τους Βυζαντινούς. Η Βουλγαρία παρέμεινε τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι τα τέλη του 12ου αιώνα.⁹

Το 1185 δύο γαιοκτήμονες από την περιοχή κοντά στο Τάρνοβο ο Πέταρ και ο Ιβάν Ασέν, ζήτησαν ελάφρυνση φόρων από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Όταν το αίτημα δεν έγινε δεκτό (με προσβλητικό μάλιστα τρόπο)¹⁰, πήραν τα όπλα οργανώνοντας μια επιτυχημένη εξέγερση. Πρόκειται για μια πράξη που σημάδεψε την αρχή της δεύτερου βουλγαρικού βασιλείου, με τον Πέταρ να αυτοανακηρύσσεται τσάρος με πρωτεύουσα το Τάρνοβο.

Το δεύτερο αυτό Βουλγαρικό βασίλειο έμελλε να διαρκέσει δύο αιώνες. Όπως και το προηγούμενο, είχε διακυμάνσεις στο μέγεθός του και δεν ήταν ασφαλές από εξωτερικές αλλά και εσωτερικές απειλές, καθώς οι ηγεμόνες αντιμετώπιζαν δυσκολίες με τον έλεγχο της τοπικής αριστοκρατίας. Το βασίλειο σταθεροποιήθηκε επί τσάρου Καλογιάννη (Kaloyan) (1197-1207), ο οποίος ήταν ικανός όχι μόνο στον πόλεμο αλλά και στη διπλωματία. Το 1204 χάρη σε συμφωνία με τη Ρώμη απέφυγε την κατάκτηση από τους σταυροφόρους. Μετά από μια ακόμα περίοδο αναταραχών η σταθερότητα επέστρεψε και το δεύτερο βουλγαρικό βασίλειο έφτασε στην ακμή του κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιβάν Ασέν Β΄ (1218-1241). Ο τελευταίος μείωσε τον κίνδυνο από τους Μαγυάρους και επεξέτεινε ξανά το βασίλειο από τη Μαύρη Θάλασσα, έως το Αιγαίο και την Αδριατική, φτάνοντας η Βουλγαρία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του στο απόγειο της έκτασης και της δύναμής της. Ο Ασέν Β΄ ήταν ικανός διπλωμάτης, που είχε στόχο τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της

⁹ Για την περίοδο της βυζαντινής κυριαρχίας στη Βουλγαρία κατά τον 11ο και 12ο αι. βλ. Κ. Νικολάου – Κ. Τσιγκάνκης (έκδ.), *Βυζάντιο και Βούλγαροι (1018-1185)*, Αθήνα 2008.

¹⁰ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 24.

βουλγαρικής Εκκλησίας. Συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξη των τεχνών ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα του βασιλείου, το Τάρνοβο.

Τον 14ο αιώνα όμως δύο νέοι εισβολείς έκαναν την εμφάνισή τους και αποτέλεσαν καινούργια απειλή για το βουλγαρικό κράτος: οι Σέρβοι και οι Οθωμανοί. Οι πρώτοι θα γίνονταν με την πάροδο των χρόνων το ισχυρότερο κράτος στα Βαλκάνια, κατακτώντας τα μακεδονικά εδάφη που είχαν αποτελέσει πρωτύτερα τμήματα του βουλγαρικού βασιλείου και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ οι δεύτεροι κατέκτησαν την Αδριανούπολη τη δεκαετία του 1360. Με την ήττα των Σέρβων το 1389 στη μάχη του Κοσσόβου, η μοίρα της Βουλγαρίας ήταν πλέον διαγεγραμμένη. Ήδη από το 1385 η Σόφια είχε κατακτηθεί, ενώ η μάχη της Νικόπολης το 1396 αποτέλεσε τον επίλογο. Μετά από τα γεγονότα αυτά η Βουλγαρία έπαψε πλέον να υφίσταται ως κράτος μετά από περίπου μισή χιλιετία.

2.3. Η οθωμανική περίοδος

Η εισβολή στη Βαλκανική χερσόνησο απέφερε στους Οθωμανούς νέα εδάφη. Κατά τη διάρκεια της επέκτασης της κυριαρχίας τους οι Οθωμανοί διατήρησαν κάποιους από τους γηγενείς ηγεμόνες στη θέση τους, καθιστώντας τους όμως φόρου υποτελείς, και με την επιπλέον υποχρέωση να προσφέρουν στρατιωτική βοήθεια στο πλαίσιο του οθωμανικού στρατού. Η παρουσία των Οθωμανών μετά την ολοκληρωτική κατάκτηση της Βαλκανικής δεν ήταν το ίδιο αισθητή σε όλες τις περιοχές της. Ορισμένες από αυτές ήταν τόσο απομονωμένες και φτωχές, ώστε δεν άξιζε τον κόπο να ασχοληθούν με τη διοίκησή τους.

Η μακρά περίοδος της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια επηρέασε αποφασιστικά, όπως ήταν φυσικό, τη μελλοντική εξέλιξη της κοινωνίας στην περιοχή αυτή. Όλοι οι λαοί της χερσονήσου τελούσαν υπό την εξουσία τους, ενώ από τους ορθόδοξους χριστιανούς, μόνο οι Ρώσοι παρέμειναν ανεξάρτητοι. Για τους επόμενους αιώνες οι λαοί αυτοί θα διοικούνταν από ένα σύστημα που διέφερε ριζικά από αυτά της δυτικής Ευρώπης. Το σύστημα όμως αυτό επέτρεψε την ανάπτυξη σε σημαντικό βαθμό της τοπικής αυτοδιοίκησης. Έτσι, με την πάροδο του χρόνου οι πληθυσμοί των Βαλκανίων θα ελέγχονταν άμεσα από την Εκκλησία και τις τοπικές κοινότητες, οι οποίες παρέμειναν άθικτες.

Οι Οθωμανοί δεν διέκριναν τους υπηκόους τους με βάση την εθνοτική τους καταγωγή αλλά με βάση την θρησκεία. Για το λόγο αυτό οργάνωσαν τις κατακτημένες χώρες με το σύστημα του μιλέτ (millet). Σύμφωνα με το σύστημα αυτό οι κάτοικοι χωρίστηκαν με βάση την θρησκευτική τους πίστη και με «ηγέτη» τους, τον επικεφαλής της αντίστοιχης Εκκλησίας. Ρόλο «ηγέτη» για όλους τους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς διαδραμάτιζε ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Αν και εντός του μιλέτ υπήρχε μια τρόπον τινά αυτοδιοίκηση, ωστόσο στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν υπήρξε ποτέ ισότητα μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, ενώ σε ζητήματα δικαιοσύνης το ισλαμικό δίκαιο ήταν ανώτερο όλων. Η ηγετική αυτή θέση του Πατριαρχείου εντός του χριστιανικού μιλέτ και συνακόλουθα της ελληνικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας είχε τεράστιες συνέπειες για τους λαούς της Βαλκανικής. Ο ελληνικός πολιτισμός μέσα από την Εκκλησία άσκησε μεγάλη επίδραση στην παιδεία και την πνευματική παράδοση των χριστιανικών πληθυσμών της χερσονήσου, με τις άλλες εθνότητες να αντιμετωπίζονται ως δεύτερης κατηγορίας πολίτες του μιλέτ.¹¹ Η επίδραση αυτή υπήρξε περισσότερο ισχυρή στη Βουλγαρία και στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες.

Στη Βουλγαρία (σε αντίθεση με άλλες περιοχές όπως η Ελλάδα, η Αλβανία, το Μαυροβούνιο) οι οθωμανικές αρχές άσκησαν αυστηρότερο έλεγχο, λόγω της γεωγραφικής εγγύτητάς της με το κέντρο της αυτοκρατορίας. Η αυτοκρατορία διατηρούσε στις περιοχές αυτές το ίδιο μοντέλο τοπικής αυτοδιοίκησης όπως σε όλα τα άλλα σημεία της, με τους τοπικούς άρχοντες να διαθέτουν εξουσία και να συγκεντρώνουν τους φόρους. Επίσης, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα Βαλκάνια, στην περιοχή αυτή διαβιούσε σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων και Τούρκων, ο οποίος πλήρωνε λιγότερους φόρους από τους χριστιανούς και κατείχε τη γη του σχεδόν με όρους ιδιοκτησίας.

Τα πρώτα χρόνια της κατάκτησης οι χριστιανοί Βούλγαροι ήταν περίπου το 1/3 του πληθυσμού των βαλκανικών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ τον 16ο αιώνα αποτελούσαν μόλις το 8%.¹² Οι λόγοι αλλαγής του συσχετισμού αυτού είναι τέσσερις: 1. η επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία προσέθεσε κι άλλους πληθυσμούς υπό το ζυγό της, 2. οι

¹¹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 33.

¹² Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 33-34.

διωγμοί που υπέστησαν οι χριστιανοί Βούλγαροι κατά καιρούς με αφορμή πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές, 3. οι αρρώστιες και οι λοιμοί, και 4. ο εξισλαμισμός σημαντικού αριθμού Βουλγάρων. Οι βίαιοι ή εθελοντικοί εξισλαμισμοί στις βουλγαρικές περιοχές ήταν εντονότεροι από αλλού, εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης των περιοχών αυτών, εξαιρετικά σημαντικής για την άμυνα της Πόλης, το στρατό και το εμπόριο, καθώς βρισκόντουσαν πάνω σε βασικές οδικές αρτηρίες και περάσματα. Στον εντατικό αυτό εξισλαμισμό συνέβαλαν τόσο η πυκνή κατοίκηση των περιοχών από μουσουλμανικά στοιχεία, όσο και το συστηματικό παιδομάζωμα.

Από τους εξισλαμισθέντες, κάποιοι (ειδικά οι ιδιοκτήτες γης) ενστερνίστηκαν ολοκληρωτικά τον μουσουλμανικό τρόπο ζωής (εκτουρκίστηκαν). Αντίθετα, υπήρξαν αγροτικοί πληθυσμοί, οι οποίοι ενώ εξισλαμίστηκαν διατήρησαν τη βουλγαρική γλώσσα, την ένδυση και την παράδοση. Οι περισσότεροι βουλγαρικοί πληθυσμοί (είτε μουσουλμάνοι είτε χριστιανοί) ζούσαν σε μικρά χωριά (150-200 κατοίκων), ενώ τα μεγαλύτερα μάλλον σπάνιζαν. Η παρουσία των οθωμανικών αρχών σε αυτά τα μέρη περιοριζόταν μόνο στη συλλογή φόρων. Υπήρχαν και χωριά που διέθεταν αυτοδιοίκηση με αντάλλαγμα κάποια ειδική υπηρεσία στην Πύλη (φύλαξη δρόμων-περασμάτων κατά κύριο λόγο ορεινών κ.ά.). Η εμπειρία αυτή στην αυτοδιοίκηση, την οποία απέκτησαν οι κάτοικοι των χωριών αυτών, αποδείχτηκε ιδιαίτερα χρήσιμη κατά την εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων και τη δημιουργία σχολείων και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Το μεγαλύτερο μέρος του βουλγαρικού πληθυσμού κατέφυγε σταδιακά μετά την οθωμανική κατάκτηση σε ορεινά χωριά, και μάλιστα στα πιο απομακρυσμένα, όπου αισθάνονταν μεγαλύτερη ασφάλεια και μπορούσαν να συνεχίσουν απρόσκοπτα τη χριστιανική τους ζωή. Μόλις ο 1/50 του πληθυσμού ζούσε σε αστικά κέντρα.¹³ Εκεί δραστηριοποιούνταν μικρομεσαίοι Βούλγαροι έμποροι, οι οποίοι μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις αυτοαποκαλούνταν «Έλληνες» λόγω παιδείας και γλώσσας εμπορίου. Στον βουλγαρικό αστικό χώρο αναπτύχθηκαν σταδιακά και συντεχνίες, οι οποίες απέκτησαν κατά τους

¹³ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 35.

τελευταίους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας μια κάποια δύναμη. Σημαντικός κλάδος της αστικής βουλγαρικής οικονομίας υπήρξε η κλωστοϋφαντουργία.

Η οθωμανική κατάκτηση αποτέλεσε πολιτική και πολιτισμική καταστροφή για τους Βούλγαρους. Όχι μόνο έπαψε το κράτος τους να υπάρχει, αλλά και η Εκκλησία τους υπήχθη στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, ενώ ταυτόχρονα η γλώσσα και τα γράμματα έμοιαζαν να υποχωρούν. Παρά ταύτα η βουλγαρική γλώσσα δεν εξαφανίστηκε και τα γράμματα κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας έμελλε να αναγεννηθούν. Η γλώσσα επέζησε κυρίως χάρη στη χρήση της στα μικρά, απομονωμένα και εθνοτικά ομοιογενή χωριά. Εκεί όχι μόνο διαφυλάχθηκε η γλώσσα, αλλά και τα ονόματα, τα παραδοσιακά παραμύθια και οι θρύλοι, η παραδοσιακή βουλγαρική οργάνωση της οικογένειας και οι εορτές.

Οι λαοί των Βαλκανίων κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους έμειναν πιστοί στο χριστιανισμό, καθώς η θρησκεία για τους υπόδουλους χριστιανούς αποτελούσε μέρος της ταυτότητας τους. Οι χριστιανικοί αυτοί πληθυσμοί δεν αποτελούσαν πολίτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά παρέμεναν ραγιάδες (reaya = ποίμνιο, υποτελής), υποταγμένοι δηλαδή στην Αυτοκρατορία και υπό την προστασία του σουλτάνου. Για τους υπόδουλους αυτούς πληθυσμούς, όπως και στις άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας, η Ορθόδοξη Εκκλησία ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας ενότητας. Το 1393, με την πτώση του Τάρνοβο, το βουλγαρικό πατριαρχείο διαλύθηκε. Στη συνέχεια υπήρξαν κατά καιρούς προσπάθειες για χωριστή εκκλησιαστική οργάνωση των Βουλγάρων, οι οποίες οδήγησαν στη δημιουργία της Αρχιεπισκοπής της Οχρίδας. Η αντίδραση όμως σε αυτό υπήρξε μεγάλη, με αποτέλεσμα το 1767 να καταργηθεί και η Εκκλησία των Βουλγάρων να υπαχθεί και πάλι στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης. Η Αρχιεπισκοπή της Οχρίδας συνέχισε να θεωρείται «βουλγαρική» παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι ιεράρχες που τη στελέχωναν ήταν πλέον Έλληνες και διορίζονταν από την Κωνσταντινούπολη. Οι συνέπειες του γεγονότος αυτού για τους Βούλγαρους ήταν σημαντικές, καθώς η απώλεια της σλαβικής αρχιεπισκοπής σήμανε την έναρξη μιας περιόδου ελληνικής πολιτιστικής «κυριαρχίας».¹⁴ Τα ελληνικά έγιναν η γλώσσα των υπηρεσιών ακόμα και σε

¹⁴ Για την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού στα βουλγαρικά εδάφη βλ. P. M. Kitromilides – A. Tabaki (έκδ.), *Greek-Bulgarian relations in the age of national identity formation*, Αθήνα 2010.

περιοχές με αμιγή σλαβικό πληθυσμό. Όποιας μορφής εκπαίδευση υπήρχε ήταν και αυτή στα ελληνικά. Τα κατώτερα ωστόσο κλιμάκια της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, όπως ήταν οι ιερείς, παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό βουλγαρικής καταγωγής και τελούσαν, τουλάχιστον μέχρι το 18ο αι., τη λειτουργία στα βουλγαρικά (αν αυτό επιθυμούσε το ποίμνιο).¹⁵ Αυτό συνετέλεσε ως ένα βαθμό στην επιβίωση της βουλγαρικής γλώσσας. Οι εκκλησίες και τα μοναστήρια είχαν επιπλέον και συμβολική σημασία απέναντι στον αλλόθρησκο κατακτητή, καθώς αποτελούσαν χώρους έκφρασης ακόμα και της παραδοσιακής τέχνης της εκάστοτε περιοχής (η ανέγερση ναών ήταν απαγορευμένη ή έστω –αργότερα– κάτι πολύ δύσκολο). Αξιοσημείωτος ήταν ο ρόλος των εκκλησιών και στον εμπλουτισμό της «παλαιάς» βουλγαρικής γλώσσας με στοιχεία της καθομιλουμένης, μια διαδικασία που απέδωσε αυτό που αποκλήθηκε το 17ο αι. από φιλόλογους ως «νέα βουλγαρικά». Αν και όλα αυτά δεν εμπεριείχαν τάσεις εθνικισμού ή εθνικής αφύπνισης, ωστόσο βοήθησαν στη διαφύλαξη της βασικής εθνοτικής διαφορετικότητας (χωρίς την οποία μια εθνική αναγέννηση θα ήταν αδύνατη). Γενικά, η εκκλησιαστική οργάνωση κάθε βαλκανικού λαού και η στάση του απέναντι στο Ισλάμ, όπως και η στάση της Εκκλησίας του απέναντι στον κατακτητή, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για τη επιβίωσή του μέσα στο σύστημα του Οθωμανικού κράτους.

Κατά τη διάρκεια των αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας στα βουλγαρικά εδάφη υπήρξαν σποραδικές εξεγέρσεις εναντίον του κατακτητή, κάποιες από τις οποίες στόχευαν στην επέμβαση τρίτων δυνάμεων. Τέτοιες για παράδειγμα ήταν η εξέγερση του 1598 στην περιοχή του Τάρνοβο, η οποία στόχευε στην επέμβαση της Δύσης, και εκείνη του 1686 στην ίδια περιοχή, η οποία στόχευε στην επέμβαση των Ρώσων. Επίσης, δύο χρόνια αργότερα, το 1688, στο Τσίπροβετς υπήρξε μεγαλύτερη εξέγερση (με την ελπίδα αυτή τη φορά επέμβασης των Αψβούργων), η οποία όμως καταπνίγηκε με ιδιαίτερη δριμύτητα. Αντίθετα, οι εξεγέρσεις των *haiduks* δεν είχαν τους ίδιους στόχους, καθώς επρόκειτο για σώματα που περιορίζονταν κυρίως σε ορεινές περιοχές

¹⁵ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 38. Βλ. ειδικά τις μελέτες στον παραπάνω τόμο: A.-E. N. Tachiaos, «The Bulgarian national revival of the eighteenth century and the Greek world», ό.π., σελ. 11-18. R. Detrez, «Understanding the pre-nationalist Balkans: The “Romaic” community», ό.π., σελ. 21-69.

κοντά στη Σόφια και είχαν πιο πολύ χαρακτηριστικά κλεφτών παρά υπερασπιστών εθνικής ταυτότητας και αφύπνισης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Εθνικισμός

«Η προσωπική βιογραφία και τα βιώματα καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τα ερωτήματα και τον τρόπο με τον οποίο μελετά ένας επιστήμονας τον εθνικισμό».

Τομ Ναιρν

1. Εισαγωγικά

Η εμφάνιση του εθνικισμού, των εθνικιστικών ιδεωδών, μοτίβων και συμβόλων, ως ιδεολογίας και ως κοινωνικού κινήματος, εντοπίζεται για πρώτη φορά στη Δυτική Ευρώπη στα τέλη του 17ου και των αρχών του 18ου αιώνα. Κινήματα, όπως αυτά του μεσσιανικού-θρησκευτικού εθνικισμού, εμφανίστηκαν πρώτη φορά στην Ευρώπη του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα. Ωστόσο οι ιδέες, τα ιδεώδη, τα σύμβολα και οι μύθοι, που ανήγαγαν το έθνος σε καθεαυτό υπέρτατο στόχο, χρειάστηκε περισσότερος χρόνος για να εμφανιστούν, με τον «δογματικό πυρήνα» και το ιδεολογικό κίνημα του εθνικισμού να εμφανίζεται και αυτό με τη σειρά του ακόμα πιο αργά. Πάντως, δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι «από το 1789 έως το 1945, η ιστορία της Ευρώπης είναι συνώνυμη με την ιστορία της εμφάνισης και της ανάπτυξης των σύγχρονων εθνών». ¹⁶ Στα μέσα του 18ου αιώνα η ιδέα του «εθνικού χαρακτήρα» ήταν πλέον ευρέως αποδεκτή. Κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα η ιδέα του εθνικισμού είχε πλέον ευρέως διαδοθεί στην Αμερική (Νόα Γουέμπστερ), στη Γερμανία (Μόζερ, Χέρντερ), στην Ελβετία (Τσίμερμαν, Φουζέλι), στην Ιταλία (Βίκο, Αλιφέρι), αλλά και στην Ολλανδία, τη Σουηδία, την Πολωνία και τη Ρωσία. ¹⁷

Οι έννοιες του «εθνικού χαρακτήρα», αλλά και αυτή του πνεύματος του έθνους, αναδύθηκαν σιγά-σιγά σε χρήσιμα και αναγκαία εργαλεία στη «νέα γλώσσα» και στη νέα κοσμοαντίληψη που διαμορφωνόταν σε μια Ευρώπη ανταγωνιστικών κρατών. Παράλληλα υπήρξε ιδιαιτέρως σημαντική η αύξηση του ενδιαφέροντος για την ιστορία και την εξέλιξη της κοινωνίας, με το Ρουσό να είναι αυτός που θα αναδείξει και θα καθιερώσει την ιδέα του «εθνικού χαρακτήρα» ως κέντρου της πολιτικής ζωής της κοινότητας. ¹⁸ Ωστόσο, τη

¹⁶ U. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού: Μία κριτική προσέγγιση*, μετάφραση Ιουλία Πεντάζου, επιμέλεια Αλέξης Ηρακλείδης, Αθήνα 2011, σελ. 37.

¹⁷ A. D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, μετάφραση Εύα Πέππα, Αθήνα 2000, σελ. 128.

¹⁸ Σκοπός του υπήρξε η μεταμόρφωση της έννοιας αυτής σε ένα πρακτικό πρόγραμμα που στόχο θα είχε την προστασία και την αποκατάσταση του έθνους, τονίζοντας ιδιαίτερα τη σημασία της εθνικής ιδιαιτερότητας και της προστασίας της μέσω της καλλιέργειας και της διατήρησης των εθνικών ηθών και εθίμων. Βλ. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, σελ. 131.

θεωρητική αυτή συζήτηση για τον εθνικισμό της εποχής θα πρέπει πάντα να την εντάσσουμε στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.

Σύμφωνα με κάποιους επιστήμονες, τα ίχνη της ιδέας του εθνικισμού μπορούν να ανιχνευθούν στην περίοδο του Γερμανικού ρομαντισμού του 18ου αιώνα ή ακόμα και κατά την περίοδο του Διαφωτισμού. Κάποιοι επιστήμονες, όπως ο Κεντούρι, ερμήνευσαν τον εθνικισμό κυρίως ως πολιτικό δόγμα, που πηγάζει από τον γερμανικό στοχασμό. Άλλοι πάλι επιστήμονες, ακολουθώντας τον Ντιρκέμ, ερμήνευσαν τον εθνικισμό ως κάτι το νεωτερικό και το εκκοσμικευμένο κατέχοντας θέση υποκατάστατου της θρησκείας.¹⁹ Συνεπώς, αποτελεί ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα η προσπάθεια εντοπισμού με ακρίβεια των προσώπων και των ιδεών που συνέβαλαν στη γένεση της ιδέας του εθνικισμού. Η διαπίστωση αυτή γίνεται κατανοητή κυρίως από το γεγονός ότι οι διάφοροι επιστήμονες που ασχολούνται με το συγκεκριμένο ζήτημα στρέφουν την προσοχή τους προς διαφορετικές κατευθύνσεις.

2. Ο 18ος και 19ος αιώνας

Αφετηρία του εθνικιστικού δόγματος θεωρείται η γερμανική ρομαντική σκέψη. Οι στοχαστές της εποχής εκείνης, όμως, είχαν σε μεγάλο βαθμό επηρεαστεί από τους προγενέστερους τους, με σημαντικότερο εξ αυτών τον Εμάνουελ Καντ (1724-1804). Ο Καντ δεν ήταν εθνικιστής. Οι ιδέες του αντανακλούν την ουσία της κοσμοπολίτικης σκέψης, υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος μπορεί να είναι ελεύθερος μόνο όταν υπακούει στους νόμους της ηθικής που βρίσκονται μέσα στον ίδιο του τον εαυτό και όχι στον εξωτερικό κόσμο. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο ορισμός αυτός της ελευθερίας είναι επαναστατικός, διότι εξίσωνε την αρετή με την ελεύθερη βούληση. Ο Καντ θεωρώντας ότι η βούληση του καλού, δηλαδή η ελεύθερη βούληση, είναι ταυτόχρονα και αυτόνομη βούληση, μετέτρεψε με αυτή του τη διατύπωση το άτομο σε επίκεντρο και επικυρίαρχο του σύμπαντος, με την αυτοδιάθεση να αναδεικνύεται σε ύψιστο αγαθό.²⁰

¹⁹ Αναδύθηκε ως υποκατάστατο κυρίως κατά οδυνηρή περίοδο της μετάβασης προς τη νεωτερικότητα. Βλ. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 39.

²⁰ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 42.

2.1. Η γερμανική αντίληψη

Εκπρόσωποι της γερμανικής ρομαντικής σκέψης υπήρξαν μεταξύ άλλων ο Φρίντριχ Σλάιερμάχερ, ο Φρίντριχ Σλέγκελ, Φρίντριχ Σέλιγκ, ο Άνταμ Μίλερ και ο Φρίντριχ Σίλερ. Κυριότεροι εκφραστές της, όμως, θεωρούνται ο Γιόχαν Γκότλμπ Φίχτε και ο Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ.

Ο Γιόχαν Γκότλμπ Φίχτε (1762-1814), που υπήρξε μαθητής του Καντ, αποπειράθηκε να απαντήσει στα νέα ζητήματα που προέκυψαν από αυτή τη φιλοσοφική θεώρηση. Ο Φίχτε, όντας αντίθετος με τον Καντ²¹, υποστήριξε ότι ο κόσμος και τα πράγματα αυτά καθαυτά είναι προϊόντα μιας καθολικής συνείδησης κι ενός «Εγώ», το οποίο μέσα του περικλείει τα πάντα. Έτσι, σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, ο κόσμος αποκτά υπόσταση και συνοχή, επειδή αποτελεί προϊόν μιας ενιαίας συνείδησης, με τα μέρη του να μπορούν να υπάρχουν και να μετέχουν στην πραγματικότητα ακριβώς επειδή αποτελούν τμήματα αυτού του κόσμου.²² Έτσι ο κόσμος είναι ένα συνεκτικό όλον καθώς αποτελεί εκδήλωση του «Εγώ». Ο αντίκτυπος αυτής της θεώρησης στην πολιτική είναι τεράστιος, καθώς συνεπάγεται ότι το όλον προϋπάρχει και είναι σημαντικότερο από τα μέρη που το αποτελούν.²³

Ο Γερμανός φιλόσοφος Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ (1744-1803) επηρέασε κι αυτός σημαντικά. Σύμφωνα με τη θεωρία του, δεν υπάρχει «άνθρωπος πριν την γλώσσα», καθώς η γλώσσα αποτελεί έννοια-κλειδί και σε αυτήν οφείλουν τα άτομα την ιδιότητα τους ως άνθρωποι. Το κυριότερο όμως αποτελεί η πεποίθησή του ότι «η γλώσσα μπορεί να διδαχθεί μόνο στο πλαίσιο μιας κοινότητας και είναι συνώνυμη με τη σκέψη», ενώ «κάθε γλώσσα διαφέρει από τις άλλες». Από αυτό συνάγεται ότι, εφόσον όλες οι γλώσσες διαφέρουν και μπορούν να διδαχθούν μόνο στα πλαίσια μιας κοινότητας, κάθε κοινότητα

²¹ Ο Καντ υποστήριξε ότι ο εξωτερικός κόσμος υπάρχει πέρα από τις αισθήσεις των ατόμων και ότι τα πράγματα καθαυτά υφίστανται πριν και ανεξάρτητα από το άτομο που τα αντιλαμβάνεται. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 42.

²² E. Kedourie, *Nationalism*, Λονδίνο 1960 (αναθεωρημένη έκδοση 1961), σελ. 35. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 42-43.

²³ «Η γνώση των επιμέρους στοιχείων αυτής της πραγματικότητας αποτελεί ψευδαίσθηση: το επιμέρους δεν μπορεί να γνωσθεί αφ' εαυτού, αφού δεν μπορεί να υπάρξει αυτό καθαυτό, δηλ. έξω από το όλον που διέπεται από τάξη και συνοχή». Αυτή είναι η πηγή της «οργανικής θεωρίας του κράτους». Kedourie, *Nationalism*, σελ. 36. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 43.

διαθέτει τον δικό της μοναδικό τρόπο σκέψης. Το ίδιο ισχύει αντίστοιχα και για τα έθιμα, τις παραδόσεις, τις τελετές και όλα όσα μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν διαφορετικά είδη έκφρασης μιας «γλώσσας». Επομένως, η «κοινότητα» (volk) αποτελεί ουσιαστικά το συνολικό άθροισμα όλων των τρόπων έκφρασης.

Με τη θεωρία του αυτή, ο Χέρντερ, πλέκει το εγκώμιο της ποικιλίας των διαφορετικών πολιτισμών και αντιπαρατίθεται στον οικουμενισμό που εξέφραζε ο Διαφωτισμός. Τέτοιου είδους επιχειρήματα, που άγονται από τον ιστορισμό, μεταφέρθηκαν και στην πολιτική αρένα με την αρωγή άλλων ιδεών. Μια τέτοια ιδέα, όπως υποστηρίζει και ο Breuilly, υπήρξε αυτή της «αυθεντικότητας».²⁴ Μέσα από αυτή αναδύεται η ανάγκη της κοινότητας να ορίσει τι είναι για αυτή «φυσικό» και άρα τι είναι και «αφύσικο», δηλαδή σε αντιπαράθεση προς την ετερότητα και τη διαφορά.²⁵ Με αφετηρία λοιπόν αυτή την ιδέα ο Χέρντερ εναντιώνεται στην κατάκτηση μιας κοινωνίας από μια άλλη, καθώς αυτή αποτελεί μια «βάρβαρη ανάμειξη».²⁶ Για τον ίδιο οι κοινωνίες αποτελούν δημιουργήματα της φύσης και τίποτα δεν είναι πιο «αφύσικο» από τη βίαιη διακοπή της εξέλιξης μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.²⁷ Ο Φίχτε, όπως και ο Χέρντερ, ενδιαφερόταν για την αναζήτηση της αυθεντικότητας, υποστηρίζοντας ότι η γλώσσα αντανακλά την εθνική ψυχή, η διαφύλαξη της οποίας ήταν πολύ σημαντική.²⁸

Ο αντίκτυπος αυτών των ιδεών επέφερε πολιτικές επιπτώσεις που είναι εύκολο να γίνουν αντιληπτές. Οι εθνικές κοινότητες, αποτελώντας μοναδικούς σχηματισμούς, μπορεί να έχουν «ξεχάσει» την αληθινή τους φύση ή να διανύουν μια περίοδο ύφεσης, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα ανακτήσουν ξανά τις δυνάμεις τους και δεν θα διεκδικήσουν τον αληθινό, τον «αυθεντικό» εαυτό

²⁴ J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Μάντσεστερ 1993, σελ. 59 και Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 44.

²⁵ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 44.

²⁶ Breuilly, *Nationalism*, σελ. 59 και Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 44.

²⁷ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 44.

²⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εναντίωσή του στην επιρροή των Λατινικών, την οποία θεωρεί «νεκρή γλώσσα», στη γερμανική γλώσσα. Βλ. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 45.

τους.²⁹ Η εξίσωση αυτή γλώσσας-έθνους-κράτους αποτελεί θεμέλιο λίθο της γερμανικής αντίληψης περί έθνους και άρα του γερμανικού εθνικισμού. Τα μέλη των εκάστοτε εθνικών κοινοτήτων πρέπει να είναι ελεύθερα να καθορίζουν το μέλλον τους, καθώς η αυτοδιάθεση αποτελεί ύψιστο πολιτικό αγαθό, και κάθε έθνος, το οποίο είναι κάτι περισσότερο από το απλό άθροισμα του συνόλου των πολιτών του, πρέπει να εγκαθιδρύει το ιδιαίτερο κράτος του.³⁰ Μάλιστα, τέτοιες απόψεις χρησιμοποίησαν αργότερα τα ρατσιστικά ρεύματα σκέψης του 19ου αιώνα και τις συνέδεσαν με την «ανθρώπινη φύση».³¹

2.2. Η γαλλική αντίληψη

Το δόγμα του εθνικισμού διαμορφώθηκε επίσης και από τη συμβολή άλλων ιδεών. Μια από αυτές υπήρξε η ιδέα της «αυτοδιάθεσης», η οποία μάλιστα συνδέθηκε κυρίως με τον γάλλο φιλόσοφο Ζαν Ζακ Ρουσσώ (1712-1778). Η ιδέα της αυτοδιάθεσης σήμαινε: «ότι μια ομάδα ανθρώπων μοιράζεται ένα συγκεκριμένο σύνολο συμφερόντων και πρέπει να έχει το δικαίωμα να εκφράζει τις επιθυμίες της σχετικά με την καλύτερη προώθηση αυτών των συμφερόντων».³² Παρά το γεγονός ότι δίστανται οι απόψεις για τη συνεισφορά των έργων του Ρουσσώ στη διαμόρφωση του εθνικισμού, επιρροές του ίσως απαντώνται στη διαμόρφωση της γερμανικής ρομαντικής σκέψης.³³ Ο Ρουσσώ θεωρεί ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος του ανθρώπου είναι «η πιθανή τυραννία της βούλησης των συνανθρώπων του», γι' αυτό υποστηρίζει ότι για να προφυλαχθούν από ένα τέτοιο ενδεχόμενο οι άνθρωποι πρέπει να ανταλλάξουν την εγωιστική τους βούληση με τη «γενική βούληση». Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο αν με τη θέλησή τους χάσουν τη φυσική τους ανθρώπινη κατάσταση και γίνουν «πολίτες». Οι άνθρωποι, όντας εγωιστές εκ φύσεως, ζουν μονάχα για τους εαυτούς τους, ενώ αντίθετα, με την ιδιότητα του πολίτη, εντάσσονται σε κοινότητα από την οποία εξαρτώνται πλήρως. Με τη μετατροπή του σε πολίτη, ο άνθρωπος ανταλλάσει την ανεξαρτησία του με την εξάρτηση, και την αυτάρκειά

²⁹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 45.

³⁰ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 45.

³¹ Breuilly, *Nationalism*, σελ. 60.

³² Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 45.

³³ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 46.

του με τη συμμετοχή. Παρά τη διάκριση μεταξύ ανθρώπου και πολίτη, ο Ρουσσώ δεν κάνει την αντίστοιχη μεταξύ της ιδιότητας του πολίτη και αυτής του πατριώτη. Για τον Ρουσσώ ο «πολίτης» και ο «πατριώτης» μπορούν να υπάρχουν μόνο στα πλαίσια ενός «έθνους-κράτους».³⁴ Έθνος-κράτος που με τη στενή έννοια του όρου είναι, σύμφωνα με τη σύγχρονη σκέψη, δύσκολο να υπάρξει.³⁵ Κατά τον Ρουσσώ και πάλι, αντίθετα με την ιδιότητα του πατριώτη, που πηγάζει από την αυθόρμητη βούληση, αυτή του πολίτη πηγάζει από την ορθολογική σκέψη. Ο ίδιος πιστεύει επίσης ότι οι πολιτισμικές ομοιότητες δεν επαρκούν για τη δημιουργία ενός έθνους (οι άνθρωποι δεν ενώνονται μεταξύ τους απλά και μόνο επειδή μοιάζει ο ένας στον άλλο), αλλά τα άτομα πρέπει να διαθέτουν κάποιο συμφέρον για να συμμετέχουν σε αυτό τον πολιτισμό. Σημαντικός κατά τον Ρουσσώ ήταν και ο βαθμός πολιτικής ελευθερίας, χωρίς τον οποίο οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να γνωρίζουν πώς να εκφράσουν τη θέλησή τους.

Συνεπώς, κατά τον Μπάρναρντ, «Η ιδιότητα του πολίτη δεν συγκροτείται στη βάση αισθημάτων αγάπης ή εγγύτητας, αλλά στη βάση μιας συμφωνίας, βασισμένης στον ορθό λόγο, σχετικά με το τι είναι και τι δεν είναι κοινό συμφέρον και επίσης στη βάση της βούλησης να τηρηθεί αυτή η συμφωνία. Έτσι λοιπόν, η ιδιότητα του πολίτη δεν πηγάζει από τον πατριωτισμό. Ενώ ο πατριωτισμός είναι ένα αυθόρμητο και αδιαμεσολάβητο δεδομένο, η ιδιότητα του πολίτη είναι ένα τεχνητό και διαμεσολαβημένο δημιούργημα.».³⁶

Ένα γεγονός τεράστιας σημασίας, που επηρέασε δραματικά την εξέλιξη της ιδέας του εθνικισμού, υπήρξε η Γαλλική Επανάσταση το 1789. Σύμφωνα με τις επιταγές της, το έθνος αποτελούσε τη μοναδική νομιμοποιητική πηγή της πολιτικής εξουσίας. Στο μυαλό των διαμορφωτών της επανάστασης η έννοια

³⁴ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 46.

³⁵ D. McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού: Οι αυριανοί μας πρόγονοι*, επιμέλεια Κωνσταντίνος Κοσκινάς, μετάφραση Νίκος Βαφέας, Γεώργιος Βάγιας, Αθήνα 2000, σελ. 224-225.

³⁶ Βλ. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 47.

«έθνος» εξέφραζε την ιδέα της εξίσου συμμετοχής για όλους στην ιδιότητα του πολίτη, εκφράζοντας συνεπώς και την ιδέα της ενότητας του λαού.³⁷

Ένας εκ των βασικότερων εκπροσώπων της γαλλικής αντίληψης υπήρξε ο Έρνεστ Ρενάν (1823-1892). Ο γάλλος ιστορικός διατύπωσε ίσως την πιο οξυδερκή ανάλυση της περιόδου, όντας «στρατευμένος» (δηλ. θετικά διακείμενος προς τον εθνικισμό). Κάποιες από τις απόψεις του εκφράζονται στον περίφημο λόγο του «Qu'est-ce qu'une nation?» («Τι είναι έθνος;») το 1882 στη Σορβόννη. Απορρίπτοντας τις συνήθειες αντιλήψεις της εποχής, που όριζαν τα έθνη με γνώμονα αντικειμενικά χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα, η φυλή ή η θρησκεία, ο Ρενάν εξέφρασε την άποψη ότι τα έθνη δεν είναι «αιώνιες οντότητες», καθώς έχουν αρχή και θα έχουν και τέλος.³⁸

Κατά τον Ρενάν: *Έθνος είναι μια μεγάλη αλληλεγγύη, που συγκροτείται από το αίσθημα των θυσιών που έγιναν στο παρελθόν και από αυτές που πρόκειται να γίνουν στο μέλλον. Προϋποθέτει ένα παρελθόν. Συμπυκνώνεται ωστόσο, στο παρόν, μέσα από ένα χειροπιαστό γεγονός: τη συναίνεση, δηλ. την καθαρά εκφρασμένη επιθυμία να συνεχισθεί η συμβίωση. Η ύπαρξη ενός έθνους –κι ας μου συγχωρεθεί αυτή η μεταφορά– είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα, όπως η ύπαρξη του ατόμου είναι μια διαρκής κατάφαση ζωής.*³⁹

Ο Ρενάν υποστηρίζει, συνεπώς, ότι η φυλή, η γλώσσα, τα υλικά συμφέροντα, η θρησκευτική εγγύτητα, η γεωγραφία και οι στρατιωτικές ανάγκες δεν αποτελούν τα αναπόσπαστα συστατικά στοιχεία που συγκροτούν ένα έθνος. Αντίθετα, τέτοιου είδους στοιχεία είναι το ηρωικό παρελθόν, οι μεγάλοι ηγέτες και οι δοξασμένες στιγμές του κοινού παρελθόντος. Ένα ακόμα, εξαιρετικά σημαντικό, συστατικό στοιχείο της εθνικής συγκρότησης είναι η «συλλογική λήθη».⁴⁰ Αντιμετωπίζει το έθνος σαν ένα ιστορικό δημιούργημα (κοινής

³⁷ Ας μην ξεχνάμε και το κεντρικό σύνθημα της Γαλλικής Επανάστασης που ήταν το *liberté, égalité, fraternité*.

³⁸ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 62.

³⁹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ 62-63. Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Παρίσι 1997.

⁴⁰ «Η λήθη, και θα τολμούσα ακόμα να πω η ιστορική πλάνη, είναι θεμελιώδης παράγοντας για τη δημιουργία του έθνους. Κανένας Γάλλος πολίτης δεν γνωρίζει αν είναι Βουργούνδιος, Αλανός ή Βησιγότθος: κάθε Γάλλος πολίτης, όμως, πρέπει να ξεχάσει τη Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου». Βλ. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 63. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*

ιστορικής βούλησης) με τη βούληση αυτή να εκφράζεται στο εσωτερικό με το αίσθημα μιας κοινής μοίρας, ενός κοινού αγαθού και στο εξωτερικό με τη θέληση για αυτονομία και ανεξαρτησία.⁴¹ Επομένως, το έθνος βασίζεται σε υποκειμενικά στοιχεία και ιδιαίτερα στην υποκειμενική βούληση του ατόμου που επιλέγει να ανήκει ή να μην ανήκει σε αυτό. Δεν πρέπει ωστόσο να παραβλέπεται το χρονικό πλαίσιο που εκφράστηκαν αυτές οι απόψεις, καθώς στον λόγο του «Qu'est-ce qu'une nation?» το 1882 είναι σαφώς επηρεασμένος από τα αποτελέσματα του γαλλογερμανικού πολέμου του 1870 και την απώλεια της Αλσατίας και της Λωραίνης.⁴²

3. Ο 20ος αιώνας: Τρεις προσεγγίσεις

Η ανάγκη για τη διερεύνηση του φαινομένου του εθνικισμού από την επιστημονική έρευνα οδήγησε στη διαμόρφωση τριών βασικών προσεγγίσεων κατά τη διάρκεια κυρίως του 20ου αιώνα: του «αρχεγονισμού», του «μοντερνισμού» και του «εθνοσυμβολισμού».

3.1. Ο αρχεγονισμός

Ο αρχεγονισμός (primordialism), αποτελεί ένα πρώιμο στάδιο μελέτης του φαινομένου των εθνών και του εθνικισμού. Δεν είναι θεωρία, αλλά προσέγγιση, και μάλιστα πρόκειται για έναν όρο-ομπρέλα που περικλείει όλους τους επιστήμονες εκείνους που υποστηρίζουν ότι η εθνικότητα είναι ένα «φυσικό» χαρακτηριστικό των ανθρώπινων όντων, όπως ακριβώς η ομιλία, η όραση, ή η όσφρηση. Σύμφωνα με αυτούς τα έθνη υπήρχαν από αμνημονεύτων χρόνων, καταδεικνύοντας την πίστη τους στην αρχαιότητα και τη φυσικότητα των εθνών. Ο όρος προέρχεται από το επίθετο «αρχέγονος» και διακρίνονται εντός του τρεις διαφορετικές εκδοχές του. Αυτές είναι η «φυσιοκρατική», η «κοινωνιοβιολογική» και η «πολιτισμική». Η κριτική που ασκήθηκε στην προσέγγιση αυτή αφορούσε διάφορες όψεις των ερμηνειών της, όπως αυτή για τη φύση και την καταγωγή των εθνοτικών και εθνικών δεσμών, για τη σχέση

⁴¹ Γ. Ι. Διακοφωτάκης, *Περί μειονοτήτων κατά το διεθνές δίκαιο*, Αθήνα 2001. σελ. 98-99 (σημ. 95).

⁴² Διακοφωτάκης, *Περί μειονοτήτων*, σελ.98-99 (σημ. 95).

αυτών των δύο με άλλες μορφές προσωπικών σχέσεων, για το ζήτημα του συναισθήματος-θυμικού και τέλος για τον χρόνο εμφάνισης των εθνών.

3.2. Ο μοντερνισμός

Ο μοντερνισμός (modernism) αποτέλεσε αντίδραση στον «αρχεγονισμό» των παλαιότερων γενεών, οι οποίες δέχονταν αναντίρρητα τις βασικές παραδοχές της εθνικιστικής ιδεολογίας. Κοινός παρονομαστής των υποστηρικτών του αποτέλεσε η πίστη τους στη νεωτερικότητα των εθνών και του εθνικισμού.⁴³ Σύμφωνα με τον A. D. Smith, σχολιάζοντας τη θεωρία του κλασικού μοντερνισμού, θεωρεί ότι η διαμόρφωσή του συντελέστηκε κατά διάρκεια της δεκαετίας του 1960, έχοντας ως κύριο άξονα το μοντέλο της «εθνικής οικοδόμησης» σε μια περίοδο που βρίσκονταν σε έξαρση τα κινήματα τις αποαποικιοποίησης.⁴⁴

Τα έθνη και ο εθνικισμός, σύμφωνα πάντα με το μοντερνισμό, έκαναν την εμφάνισή τους κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, δηλαδή στις απαρχές τις Γαλλικής Επανάστασης, και αποτελούν προϊόντα νεωτερικών διαδικασιών, όπως ο καπιταλισμός, η εκβιομηχάνιση, η ανάδυση του γραφειοκρατικού κράτους, η αστικοποίηση και η εκκοσμίκευση.⁴⁵ Με άλλα λόγια, όπως υπογράμμισε και ο Χόμπσμπωμ, «ο εθνικισμός έρχεται πριν από τα έθνη. Δεν είναι τα έθνη που δημιουργούν κράτη και εθνικισμούς, αλλά το αντίθετο».⁴⁶ Ωστόσο παρά την κοινή τους αυτή πεποίθηση, οι μοντερνιστές μοιράζονται πολύ λίγα κοινά στοιχεία, καθώς στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν το φαινόμενο του εθνικισμού, όλοι τους εστιάζουν σε διαφορετικούς παράγοντες.

3.2.1. Οι εκπρόσωποι του μοντερνισμού

Τομ Ναιρν (Tom Nairn, 1932 -)

Στο επίκεντρο της θεωρίας του Ναιρν βρίσκεται η έννοια της «άνισης ανάπτυξης» και πιο συγκεκριμένα αυτής μεταξύ κέντρου και περιφέρειας που

⁴³ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 95.

⁴⁴ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 119.

⁴⁵ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 119.

⁴⁶ E. J. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός. Από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, Μύθος και Πραγματικότητα*, μεταφρ. Χρυσ. Νάντρις, Αθήνα 1994, σελ. 23.

χαρακτηρίζει τις ιστορικές εξελίξεις από τον 18ο αιώνα. Σύμφωνα με τον ίδιο οι ρίζες του εθνικισμού δεν πρέπει να αναζητηθούν στην εσωτερική δυναμική της κάθε κοινωνίας ξεχωριστά, αλλά στη γενικότερη διαδικασία της ιστορικής ανάπτυξης από τα τέλη του 18ου αιώνα και εξής. Συνεπώς, το κατάλληλο ερμηνευτικό πλαίσιο είναι μόνο αυτό της «παγκόσμιας ιστορίας» ως συνόλου, υπό την έννοια ότι ο εθνικισμός «καθορίζεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας της περιόδου που ορίζεται από τη Γαλλική και τη Βιομηχανική Επανάσταση μέχρι σήμερα».⁴⁷ Σαφέστατα επηρεασμένος από τη «σχολή της εξάρτησης» (dependency school), ο Ναιρν ήταν από τους θιασώτες της άποψης ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη δεν υπήρξε ποτέ ομοιόμορφη. Αντίθετα, η επιρροή του κέντρου βιώθηκε από την περιφέρεια ως ένα είδος διείσδυσης και κυριαρχίας.

Από τη στιγμή που οι προσδοκίες των λαών στόχευαν στην υλική πρόοδο, «οι ελίτ των χωρών της περιφέρειας δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να επιχειρήσουν να ικανοποιήσουν αυτές τις απαιτήσεις, παίρνοντας οι ίδιες τα πράγματα στα χέρια τους».⁴⁸ Κατά τον Ναιρν, αυτό αποτύπωνε σε πολύ μεγάλο βαθμό την ουσία του εθνικισμού, καθώς αυτές οι ελίτ έπρεπε απλά να πείσουν τις καταπιεσμένες μάζες να επιλέξουν μονοπάτι. Ωστόσο το συντομότερο μονοπάτι, το οποίο αποτελούσε το κοινωνικό-ιστορικό τίμημα για την γρήγορη εμφύτευση του καπιταλισμού στην παγκόσμια κοινωνία, ήταν αυτό που τους προσφερόταν, δηλαδή ο «εθνικισμός». Παρά ταύτα η «άνιση ανάπτυξη» επέφερε μια σχέση αλληλεξάρτησης, καθώς αυτή δεν αποτελούσε μόνο προνόμιο της ιστορίας των φτωχών χωρών.⁴⁹ Έτσι, με τη σειρά τους οι χώρες του κέντρου αναγκάζονταν να γίνουν εθνικιστικές, αν και αρχικά δεν το είχαν ανάγκη, λόγω της ύπαρξης του έθνους-κράτους ως υποχρεωτικού προτύπου κρατικής συγκρότησης. Έτσι, «ιδρυτικές χώρες» και «νεοεισερχόμενες» ανάγκασαν οι μεν τις δε σε μια συνεχόμενη μεταβολή, με την παρουσία του εθνικισμού στις χώρες του κέντρου να αποτελεί εξίσου αναπόφευκτη με αυτήν στην περιφέρεια. Η εικόνα που σκιαγραφεί το μοντέλο αυτό, μοιάζει από πολλές απόψεις με αυτή που παράγεται στις υπερπόντιες αποικιακές επικράτειες. Η περιφερειακή/αποικιακή

⁴⁷ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 123.

⁴⁸ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 124

⁴⁹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 125.

οικονομία αναγκάζεται να αναπτυχθεί συμπληρωματικά ως προς την οικονομία του κέντρου/μητρόπολης.⁵⁰

Μάικλ Χέκτερ (Michael Hechter, 1943 -)

Με το έργο του εισήγαγε στην μελέτη του εθνικισμού την έννοια της «εσωτερικής αποικιοκρατίας» του Λένιν, ενώ ταυτόχρονα τεκμηρίωσε τα επιχειρήματά του με τη βοήθεια ποσοτικών δεδομένων και στατιστικών αναλύσεων. Σύμφωνα με τον ίδιο, η αυξανόμενη επαφή κέντρου-περιφέρειας θα δημιουργήσει μια τελείως διαφορετική σχέση. Το κέντρο θα κυριαρχήσει πολιτικά πάνω στην περιφέρεια και θα την εκμεταλλεύεται οικονομικά. Με ελάχιστες παρεκκλίσεις, η εκβιομηχάνιση και οι αυξανόμενες διατοπικές επαφές δεν θα οδηγήσουν σε εθνική ανάπτυξη. Έτσι αυτός ο άνισος εκσυγχρονισμός στα εδάφη των διαφόρων κρατών θα δημιουργήσει ομαδοποιήσεις γύρω από τις «προηγμένες» και τις «λιγότερο προηγμένες». Η άνιση κατανομή των φυσικών πόρων, η οποία επέρχεται ως φυσικό επακόλουθο όλων αυτών, θα οδηγήσει την πιο ισχυρή ομάδα να προσπαθεί να εδραιωθεί μέσω της διατήρησης της υπάρχουσας διαστρωμάτωσης.

Τζον Μπρεϊγί (John Breuilly, 1946 -)

Αντιλαμβάνεται τον εθνικισμό ως μια μορφή πολιτικής και χρησιμοποιεί τον όρο αυτό για να αναφερθεί σε «πολιτικά κινήματα που επιδιώκουν να ασκήσουν ή ασκούν κρατική εξουσία και αιτιολογούν αυτή την άσκηση μέσα από εθνικιστικά επιχειρήματα».⁵¹ Ως πολιτικό δόγμα ο εθνικισμός βασίζεται σε τρεις κύριες παραδοχές: πρώτον ότι υπάρχει ένα έθνος με διακριτό και ιδιαίτερο χαρακτήρα, δεύτερον ότι τα συμφέροντα και οι αξίες του έθνους αυτού έχουν προτεραιότητα έναντι όλων των άλλων, και, τέλος, τρίτον ότι το έθνος πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ανεξάρτητο, με την πολιτική κυριαρχία να αποτελεί συνήθως μια ελάχιστη προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού. Ο Μπρεϊγί πιστεύει ότι οι θεωρίες που προσεγγίζουν τον εθνικισμό, εστιάζοντας σε πολιτισμούς, ιδεολογίες, ταξικά συμφέροντα, οικονομικούς εκσυγχρονισμούς ή ψυχολογικές ανάγκες, παραβλέπουν ένα ιδιαίτερα κρίσιμο σημείο. Το σημείο αυτό είναι το

⁵⁰ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 134.

⁵¹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 140.

γεγονός ότι ο εθνικισμός σχετίζεται πάνω από όλα με την πολιτική και η πολιτική με την εξουσία. Επομένως ως ένα πρώτο βήμα προς τη διαμόρφωση ενός πλαισίου για μελέτη του εθνικισμού είναι να τον αντιμετωπίσουμε ως μια μορφή πολιτικής.⁵²

Πολ Μπρας (Paul Brass, 1936 -)

Στη βιβλιογραφία του εθνικισμού είναι κυρίως γνωστός για τις μελέτες του που τονίζουν την «εργαλειακή» φύση της εθνικότητας. Γενικά, οι θιασώτες της εργαλειακής προσέγγισης⁵³ διατείνονται ότι οι εθνοτικές και εθνικές ταυτότητες γίνονται χρήσιμα εργαλεία στη φαρέτρα ανταγωνιστικών ομάδων-ελίτ που επιδιώκουν τη μαζική υποστήριξη στον παγκόσμιο αγώνα τους για πλούτο, εξουσία και κύρος. Αυτή η θεώρηση μάλιστα έρχεται σε αντίθεση με εκείνη των «αρχεγονιστών», οι οποίοι θεωρούν την ταυτότητα σαν κάτι δεδομένο και όχι κάτι χειραγωγήσιμο. Ως αποτέλεσμα λοιπόν, κατά τη θεωρία του Μπρας, οι εθνοτικοί και εθνικοί δεσμοί επανακαθορίζονται και ανακατασκευάζονται συνεχώς, ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες και τη χειραγωγήση από τις πολιτικές ελίτ. Ο Μπρας, παραδεχόμενος την πολυμορφία των εθνοτικών ταυτοτήτων, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει τίποτα το αναπόφευκτο στην ανάδυσή τους και στον μετασχηματισμό τους σε εθνικισμούς.⁵⁴ Μια ακόμα παραδοχή του είναι ότι οι εθνοτικές συγκρούσεις δεν οφείλονται στις πολιτισμικές διαφορές, αλλά στο ευρύτερο πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον. Αυτό παράλληλα διαμορφώνει και τη φύση του ανταγωνισμού μεταξύ των διαφορετικών ελίτ. Παραδέχεται τέλος ότι ο ανταγωνισμός αυτός επηρεάζει με τη σειρά του τον τρόπο με τον οποίο ορίζονται οι σχετικές εθνοτικές ομάδες, όπως επίσης και την αντοχή τους στο χρόνο. Έτσι, οι πολιτισμικές αξίες και πρακτικές των εθνοτικών ομάδων αντιμετωπίζονται από τις ελίτ ως πολιτικά μέσα, χρήσιμα στον αγώνα τους για

⁵² Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 142.

⁵³ Εργαλειακή προσέγγιση ή ινστρουμενταλισμός: φιλοσοφικό σύστημα που εισηγήθηκε ο Αμερικανός πραγματιστής φιλόσοφος John Dewey (1859-1952), σύμφωνα με το οποίο ένα πράγμα ή μια ιδέα έχει αξία ως εργαλείο δράσης, ενώ η αλήθεια μιας ιδέας έγκειται στη χρησιμότητά της. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ 147 σημ. 3.

⁵⁴ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 148.

εξουσία και κύρος. Συνεπώς, οι πολιτικές περιστάσεις είναι αυτές που διαμορφώνουν τα νοήματα και τα περιεχόμενά τους. Καταλήγοντας, ο Μπρας δείχνει με όλες αυτές τις παραδοχές ότι, αν μη τι άλλο, η διαδικασία μετασχηματισμού των εθνοτικών ταυτοτήτων σε εθνικισμό είναι δυνητικά αναστρέψιμη και όχι αναπόφευκτη.

Έρικ Χόμπσμπουμ (Eric Hobsbawm, 1917 – 2012)

Ο διακεκριμένος μαρξιστής ιστορικός, παραθέτοντας την άποψη του Πολωνού στρατιωτικού και πολιτικού, συνταγματάρχη Πιλσούντσκι, που λέει ότι «είναι το κράτος που δημιουργεί το έθνος, και όχι το έθνος που δημιουργεί το κράτος»⁵⁵, υποστηρίζει ότι τα «έθνη δεν δημιουργούν κράτη και εθνικισμούς, αλλά το αντίστροφο».⁵⁶ Σημαντική θέση στη θεωρία του κατέχει η έννοια της «επινοημένης παράδοσης», καθώς σύμφωνα με τον ίδιο, τα έθνη και ο εθνικισμός αποτελούν προϊόντα της «κοινωνικής μηχανικής». Με αυτό τον τρόπο βρίσκεται κοντά στην συχνά αναφερόμενη άποψη του Γκέλνερ ότι ο εθνικισμός ουσιαστικά «δημιουργεί» -σε φαντασιακό επίπεδο- έθνη. Ωστόσο, σε αντίθεση με τον τελευταίο, ο Χόμπσμπουμ προστρέχει στο «κράτος» προκειμένου να δείξει ότι γενικά το «έθνος» θα πρέπει να ειδωθεί ως ένα ιδεολογικό δημιούργημά του. Ο Χόμπσμπουμ υποστηρίζει ότι το «έθνος» και τα φαινόμενα που συνδέονται με αυτό αποτελούν τις επινοημένες παραδόσεις με τη μεγαλύτερη κοινωνική διεισδυτικότητα. Παρά το γεγονός ότι αυτές οι παραδόσεις αποτελούν κατασκευάσματα της νεότερης ιστορίας, εγκαθιδρύουν μια συνέχεια με ένα επιλεγμένο παρελθόν, χρησιμοποιώντας την ιστορία για να νομιμοποιήσουν συγκεκριμένες πράξεις και ενισχύοντας παράλληλα την κοινωνική συνοχή.⁵⁷ Στην πραγματικότητα, κατά τον ίδιο, αυτή η συνέχεια είναι σε μεγάλο βαθμό επίπλαστη, καταδεικνύοντας ότι η ερμηνευτική νομιμοποίηση περνάει από το πολιτικό (το κράτος) στο πολιτισμικό (το έθνος).⁵⁸ Όπως γίνεται αντιληπτό, σημαντική θέση στο έργο του Χόμπσμπουμ στην ανάλυσή του για τον εθνικισμό κατέχει ο ρόλος των πολιτικών μετασχηματισμών

⁵⁵ Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, σελ. 68-69.

⁵⁶ Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, σελ. 23.

⁵⁷ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 154-155.

⁵⁸ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 225-226.

Διακρίνει δύο διαδικασίες επινόησης παραδόσεων: η πρώτη είναι η προσαρμογή παλαιών παραδόσεων και θεσμών σε νέες καταστάσεις, και η δεύτερη η σκόπιμη επινόηση «νέων» παραδόσεων που προσβλέπουν σε επίσης νέους σκοπούς. Σύμφωνα με τον Χομπσμπάουμ, η περίοδος 1870-1914, η οποία θεωρείται η κατ' εξοχήν περίοδος της ανόδου των εθνικισμών στην Ανατολική Ευρώπη, συμπίπτει με το απόγειο των επινοημένων παραδόσεων και την εμφάνιση της μαζικής πολιτικής. Η είσοδος των αποκλεισμένων μέχρι τότε τμημάτων της κοινωνίας στην πολιτική δημιούργησε πρωτόγνωρα προβλήματα στους ηγέτες, οι οποίοι έβρισκαν πλέον εξαιρετικά δύσκολο να κερδίσουν την υπακοή, την πίστη και την συνεργασία των υπηκόων τους. Η «επινόηση της παράδοσης» ήταν η κύρια στρατηγική που υιοθέτησαν οι κυρίαρχες ελίτ προκειμένου να αντιμετωπίσουν την απειλή που τους έθετε η μαζική δημοκρατία. Στο σημείο αυτό ο Χόμπσμπάουμ διέκρινε τρεις θεμελιώδεις καινοτομίες της εποχής, οι οποίες είχαν σαν αποτέλεσμα ο εθνικισμός να υποκαταστήσει την κοινωνική συνοχή μέσω μιας εθνικής Εκκλησίας, μιας βασιλικής οικογένειας ή άλλων συνεκτικών παραδόσεων ή αυτο-παρουσιάσεων συλλογικών ομάδων, σαν μια νέα «λαϊκή θρησκεία».⁵⁹ Αυτές οι καινοτομίες ήταν η ανάπτυξη της βασικής εκπαίδευσης, η επινόηση των δημόσιων τελετουργιών και η μαζική παραγωγή δημοσίων μνημείων.

Παρ' όλα αυτά τα έθνη, όπως υποστηρίζει, δεν είναι μόνο προϊόντα της διεκδίκησης ενός εδαφικού κράτους, αλλά μπορούν να υπάρξουν στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου σταδίου ανάπτυξης, τεχνολογικής και οικονομικής.⁶⁰ Και εδώ διακρίνει τρία στάδια στην ιστορική εξέλιξη του εθνικισμού. Το πρώτο στάδιο καλύπτει την περίοδο από τη Γαλλική Επανάσταση έως το 1918 και σε αυτό παρατηρεί δύο είδη εθνικισμού: τον «δημοκρατικό εθνικισμό» των «μεγάλων εθνών», που πήγαζε από τα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης μεταξύ 1830-1870, και τον «αντιδραστικό εθνικισμό» των «μικρών εθνών» που στρεφόταν κυρίως ενάντια στις αυτοκρατορίες των Οθωμανών, των Αψβούργων και του Τσάρου.⁶¹ Το δεύτερο στάδιο καλύπτει την περίοδο 1918-1950, περίοδο που κατά τον ίδιο αποτελεί το «απόγειο του εθνικισμού», και το

⁵⁹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 155.

⁶⁰ Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, σελ. 23-24.

⁶¹ Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, σελ. 28-69. Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 157.

τρίτο στάδιο που ξεκινά από τα τέλη του 20ου αιώνα. Όπως και οι υπόλοιποι μοντερνιστές, έτσι και ο Χομπσμπάουμ στηρίζει την επιχειρηματολογία του στο ότι ο εθνικισμός αποτελεί μια πολιτική και πολιτισμική ιδεολογία της «νεωτερικότητας», ένα σημαντικό μέσο για το Μεγάλο Μετασχηματισμό από την παραδοσιακή προς τη βιομηχανική κοινωνία, ένα μέσο ειδικότερα για τη διαδικασία συγκρότησης του σύγχρονου κράτους.⁶²

Έρνεστ Γκέλνερ (Ernest Gellner, 1925 - 1995)

Ο τσέχος ανθρωπολόγος και φιλόσοφος, στο γνωστό αφορισμό του, είπε πως «ο εθνικισμός δεν συνιστά την αφύπνιση των εθνών προς την αυτοσυνείδηση, αλλά μάλλον επινοεί τα έθνη εκεί όπου δεν υπάρχουν» (παρουσιάζοντας την άποψη περί της επινοητικής φύσης του εθνικισμού).⁶³ Στην ουσία, η θεωρία του για τον εθνικισμό στηρίζεται στην άποψη ότι η σύγχρονη κοινωνία –ως βιομηχανική κοινωνία- γεννά εκείνες ακριβώς τις συνθήκες μέσα στις οποίες ανθίζει ο εθνικισμός.⁶⁴ Συνεπώς, πιστεύει ότι δεν υπάρχει τίποτα το «φυσικό» στον εθνικισμό, αλλά ότι υπάρχουν όμως ισχυρές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που τον καθιστούν ακαταμάχητο στη σύγχρονη εποχή.⁶⁵

Ο Gellner ενδιαφέρθηκε πρωταρχικά για το κλασικό πρόβλημα της «μετάβασης», δηλαδή για το πώς και γιατί ο εθνικισμός, στη σύγχρονη μορφή του, αναδύθηκε από τους κόλπους της βιομηχανικής κοινωνίας. Τα σύγχρονα έθνη είναι βιομηχανικές κοινωνίες, που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό οικονομικής και πολιτισμικής ολοκλήρωσης, και δεν ανέχονται σημαντικές και μόνιμες πολιτισμικές ανισότητες στο εσωτερικό τους (οι ταξικές ανισότητες γίνονται πιο εύκολα αντικείμενο διαχείρισης, εκτός εάν συμπίπτουν με πολιτισμικά διακριτικά γνωρίσματα).⁶⁶ Ο Gellner υποστηρίζει ότι οι σύγχρονες κοινωνίες απαιτούν πολύ υψηλότερους δείκτες κοινωνικής κινητικότητας και, συνεπώς, υψηλότερα επίπεδα μόρφωσης. Επομένως, αποδίδει την άνοδο του

⁶² McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 39.

⁶³ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 176.

⁶⁴ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 197.

⁶⁵ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 178-179.

⁶⁶ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 40-41.

εθνικισμού στις βασικές λειτουργικές ανάγκες της εκβιομηχάνισης.⁶⁷ Ωστόσο, όπως υποστηρίζει «ο εθνικισμός είναι ένα φαινόμενο που δεν συνδέεται τόσο με την εκβιομηχάνιση ή τον εκσυγχρονισμό αυτούς καθ' εαυτούς, αλλά μάλλον με την άνιση διάδοσή τους».⁶⁸ Έτσι, υπό την έννοια αυτή, η θεωρία του Γκέλνερ για τον εθνικισμό μπορεί να χαρακτηριστεί μάλλον υλιστική, στο βαθμό που βασίζεται στην παραδοχή ότι οι οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές ευθύνονται για το διαμελισμό των παλαιότερων πολιτικών εδαφών. Σε αυτό σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το «αίσθημα της σχετικής στέρησης» των οικονομικά προνομιούχων που αισθάνονται αποκλεισμένοι από την πολιτική εξουσία, καθώς η αναντιστοιχία της οικονομικής και πολιτικής δύναμης υπό συνθήκες νεωτερικότητας είναι κατά κανόνα ασυμβίβαστη.

Γενικά, κατά τον Γκέλνερ, ο εθνικισμός αναπτύσσεται εκεί όπου οι πολιτισμικές διαφορές λειτουργούν στο πεδίο της εξουσίας και της εκπαίδευσης. Θεωρούσε επίσης ότι από τη φύση του ρέπει στην ψευδή συνείδηση και στους μυθοπλαστικούς μηχανισμούς, οι οποίοι παραμορφώνουν την πραγματικότητα. Προφασίζεται ότι προασπίζει τη λαϊκή κουλτούρα, ενώ στην πραγματικότητα την αποσυνθέτει συστηματικά για χάρη της ανώνυμης βιομηχανικής κοινωνίας.⁶⁹ Δεδομένου, μάλιστα, ότι η υψηλή κουλτούρα της βιομηχανικής κοινωνίας δεν στηρίζεται πλέον σε κάποια εκκλησιαστική ιεραρχία ούτε εκφράζεται μέσω μιας πίστης, μπορεί να αναπαραχθεί ως κουλτούρα μόνο με προμελετημένο και σαφή τρόπο. Αυτή είναι, κατά τον Γκέλνερ, η λειτουργία του εθνικισμού. Στη σύγχρονη κοινωνία η «πρωταρχική πίστη» κάποιου στηρίζεται στη βασική εκπαίδευση (γραφή και ανάγνωση) και στον πολιτικό του προστάτη (το κράτος). «Η ίση πρόσβαση των πιστών στο Θεό μετατρέπεται εντέλει σε ίση πρόσβαση των απίστων στην εκπαίδευση και την κουλτούρα».⁷⁰

Η θεωρία του Γκέλνερ θεωρείται ως η πιο σημαντική απόπειρα για να γίνει κατανοητός ο εθνικισμός, ενώ η πρωτοτυπία της ανάλυσής του, η οποία έγκειται

⁶⁷ M. Hroch και M. Τοντόροβα, *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια: Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση. Τα Βαλκάνια, από την ανακάλυψη στην "κατασκευή" τους*, μετάφραση Π. Ματάλας, Ν. Ποταμιάνος, Π. Χαντζαρούλα, Αθήνα 1996, σελ. 31-32.

⁶⁸ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 181.

⁶⁹ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 196.

⁷⁰ E. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, μεταφρ. Δώρα Λαφαζάνη, Αθήνα 1992, σελ. 248.

στο μεγάλο θεωρητικό της εύρος, αναγνωρίζεται ακόμη και από τους πιο αυστηρούς επικριτές του.⁷¹ Παρά ταύτα, έχει ασκηθεί και κριτική στο έργο του, καθώς όπως υποστηρίζεται τα περισσότερα εθνικά κινήματα στην Ευρώπη εμφανίστηκαν αρκετά πριν από την έλευση της σύγχρονης βιομηχανίας και μάλιστα όταν η αγροτική οικονομία ήταν συντριπτικά κυρίαρχη.⁷²

Μπένεντικτ Άντερσον (Benedict Anderson, 1936 - 2015)

Στο έργο του Άντερσον έννοια κλειδί αποτελεί ο όρος «φαντασιακή κοινότητα». Αφετηρία της σκέψης του αποτελεί η πεποίθηση ότι η εθνικότητα και ο εθνικισμός αποτελούν «πολιτισμικά κατασκευάσματα μιας συγκεκριμένης μορφής».⁷³ Ο εθνικισμός αυτοπαρουσιάζεται ως καθολικό και παγκόσμιο φαινόμενο, ενώ στην πραγματικότητα είναι κατ' εξοχήν τοπικό και ιδιαίτερο.⁷⁴ Ορίζει το έθνος ως «μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη». Αποτελεί κοινότητα που συλλαμβάνει φαντασιακά τον εαυτό της επειδή «κανένα μέλος, ακόμα και του μικρότερου έθνους, δεν θα τα συναντήσει ούτε καν θα ακούσει γι' αυτά, όμως ο καθένας έχει την αίσθηση του ανήκειν».⁷⁵ Η κάθε κοινότητα θέλει να διαχωρίσει τη θέση της έναντι μιας άλλης. Έτσι, αντιλαμβάνεται φαντασιακά τον εαυτό της ως οριοθετημένη, επειδή θεωρεί ότι κάθε έθνος διαθέτει καθορισμένα σύνορα πέραν των οποίων βρίσκεται ο «άλλος». Επίσης, συλλαμβάνει φαντασιακά τον εαυτό της ως κυρίαρχη κοινότητα, γιατί γεννιέται την εποχή του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Τέλος συλλαμβάνει φαντασιακά τον εαυτό της ως κοινότητα επειδή «το έθνος νοείται πάντα ως μια βαθιά οριζόντια συντροφική σχέση». Χάρη σε αυτό το αίσθημα της αδελφοσύνης και της συντροφικότητας, εκατομμύρια άνθρωποι θυσιάζουν πρόθυμα τη ζωή τους για τα έθνη τους. Ο Άντερσον θεωρεί τα σύγχρονα έθνη ως τεχνουργήματα του σύγχρονου έντυπου καπιταλισμού, καθώς «η συνάντηση του καπιταλισμού και των τεχνολογιών εκτύπωσης με τη μοιραία ποικιλία της

⁷¹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 167.

⁷² Hroch, *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, σελ. 32.

⁷³ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 185.

⁷⁴ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 30.

⁷⁵ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 185.

ανθρώπινης γλώσσας έδωσε τη δυνατότητα να υπάρξει μια νέας μορφής φαντασιακή κοινότητα, η μορφολογία της οποίας προετοίμασε το «σύγχρονο έθνος».⁷⁶ Τονίζει πάντως, ότι το «φαντασιακό» δεν σημαίνει και «πλαστό».⁷⁷ Κατά τον Άντερσον, ο εθνικισμός πρέπει να μελετηθεί με βάση τα πολιτισμικά συστήματα τα οποία προηγήθηκαν, και σε συνάρτηση με τις πολιτικές ιδεολογίες. Ενδεικτικά παραθέτει ότι δύο τέτοιου είδους συστήματα είναι το δυναστικό καθεστώς και η θρησκευτική κοινότητα.

Μίροσλαβ Χροχ (Miroslav Hroch, 1932 -)

Για τον Χροχ το «έθνος» δεν αποτελεί μια αιώνια κατηγορία, αλλά μάλλον το προϊόν μιας μακράς και περίπλοκης ιστορικής διαδικασίας στην Ευρώπη. Μπορεί να οριστεί ως μια μεγάλη κοινωνική ομάδα ενοποιημένη όχι από μια, αλλά από ένα συνδυασμό διαφορετικού είδους αντικειμενικών κοινωνικών σχέσεων (οικονομικών, πολιτικών, γλωσσικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών, γεωγραφικών, ιστορικών) και της υποκειμενικής αντανάκλασης τους στη συλλογική συνείδηση.⁷⁸ Αφετηρία της προσέγγισής του αποτελεί η ύπαρξη το 19ο αιώνα οκτώ «εθνών-κρατών» με λίγο-πολύ ανεπτυγμένη γραμματεία και γλώσσα, υψηλό πολιτισμό και εθνικά ομοιογενείς ηγετικές ελίτ, και περισσότερων από τριάντα «μη κυρίαρχων εθνοτικών ομάδων» που ήταν διασκορπισμένες στα εδάφη των πολυεθνοτικών αυτοκρατοριών.⁷⁹ Θεωρεί ως απαρχή χρονικά του νεότερου σταδίου της συγκρότησης του έθνους τη στιγμή κατά την οποία επίλεκτες ομάδες εντός της μη κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής κοινότητας άρχισαν να συζητούν για τη δική τους εθνότητα και να τη συλλαμβάνουν ως ένα δυνητικό μελλοντικό έθνος.⁸⁰ Ονομάζει «εθνικό κίνημα» τις οργανωμένες προσπάθειες για την απόκτηση όλων των ιδιοτήτων ενός ολοκληρωμένου έθνους και «εθνικισμό» (με τη στενή έννοια του όρου) την αντίληψη που δίνει απόλυτη προτεραιότητα στις αξίες του έθνους, πάνω από

⁷⁶ McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 40.

⁷⁷ Με αυτό τον τρόπο κατηγορεί τον Γκέλνερ για εξομοίωση των όρων. McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού*, σελ. 29 και 217 και Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 186.

⁷⁸ Hroch, *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια* σελ. 19-20.

⁷⁹ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 200.

⁸⁰ Hroch, *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, σελ. 22.

όλες τις άλλες αξίες και συμφέροντα.⁸¹ Ωστόσο ο εθνικισμός, με την έννοια αυτή, αποτελεί μια μόνο από τις πολλές μορφές εθνικής συνείδησης που αναδύονται στην πορεία αυτών των κινήματων.

Στο έργο του παραθέτει αυτό που αποκαλεί ως το «πρόγραμμα του κλασικού εθνικού κινήματος», το οποίο λαμβάνει τρεις κύριες ομάδες αιτημάτων. Η πρώτη είναι η ανάπτυξη μιας εθνικής κουλτούρας βασισμένης στην τοπική γλώσσα, και τη χρήση αυτής της γλώσσας στην εκπαίδευση, τη διοίκηση και την οικονομική ζωή. Η δεύτερη είναι η επίτευξη των πολιτικών δικαιωμάτων και της πολιτικής αυτοδιάθεσης, αρχικά με τη μορφή της αυτονομίας και μετέπειτα με το αίτημα της ανεξαρτησίας (συνήθως εκφράζεται χρονικά αργότερα). Τέλος, η τρίτη εξέφραζε την ανάγκη για τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης κοινωνικής δομής από τα σπλάχνα της εθνοπολιτισμικής ομάδας, η οποία θα περιλάμβανε εκπαιδευμένες ελίτ, μια γραφειοκρατία και μια επιχειρηματική τάξη, αλλά και (όπου ήταν απαραίτητο) ελεύθερους χωρικούς και οργανωμένους εργάτες. Όπως τονίζει, ο κύκλος κάθε εθνικού κινήματος ολοκληρωνόταν μόνο όταν και οι τρεις ομάδες αιτημάτων θα εκπληρώνονταν, χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένη σειρά ή χρονικό πλαίσιο.⁸²

Διακρίνει τρεις δομικές φάσεις ανάμεσα στην αφετηρία ενός εθνικού κινήματος και την επιτυχή ολοκλήρωσή του. Στην πρώτη («Φάση Α») οι ακτιβιστές αφοσιώνονται στη λόγια έρευνα, στην ανάδειξη και διάδοση της γλώσσας. Στη δεύτερη («Φάση Β») η προσπάθεια της νέας γενιάς ακτιβιστών επιδιώκει τον προσεταιρισμό όσο το δυνατόν περισσότερων από την εθνοτική ομάδα με στόχο τη δημιουργία έθνους, κάνοντας χρήση πατριωτικής προπαγάνδας με σκοπό να την «αφυπνίσει». Τέλος, η τρίτη φάση («Φάση Γ») είναι η στιγμή που το έργο αυτό των ακτιβιστών αποκτά απήχηση στον πληθυσμό, δίνοντας μια ιδιαίτερη σημασία στην εθνική ταυτότητα και διαμορφώνοντας ένα μαζικό κίνημα. Μόνο κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης σχηματίζεται μια ολοκληρωμένη κοινωνική δομή.

⁸¹ Hroch, *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, σελ. 22.

⁸² Hroch, *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, σελ. 23-24.

3.3. Ο εθνοσυμβολισμός

Ο εθνοσυμβολισμός (ethnosophism) διέθετε ως κοινό παρονομαστή μεταξύ των υποστηρικτών του την αμφισβήτηση προς τα επιχειρήματα των μοντερνιστών, οι οποίοι υποστήριζαν την «επινοημένη» ή «κατασκευασμένη» φύση του εθνικισμού. Όπως υποστήριζαν οι εθνοσυμβολιστές, οι μοντερνιστές, που πίστευαν στην επινοημένη φύση του εθνικισμού, παρέβλεπαν συστηματικά την παρουσία μύθων, συμβόλων, αξιών και μνήμης και τη σημασία που αυτά εξακολουθούσαν να έχουν σε μεγάλα τμήματα πληθυσμού. Οι υποστηρικτές του εθνοσυμβολισμού δίνουν έμφαση στο εθνοτικό παρελθόν και στον εθνοτικό πολιτισμό, επιδιώκοντας να φέρουν στο φώς το συμβολικό κληροδότημα των εθνοτικών ταυτοτήτων στα σημερινά έθνη.⁸³ Απορρίπτουν επίσης τη θέση ότι τα έθνη αποτελούν ipso facto επινοήσεις, καθώς στηρίζονται σε ένα προϋπάρχον υπόστρωμα που περιλαμβάνει μύθους, αναμνήσεις, αξίες και σύμβολα. Συνεπώς και επειδή, σύμφωνα πάντα με τους εθνοσυμβολιστές, η διαμόρφωση των εθνών πρέπει να εξετάζεται σε ένα διάστημα πολλών αιώνων, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τους εθνοτικούς προγόνους, η ανάδυση των εθνών πρέπει να ενταχθεί στο πλαίσιο του ευρύτερου φαινομένου της εθνικότητας, το οποίο και συνέβαλε στη διαμόρφωσή τους. Στην ουσία προσπαθούν να τονίσουν ότι οι εθνοτικές ταυτότητες αλλάζουν πολύ πιο αργά από ότι πιστεύεται από μια μερίδα μελετητών, χωρίς ωστόσο να υιοθετούν το άκαμπτο σχήμα της «συνέχειας», αποδεχόμενοι τη σημασία των μετασχηματισμών που επέφερε η νεωτερικότητα.⁸⁴

3.3.1. Οι εκπρόσωποι του εθνοσυμβολισμού

Τζον Άρμστρονγκ (John A. Armstrong, 1922–2010)

Όπως οι περισσότεροι εκπρόσωποι του εθνοσυμβολισμού, έτσι και ο Άρμστρονγκ, αμφισβητεί τις βασικές θέσεις του μοντερνισμού. Για τον ίδιο η εθνοτική συνείδηση διαθέτει μια μακράς διάρκειας ιστορία. Επομένως κατά μια έννοια, ο σύγχρονος εθνικισμός αποτελεί το τελευταίο σκαλοπάτι μιας γενικότερης μακρόχρονης διαδρομής που διανύει η εθνοτική συνείδηση και που το ξεκίνημά της απαντάται πίσω στις πιο πρώιμες μορφές συλλογικής

⁸³ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 212.

⁸⁴ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 213.

οργάνωσης. Δίνει έμφαση στα ευρύτερα όρια των εθνοτικών ταυτοτήτων, καθώς, ενστερνιζόμενος τον νορβηγό ανθρωπολόγο Φρέντερικ Μπαρθ⁸⁵, θεωρεί ότι οι ομάδες δεν έχουν την τάση να ορίζονται μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, αλλά μέσα από τον αποκλεισμό και τη σύγκριση με τους «ξένους». Αυτό συνεπάγεται ότι η ομάδες δεν διαθέτουν κάποιον καθορισμένο «χαρακτήρα» ή «ουσία». Επομένως, τα όρια των ταυτοτήτων ποικίλουν ανάλογα με τις αντιλήψεις των ατόμων που συγκροτούν την ομάδα. Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο δεν πρέπει να εστιάσουμε σε κάποια αντικειμενικά χαρακτηριστικά για να διακρίνουμε τις ομάδες μεταξύ τους, αλλά στους μηχανισμούς αυτούς που διαμορφώνουν τα όρια. Κατά τον Άρμστρονγκ, η προσέγγιση αυτή του Μπαρθ διαθέτει το πλεονέκτημα ότι δέχεται τις μεταβολές στο πολιτισμικό και βιολογικό περιεχόμενο της ομάδας, στο βαθμό που μένουν ανέπαφοι οι μηχανισμοί που διαμορφώνουν τα όρια, ενώ επίσης δείχνει ότι η συγκρότηση των εθνοτικών ομάδων δεν συνδέεται με την κατοχή κάποιας συγκεκριμένης εδαφικής επικράτειας. Πρόσφατα, πάντως, δέχθηκε κριτική για την μετατόπισή του προς πιο ήπιες απόψεις, συμφωνώντας με τον Άντερσον και τον Χομπσμπάουμ, ότι οι εθνικές ταυτότητες, όπως και οι άλλες ανθρώπινες ταυτότητες, αποτελούν επινοήσεις. Ωστόσο μένει σταθερός στην πεποίθησή του ότι τα έθνη προϋπήρχαν του εθνικισμού, με τη μόνη διαφορά σε σχέση με τους άλλους δύο ότι δίνει έμφαση «στην αρχαιότητα κάποιων επινοήσεων και στην ύπαρξη δεξαμενής με προϋπάρχοντα χαρακτηριστικά της ομάδας από την οποία μπορούσαν να αντλήσουν οι επινοητές».⁸⁶

Άντονι Ντ. Σμιθ (Anthony D. Smith, 1939 – 2016)

Ο Άντονι Ντ. Σμιθ θεωρείται ως ένας από τους πρωτοπόρους της προσέγγισης του εθνοσυμβολισμού. Εστιάζει το ενδιαφέρον του στις προνεωτερικές ρίζες των σύγχρονων εθνών, διαχωρίζοντας τη θέση του από τις κυρίαρχες μοντερνιστικές ερμηνείες που απορρίπτουν το παρελθόν. Κεντρική θέση του αποτελεί η πεποίθηση ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τα νεότερα έθνη χωρίς να προστρέξουμε στα προϋπάρχοντα συστατικά εθνοτικά στοιχεία, καθώς, όπως λέει, «συνήθως η κατασκευή των νεότερων εθνών θεμελιώνεται σε

⁸⁵ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 216.

⁸⁶ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 215.

προγενέστερες εθνοτικές βάσεις». ⁸⁷ Τέτοια συστατικά στοιχεία είναι το όνομα, ο μύθος κοινής καταγωγής, οι κοινές ιστορικές μνήμες, τα διαφοροποιητικά στοιχεία ενός κοινού πολιτισμού, η σύνδεση με μια πατρίδα, το αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ του πληθυσμού. Μάλιστα θεωρεί ότι το έθνος μπορεί να οριστεί ως «κατονομασμένος ανθρώπινος πληθυσμός που μοιράζεται μια ιστορική εδαφική επικράτεια, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια μαζική, δημόσια κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά για όλα τα μέλη νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις». ⁸⁸ Αυτός καταδεικνύει πόσο σύνθετη και αφηρημένη είναι η φύση της εθνικής ταυτότητας και συμπεραίνει ότι η εμφάνιση των σύγχρονων εθνών πρέπει να μελετηθεί στο πλαίσιο του εθνοτικού τους παρελθόντος.

Ο Σμιθ αντλεί από την φιλοσοφική διάκριση του Χανς Κον. Το πρώιμο έργο του Κον θεωρείται ορόσημο στη μελέτη του εθνικισμού, καθώς ποτέ δεν αμφισβήτησε τις βασικές θεωρητικές παραδοχές των προγενέστερων διανοητών, κληροδοτώντας με την ανάλυσή του τις επόμενες γενιές με σημαντικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Στο έργο του λοιπόν ο Κον έκανε διάκριση μεταξύ «Δυτικής» και «Ανατολικής» εκδοχής του εθνικισμού. Η πρώτη είναι μια ορθολογιστική, συνεργατική εκδοχή του εθνικισμού (πχ. Μ. Βρετανία, Γαλλία, Αμερική), στην οποία το έθνος αντιμετωπίζεται σαν μια σύμπραξη των ανθρώπινων όντων που ζουν σε μια κοινή εδαφική περιοχή, κάτω από την ίδια κυβέρνηση και τους ίδιους νόμους, και αποτελεί προϊόν κυρίως των μεσαίων τάξεων. Η δεύτερη, από την άλλη, είναι μια οργανική και μυστικιστική εκδοχή του εθνικισμού (Ανατολική Ευρώπη και ανατολικά του Ρήνου). Αυτές οι εκδοχές του εθνικισμού χαρακτηρίστηκαν από υψηλούς τόνους και αυταρχισμό. Αντιλαμβάνονταν το έθνος ως μια αρραγή οργανική μονάδα προικισμένη με μια «μυστική» ψυχή και «αποστολή», την οποία μόνο οι διανοούμενοι μπορούσαν να κατανοήσουν πλήρως. Έτσι εξηγείται και ο συχνά ηγετικός ρόλος τους στα εθνικιστικά κινήματα της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, καθώς δεν αναπτύχθηκε ισχυρή μεσαία τάξη. ⁸⁹

⁸⁷ Özirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 219.

⁸⁸ Smith, *Εθνική ταυτότητα*, σελ. 30.

⁸⁹ Smith, *Εθνική ταυτότητα*, σελ. 121.

Αναφερόμενος στους τύπους των εθνικισμών, ο Σμιθ, επηρεασμένος από τον Κον, καταλήγει σε δύο είδη: τους «εδαφικούς» και τους «εθνοτικούς», λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη του την γενική κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα κινήματα αυτά πριν και μετά την ανεξαρτησία.⁹⁰ Οι «εδαφικοί εθνικισμοί» πριν την ανεξαρτησία είναι αυτοί που ασπάζονται την ιδέα του εδαφικού «έθνους του πολίτη», επιδιώκοντας την εκδίωξη της ξένης εξουσίας και στη συνέχεια τη δημιουργία ενός κράτους έθνους (απαντώνται συνήθως στους αντι-αποικιακούς εθνικισμούς). Οι «εδαφικοί εθνικισμοί» μετά την ανεξαρτησία διαθέτουν μια αντίληψη του έθνους θεμελιωμένη στον πολίτη και το έδαφος, επιδιώκοντας να συγκεντρώσουν και να ενοποιήσουν μέσα σε μια νέα πολιτική κοινότητα συχνά ανόμοιους εθνοτικά πληθυσμούς (χαρακτηρίζονται και ως ενοποιητικοί εθνικισμοί).⁹¹ Στην άλλη πλευρά βρίσκονται οι «εθνοτικοί εθνικισμοί» πριν την ανεξαρτησία, στην οποία συγκαταλέγονται όσα κινήματα ασπάζονται μια εθνοτική και γενεαλογική αντίληψη για το έθνος, επιδιώκοντας να αποσχιστούν από μια ευρύτερη πολιτειακή μονάδα (ή να την εγκαταλείψουν για να συναθροιστούν σε έδαφος που θεωρούν ως «πατρίδα») και να δημιουργήσουν κάτι νέο. Τέτοιου είδους εθνικισμοί είναι γνωστοί και ως «αποσχιστικοί». Τέλος, οι «εθνοτικοί εθνικισμοί» μετά την ανεξαρτησία διαθέτουν μια εθνοτική και γενεαλογική αντίληψη για το έθνος, επιδιώκοντας να επεκταθούν ώστε να συμπεριλάβουν όσους εθνοτικά «συγγενείς» πληθυσμούς βρίσκονται εκτός των παρόντων συνόρων, μαζί με τα εδάφη όπου αυτοί οι πληθυσμοί κατοικούν. Αυτοί είναι οι λεγόμενοι αλυτρωτικοί εθνικισμοί.⁹² Ο Σμιθ πάντως παραδέχεται ότι η τυπολογία που προτείνει μέσα από το έργο του δεν είναι εξαντλητική.⁹³

⁹⁰ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 227.

⁹¹ Smith, *Εθνική ταυτότητα*, σελ. 123.

⁹² Smith, *Εθνική ταυτότητα*, σελ. 123-124.

⁹³ Özkirimli, *Θεωρίες του εθνικισμού*, σελ. 228-229.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η Βουλγαρία από το δεύτερο μισό του 19ου αι.
έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους

*«Ήταν δύσκολο άνθρωποι που τόσο πρόσφατα είχαν πετύχει τόσα πολλά
να ξέρουν που να σταματήσουν».*

Τζορτζ Κέναν

1. Τα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα

1.1. Οι πρώτες εθνικές επαναστάσεις

Από το 1804 έως το 1885 το ζήτημα της εθνικής εξέγερσης και του σχηματισμού των νέων κρατών και κυβερνήσεων δεσπόζει στην ιστορία της Βαλκανικής χερσονήσου.⁹⁴ Μέσα στο διάστημα αυτό ανεξαρτητοποιήθηκαν η Ελλάδα, η Σερβία και η Ρουμανία, η Βουλγαρία απέκτησε αυτονομία, ενώ επίσης αναπτύχθηκε το αλβανικό εθνικό κίνημα. Διάφοροι παράγοντες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε αυτά τα γεγονότα, ωστόσο μερικοί από αυτούς είχαν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην επαναστατική δραστηριότητα. Τέτοιοι παράγοντες ήταν η διαμόρφωση, η αποκρυστάλλωση και η ευρεία αποδοχή των εθνικών και φιλελεύθερων ιδεολογιών, οι μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες και η αυξανόμενη επέμβαση των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων στα εσωτερικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ανάδυση του αποκαλούμενου «Ανατολικού Ζητήματος».

1.2. Η οικονομική κατάσταση

Η ανάπτυξη της οικονομίας και η αποδοχή νέων ιδεών δεν επέφεραν μόνο τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μερίδας των πληθυσμών, αλλά συνετέλεσε και στην ανάδυση μιας νέας κοινωνικής τάξης, της αστικής. Οι άνθρωποι της νέας αυτής κοινωνικής τάξης θα γίνουν φορέας νέου πνεύματος και νέου τρόπου ζωής. Η υλική και πνευματική αυτή ανάπτυξη, παρά ταύτα, δεν ήταν ίδια ούτε και ταυτόχρονη σε όλους τους λαούς της Βαλκανικής χερσονήσου. Στο ζήτημα αυτό σημαντικότερο ρόλο διαδραμάτισαν η πνευματική παράδοση και η παιδεία, η οικονομική κατάσταση και οι κοινωνικές συνθήκες, παράγοντες που στο σύνολό τους ήταν άμεσα εξαρτώμενοι τόσο από τη γεωγραφική θέση των περιοχών, στις οποίες κατοικούσαν οι διάφοροι λαοί, όσο και από το ιδιαίτερο καθεστώς της τουρκικής διοίκησης στις περιοχές αυτές. Ωστόσο, αυτή ακριβώς η πνευματική αναγέννηση, ύστερα από αρκετούς αιώνες ξένης κυριαρχίας, είναι που θα θέσει σε κίνηση μια διεργασία, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει

⁹⁴ Από την πρώτη σερβική εξέγερση το 1804 έως και την ένωση της Αν. Ρωμυλίας με το αυτόνομο βουλγαρικό κράτος το 1885.

σταδιακά και σταθερά στην εθνική αφύπνιση των λαών και την τελική απελευθέρωση.

Η Βουλγαρία, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, βρισκόταν αποκομμένη από τον ευρωπαϊκό κόσμο, όντας πολύ πιο εκτεθειμένη στην ισχυρή πίεση της οθωμανικής εξουσίας, αντιμετωπίζοντας παράλληλα δυσμενείς οικονομικά συνθήκες. Ήταν προς όφελος της Υψηλής Πύλης να την διατηρεί υπό τον άμεσο έλεγχό της, αρχικά λόγω της γεωγραφικής της εγγύτητας με την Κωνσταντινούπολη, και στη συνέχεια επειδή την περιοχή της Βουλγαρίας διέσχιζαν μεγάλοι δρόμοι, σημαντικοί για την άμυνα της πρωτεύουσας αλλά και γενικά της Αυτοκρατορίας. Αυτή ακριβώς η γειτνίαση ήταν που επέτρεπε στην κεντρική οθωμανική εξουσία να επεμβαίνει άμεσα, γεγονός που είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην ανάπτυξη των Βουλγάρων. Έτσι οι πρώτες εκδηλώσεις εθνικής αφύπνισης εμφανίστηκαν μετά τα μέσα του 18ου αιώνα.

1.3. Η πνευματική ζωή

Παρά τις διαφορές πολιτισμικού επιπέδου, σε όλους τους Βαλκανικούς λαούς παρατηρήθηκε πνευματική αναγέννηση κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα. Με τη σειρά του το γεγονός αυτό επέτρεψε τη διάδοση των νέων ιδεών που έρχονταν από τις πρωτεύουσες της Δύσης. Οι νέες αυτές φιλελεύθερες ιδέες ήταν απόρροια του Διαφωτισμού, βάση του οποίου υπήρξε μια νέα ορθολογική αντίληψη περί του κόσμου. Ο κόσμος αυτός διέπεται από τους φυσικούς νόμους και είναι πλέον απελευθερωμένος από τις προκαταλήψεις και τις συμβατικότητες που είχε επιφέρει κυρίως ο Μεσαίωνας. Διέθετε οικουμενικό χαρακτήρα, διατράνωνε την πίστη του στον ορθό λόγο και συνέβαλλε στην ανάπτυξη των θετικών επιστημών, επιδιώκοντας την απελευθέρωση του πνεύματος μέσα από την επιστήμη. Αυτού του είδους η απελευθέρωση εκφράστηκε στη Νοτιοανατολική Ευρώπη μέσα από τη διαδικασία απελευθέρωσης από τον ξένο ζυγό και πιο συγκεκριμένα τον οθωμανικό.

Σημαντική είναι η διαφορά στον τρόπο διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Στη Δύση, μέσω του Διαφωτισμού, προηγήθηκε η «ελεύθερη σκέψη» συμβάλλοντας στη διαμόρφωση νέων πολιτικών αντιλήψεων που αντικατέστησαν την παλαιά θεοκρατική αντίληψη περί εξουσίας, με την ιδέα του έθνους να έπεται. Στηρίχθηκε στους φυσικούς νόμους και την επιστήμη

ενώ τάχθηκε ενάντια στην αυθεντία της Εκκλησίας. Αντίθετα, στην Ανατολική Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα στα Βαλκάνια οι ιδέες του Διαφωτισμού ακολούθησαν διαφορετική πορεία. Η απελευθέρωση και η ιδέα του έθνους προηγήθηκαν της «ελεύθερης σκέψης», με την τελευταία να αναπτύσσεται ως ένα βαθμό μέσα από πολιτικές σκοπιμότητες. Επίσης, σε αντιδιαστολή με τη Δύση, στα Βαλκάνια η επιστροφή στις παραδόσεις και στις λαϊκές πηγές πήρε τη μορφή ιδανικού, με την Εκκλησία και τη θρησκεία γενικότερα να θεωρούνται αναπόσπαστο στοιχείο του έθνους. Συνεπώς οι λαοί των Βαλκανίων μπόρεσαν να συμμετάσχουν στην οικουμενικότητα του Διαφωτισμού με την αφύπνιση της εθνικής συνείδησής τους, ακολουθώντας όμως το δικό τους ιδιαίτερο μονοπάτι που θα οδηγούσε στην απελευθέρωση του έθνους τους.

1.4. Το Ανατολικό Ζήτημα

Η μοίρα των Βαλκανίων και αυτή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πέρα από τους άλλους παράγοντες που έχουν ήδη αναφερθεί, περιπλέχτηκε ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα η περιοχή αυτή αποτέλεσε σημαντικότατο πεδίο συμφερόντων και ένοπλων συγκρούσεων των Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ ταυτόχρονα συνδέθηκε έντονα με τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων. Η σταδιακή μετατροπή της Υψηλής Πύλης σε «μεγάλο ασθενή της Ευρώπης»⁹⁵ αύξησε τις παρεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής στα εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας. Το σύνολο των προβλημάτων της περιόδου αυτής παρακμής, τα οποία διατηρούσαν τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης της οθωμανικής εξουσίας, μετατρέπονταν αυτόματα σε ευρωπαϊκή κρίση – αφυπνίζοντας έτσι αυτό που αποκλήθηκε από την ευρωπαϊκή διπλωματία ως «Ανατολικό Ζήτημα».

1.5. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και η Συνθήκη των Παρισίων

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος αποτελεί και αυτός μια από τις πτυχές του Ανατολικού Ζητήματος. Αποτέλεσε μια αναβίωση των εγωιστικών τάσεων και τις παραδοσιακής αντιζηλίας μεταξύ της Ρωσίας και των υπόλοιπων ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων. Ο πόλεμος υποδαυλίστηκε από τα συμφέροντα των

⁹⁵ G. Castellán, *Ιστορία των Βαλκανίων: 14ος-20ος αι.*, μετάφραση Βασιλική Αλιφέρη, Αθήνα 1991, σελ. 374.

Δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, αλλά και από τον αγγλορωσικό οικονομικό ανταγωνισμό της εποχής, υπό το πρίσμα πάντα της λαφυραγώγησης των οθωμανικών εδαφών, στην οποία απέβλεπε η Ρωσία. Η κρίση που προκλήθηκε οδήγησε στον Κριμαϊκό Πόλεμο του 1853-1856 μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας από τη μια και Ρωσίας από την άλλη, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το κρατίδιο του Πεδεμοντίου να τάσσονται υπέρ των πρώτων. Την κρίση τερμάτισε η νίκη του αγγλογαλλικού συνασπισμού με τη συνεπακόλουθη Συνθήκη των Παρισίων τον Μάιο του 1856. Η συνθήκη αυτή αποτελεί μια από τις σπουδαιότερες διεθνείς πράξεις του 19ου αιώνα με άμεσες και έμμεσες διπλωματικές συνέπειες. Επέδρασε στο μηχανισμό της ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων και παράλληλα είχε μεγάλες επιπτώσεις στους λαούς της χερσονήσου του Αίμου. Με τη συνθήκη αυτή η Ρωσία έχασε κάθε ελπίδα για έξοδο στη Μεσόγειο και μαζί όλα τα πλεονεκτήματα που είχε αποκτήσει με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή. Ωστόσο η μεγάλη αυτή σλαβική χώρα δεν άργησε να αναπτύξει διπλωματική και προπαγανδιστική δραστηριότητα, με σκοπό να ανακτήσει την εύνοια των χριστιανών της Βαλκανικής και να προετοιμάσει το έδαφος για την επανάκαμψή της μετά από την ταπείνωση που είχε υποστεί. Έτσι αποφάσισε να στηριχθεί στους ομόφυλους της λαούς. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε μεγάλη μετατόπιση της πολιτικής της στην περιοχή καθώς πλέον θα ήταν προστάτιδα πρωτίστως των Σλάβων της Βαλκανικής, και ύστερα των ορθοδόξων χριστιανών γενικά. Για την πολιτική της αυτή η Ρωσία θα στηριχθεί στο ιδεολογικό υπόβαθρο της ιδέας του πανσλαβισμού.

1.6. Ο Πανσλαβισμός

Ήδη από τον 16ο αιώνα είχε αρχίσει να διαμορφώνεται η ιδέα μιας εθνικής και γλωσσικής κοινότητας των Σλάβων, την οποία εξέφραζαν κυρίως πνευματικοί άνδρες και κληρικοί. Όταν τον 19ο αιώνα αναπτύχθηκε στην Ευρώπη έντονο εθνικιστικό πνεύμα, διαμορφώθηκε στους πνευματικούς κύκλους της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης η ιδέα μιας σλαβικής κοινότητας, ξεχωριστής από τις άλλες εθνικές ομάδες. Η ιδέα αυτή εξέφραζε για τους Ρώσους σλαβόφιλους την πεποίθηση ότι η ισχυρή αυτοκρατορία των τσάρων είχε μια πολιτιστική αποστολή και έπρεπε να γίνει η προστάτρια όλων των σλαβικών λαών που είχαν χάσει την ανεξαρτησία τους. Για τους

υπόδουλους Σλάβους εξέφραζε τον πόθο για την απελευθέρωση από τον ξένο, και εν προκειμένω οθωμανικό, ζυγό και αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με τη βοήθεια μιας μεγάλης σλαβικής δύναμης. Ωστόσο πίσω από αυτή την ιδεολογία κρύβονταν πολιτικά συμφέροντα, ενώ ο Πανσλαβισμός σε αρκετές περιπτώσεις αποτέλεσε έκφραση του ρωσικού ιμπεριαλισμού.⁹⁶

Δύο χρόνια μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου, το 1858, ιδρύθηκε στη Μόσχα από σλαβόφιλους κύκλους η Σλαβική Φιλανθρωπική Επιτροπή που προσπάθησε να επηρεάσει την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας. Στα πλαίσια της πολιτικής της στράφηκε προς όλους τους υπόδουλους σλαβικούς λαούς. Με στόχο την προώθηση της ιδέας Πανσλαβισμού, η Ρωσία πρόσφερε άφθονα χρήματα για υποτροφίες σε νεαρούς Βούλγαρους για να σπουδάσουν στη Ρωσία, για την ίδρυση και συντήρηση σχολείων και εκκλησιών. Η Σλαβική Φιλανθρωπική Επιτροπή ήταν συντηρητική οργάνωση που ζητούσε να φέρει σε επαφή όλους τους σλαβικούς λαούς υπό τη ρώσικη ηγεσία. Πολλοί όμως από τους Σλάβους αντί για αγάπη και σεβασμό προς την ορθόδοξη και αυταρχική Ρωσία υιοθέτησαν τις ριζοσπαστικές ευρωπαϊκές ιδεολογίες. Το ενδιαφέρον για τον Πανσλαβισμό παρέμεινε σταθερό στη Βουλγαρία και άσκησε μεγάλη επιρροή στη βουλγαρική ιστορία. Επηρέασε βαθειά την ανάπτυξη του βουλγαρικού εθνικού κινήματος, όπως και τις επαναστάσεις των υπολοίπων σλαβικών βαλκανικών λαών, όπως ήταν φυσικό, καθώς στις αρχές του 19ου αιώνα η κατάσταση στα βουλγαρικά εδάφη ήταν πράγματι πολύ κακή. Σημαντικοί οπαδοί του Πανσλαβισμού υπήρξαν ο ρώσος διπλωμάτης Νικολάι Ιγνάτιεφ, ο Ντοστογιέφσκι και ο Ντανιλέφσκι, ο οποίος εξέδωσε το 1871 το έργο του «Η Ρωσία και η Ευρώπη», το οποίο διαπνεόταν από τις ιδέες του κινήματος αυτού.

1.7. Οι Φαναριώτες και το Πατριαρχείο

Από τα μέσα του 17ου αιώνα στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναπτύσσεται γύρω από την Εκκλησία ένα είδος «ελληνικής μεταβυζαντινής αριστοκρατίας», της οποίας ο ρόλος κατά τους επόμενους δύο και κάτι αιώνες θα είναι καθοριστικός. Αυτή η ομάδα ασκεί μεγάλη επιρροή στον ορθόδοξο

⁹⁶ Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι βαλκανικοί λαοί: Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση. 14ος-19ος αι.*, Θεσσαλονίκη 1991 (2η έκδ.), σελ. 164-165.

εκκλησιαστικό μηχανισμό και μέσω της διείσδυσής της στην οθωμανική διοίκηση μετατρέπεται σε μια κυρίαρχη ομάδα με κοινωνική ακτινοβολία εντός της αυτοκρατορίας. Την αποτελούσαν κυρίως πλούσιοι Έλληνες αστοί, που διέθεταν σημαντικές περιουσίες χάρη στο εμπόριο, τις τραπεζικές επιχειρήσεις αλλά και την εκμίσθωση φόρων. Αυτοί οι πλούσιοι έμποροι θα αποτελέσουν τον πυρήνα της νέας κυρίαρχης ελληνικής τάξης, δηλαδή της φαναριώτικης αριστοκρατίας. Επρόκειτο για ελληνορθόδοξη αριστοκρατία που κατοικούσε στη συνοικία του Φαναρίου στην Κωνσταντινούπολη, αναπαραγόταν με τους συχνούς γάμους ανάμεσα στα μέλη της και διέθετε ένα αίσθημα αλληλεγγύης απέναντι στο εχθρικό περιβάλλον. Ο 18ος αιώνας θα μπορούσαμε να πούμε πως υπήρξε η χρυσή εποχή των Φαναριωτών. Με το τέλος της οθωμανικής εξάπλωσης η αυτοκρατορία είχε ανάγκη από διαμεσολαβητές (μεγάλοι δραγουμάνοι), που θα έρχονταν σε επαφή με τις δυτικές χώρες. Τα αξιώματα αυτά κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα καταλαμβάνονταν σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες Φαναριώτες. Στο ζενίθ της δύναμής τους οι Φαναριώτες αποκρυσταλλώνονται ως μια ξεχωριστή κοινωνικό-επαγγελματική τάξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διείσδυσης και ανέλιξής τους στο οθωμανικό κράτος αποτελεί η ανάληψη της διοίκησης της Μολδαβίας και της Βλαχίας.

Το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης εκπροσωπούσε πολιτικά και και πολιτιστικά το, πολυεθνικό στη σύνθεσή του, ορθόδοξο μιλέτ («Rum Millet»). Γι' αυτό το λόγο οι Φαναριώτες επεδίωξαν να διεισδύσουν στις σημαντικές θέσεις της πατριαρχικής Αυλής, αναρριχώμενοι σταδιακά στα ανώτερα αξιώματά της. Η ανέλιξη αυτή τους έδωσε τη δυνατότητα στα τέλη του 18ου αιώνα να ασκούν τέτοιο απόλυτο έλεγχο στην κεντρική οργάνωση της Εκκλησίας, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να παρέμβουν ακόμα και στην εκλογή του πατριάρχη. Επίσης, η ομάδα αυτή συνέβαλε στην «εκλαϊκείωση» του Πατριαρχείου και επηρέασε βαθιά την ιδεολογία της Εκκλησίας, μετατρέποντάς τη σε πιο «κοσμική», πιο ευάλωτη σε ζητήματα κέρδους και συσσώρευσης κεφαλαίου.⁹⁷ Ωστόσο η σχέση της ομάδας αυτής με την Εκκλησία ήταν αμφίδρομη. Οι Φαναριώτες χρειάζονταν το

⁹⁷ Μ. Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια 19ος αιώνας: Τρεις και μία περιπέτειες*, Αθήνα 2002, σελ. 45.

πνευματικό κύρος του πατριαρχείου για λόγους εξουσίας και η Εκκλησία από τη μεριά της είχε ανάγκη τις ικανότητες και την οικονομική βοήθειά τους.

Με τον εκκλησιαστικό οργανισμό του Πατριαρχείου, λοιπόν, να στελεχώνεται ως επί το πλείστον από Έλληνες, η γλώσσα λειτουργίας του ήταν η ελληνική, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι αποτελούσε και τη γλώσσα της πλειονότητας των βαλκανικών Εκκλησιών. Την περίοδο κυριαρχίας των Φαναριωτών στις υποθέσεις του Πατριαρχείου, αντί για τον οικουμενικό χαρακτήρα της η Εκκλησία, ιδιαίτερα στην κορυφή της ιεραρχίας της, έδινε πλέον έμφαση στα ελληνικά εθνικά και πολιτισμικά στοιχεία. Την ίδια στιγμή οι σλαβικές εκκλησίες, το Πατριαρχείο του Πετς (Ιπέκιον) και η Αρχιεπισκοπή της Οχρίδας, καθώς και τα ρουμανικά ιδρύματα, χρησιμοποιούσαν ως γλώσσα κυρίως τα σλαβικά της Εκκλησίας. Παρά το γεγονός ότι το Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη αντιπροσώπευε τους ορθόδοξους χριστιανούς γενικά και σε καμιά περίπτωση μόνο τους Έλληνες, αυτό άλλαξε σημαντικά κατά τον 18ο αιώνα. Με την αποφασιστική συμβολή των Φαναριωτών καταργείται το Πατριαρχείο του Πετς το 1766 και ένα χρόνο αργότερα, το 1767, η Αρχιεπισκοπή της Οχρίδας. Οι σλαβικές αυτές Εκκλησίες πέρασαν υπό τη δικαιοδοσία ενός έξαρχου, ο οποίος στο εξής θα διοριζόταν από τον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης.

Το σημαντικότερο έργο της Εκκλησίας στα χρόνια που ακολούθησαν της οθωμανικής κατάκτησης αποτελεί η συμβολή της στη διατήρηση της ταυτότητας των βαλκανικών λαών. Διαδραμάτιζε το ρόλο του βασικού συνεκτικού δεσμού ανάμεσα στους λαούς των Βαλκανίων μέχρι και την έλευση των εθνικισμών, ενώ ύστερα, ως ξεχωριστός ανά εθνότητα θεσμός, συνέβαλε στη διαδικασία της εθνικής αφύπνισης και συγκρότησης των εθνικών κρατών στην περιοχή. Για τους Βούλγαρους όμως η ζημιά από την κατάργηση της Αρχιεπισκοπής της Οχρίδας ήταν μεγάλη, καθώς αυτή αποτελούσε σημείο αναφοράς του υπόδουλου βουλγαρικού πολιτισμικού στοιχείου. Επιπλέον λόγω της εγγύτητας των βουλγαρικών περιοχών προς την Κωνσταντινούπολη, οι πιέσεις που ασκήθηκαν σε αυτές υπήρξαν πολύ μεγαλύτερες συγκριτικά με τις σερβικές.⁹⁸ Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την απόλυτη ελληνική κυριαρχία

⁹⁸ Οι Σέρβοι διέθεταν και την εναλλακτική του Σρέμσκι Κάρλοβτσι.

στην Εκκλησία, θα οδηγήσουν στα τέλη του 18ου αιώνα σε ένα ταχύτατα αναπτυσσόμενο «εξελληνισμό» του βουλγαρικού στοιχείου.

2. Η Βουλγαρία μέχρι το 1878

2.1. Η πρώιμη εθνική αφύπνιση

Το Vazrazhdane (Българско национално възраждане), ή αλλιώς βουλγαρική εθνική αναγέννηση, είναι ένα γεγονός για το οποίο ο βουλγαρικός λαός τρέφει ιδιαίτερη υπερηφάνεια. Ως ιστορική διαδικασία η αφύπνιση αυτή ήταν μια μακρά και περίπλοκη διαδικασία, με οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ψυχολογικούς παράγοντες να αναμειγνύονται σε αυτήν. Στη Βουλγαρία, όπως και σε άλλες περιοχές των Βαλκανίων, η πολιτισμική αφύπνιση προηγήθηκε της ανάπτυξης της εθνικής συνείδησης. Η σχετική αυτή καθυστέρηση στην αφύπνιση οφειλόταν εύλογα σε παράγοντες που έχουν ήδη αναφερθεί παραπάνω. Τα πρώτα βήματα, χωρίς σαφή σχεδιασμό, άρχισαν να γίνονται στα μέσα του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα από μια μικρή μερίδα ανθρώπων. Όταν έλαβε χώρα η πολιτισμική αφύπνιση, υποβοηθήθηκε από τις πρωτοφανείς οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που λάμβαναν χώρα εκείνη την εποχή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο τρόπος με τον οποίο αυτή μετουσιώθηκε σε εθνική αφύπνιση, με ιδρύματα, επιτροπές και όργανα (εκκλησιαστικά και πολιτικά), αποτέλεσε έργο «εμψυχωτών» εντός, αλλά κυρίως εκτός, των ιστορικών ορίων της χώρας. Οι «εμψυχωτές» αυτοί αναδείχθηκαν μέσα από την οικονομική ανάκαμψη κάποιων κλάδων εμπορίου σε περιοχές της Αυτοκρατορίας, αλλά και μέσα από την προϋπάρχουσα πολιτισμική αναγέννηση. Όπως και οι υπόλοιποι Βαλκανικοί λαοί, έτσι και οι Βούλγαροι διατήρησαν τη μνήμη του ιστορικού τους παρελθόντος μέσω της Εκκλησίας, των δημοτικών τους τραγουδιών και παραδόσεων.

Τα πρώτα σπέρματα της Βουλγαρικής εθνικής αφύπνισης βρίσκονται στο έργο του μοναχού Παΐσιου του Χιλανδαρινού. Γεννήθηκε στο Μπάνσκο το 1722 και το 1745 εισήλθε στο μοναστήρι του Χιλανδαρίου στο Άγιο Όρος. Ταξίδεψε στη Βαλκανική χερσόνησο για δουλειές του μοναστηριού, φτάνοντας όπως λέγεται μέχρι και το Σρέμσκι Κάρλοβτσι της Βοϊβοντίας. Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του, αυτό που του έκανε μεγαλύτερη εντύπωση ήταν οι δοκιμασίες και

τα βάσανα του απλού λαού, αλλά και η υποδεέστερη θέση των Βουλγάρων συγκριτικά με αυτή των Ελλήνων. Όντας γνώστης του σπουδαίου βουλγαρικού παρελθόντος, του έγινε σχεδόν έμμονη ιδέα η κατάσταση στην οποία είχε περιπέσει ο βουλγαρικός λαός. Έτσι, το 1762, στο έργο του «Σλαβοβουλγαρική ιστορία περί των Βουλγαρικών λαών, βασιλέων και αγίων»⁹⁹, το οποίο μάλιστα θεωρείται από κάποιους ως το πρώτο βιβλίο για την ιστορία της Βουλγαρίας και το πρώτο κείμενο της νεώτερης βουλγαρικής φιλολογίας¹⁰⁰, περιλαμβάνονταν όλες οι εμπειρίες αλλά και οι διδαχές στις οποίες είχε γίνει και αυτός κοινωνός. Το βιβλίο ήταν γραμμένο στα «παλαιά εκκλησιαστικά Σλαβονικά», εμπλουτισμένα ωστόσο με σύγχρονες προφορικές μορφές λόγου. Στόχος του Παΐσιου ήταν να αναδείξει το ένδοξο ιστορικό βουλγαρικό παρελθόν, αναπολώντας το χαμένο μεγαλείο των ημερών του μεσαιωνικού Βουλγαρικού βασιλείου και της Εκκλησίας του. Μέσω του έργου του ο Παΐσιος προειδοποιούσε τους Βούλγαρους για τους κινδύνους που ενείχε η υποδούλωση στο ελληνικό πολιτισμικό στοιχείο και καλούσε τους σύγχρονους ομοεθνείς του να σηκώσουν ανάστημα απέναντι στις «ελληνικές επιρροές», λέγοντας ότι πρέπει να νιώθουν υπερηφάνεια (και όχι υποδεέστεροι) για τον τόπο και την ταυτότητά τους. Κατά δήλωσή του, το έργο αυτό απευθυνόταν στον «απλό κόσμο» και γράφτηκε προς όφελος «όλου του βουλγαρικού έθνους». Το έργο του αντιγράφηκε πολλές φορές τις επόμενες δεκαετίες και τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1844 στη Βουδαπέστη, χωρίς όμως την εποχή εκείνη να έχει πλέον την αίγλη των περασμένων χρόνων.

Μια ακόμη σημαντική προσωπικότητα μεταξύ των πρωτοπόρων της βουλγαρικής αναγέννησης υπήρξε ο Σοφρώνιος Βρατσάνσκι. Γεννήθηκε στο Κότελ το 1739 με το όνομα Στόικο Βλαντισλάβοφ, έγινε ιερέας το 1765 και το 1794 χειροτονήθηκε επίσκοπος της Βράτσα με το όνομα Σοφρώνιος (εξού και το Βρατσάνσκι). Υπό το αξίωμα αυτό ανέπτυξε ενεργή διαφωτιστική δράση και εντυπωσιασμένος από το έργο του Παΐσιου αφιέρωσε τη ζωή του στο έργο του, το οποίο αντέγραψε και διέδωσε. Προσπάθησε να δημιουργήσει μια φιλολογία προσιτή στο λαό και με πλατιά διάδοση. Μεγάλη ήταν η συμβολή του στη διαμόρφωση τόσο της νεώτερης βουλγαρικής φιλολογικής γλώσσας, όσο και

⁹⁹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 46.

¹⁰⁰ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 78.

της καθομιλούμενης γλώσσας του λαού. Εμπνευσμένος από το Διαφωτισμό ανέπτυξε πλούσια πολιτική δράση αγωνιζόμενος εναντίον της δουλείας και της αμάθειας και καλώντας το βουλγαρικό λαό να αγωνιστεί για την ελευθερία του.¹⁰¹ Σημαντικότερο συγγραφικό του έργο, το οποίο έγραψε στα βουλγαρικά, υπήρξε το αυτοβιογραφικό «Βίος και τα βάσανα του αμαρτωλού Σοφρώνιου», το οποίο και τυπώθηκε πολύ αργότερα (1861). Μεταξύ άλλων έγραψε θρησκευτικές ομιλίες και διδαχές. Το βιβλίο του, «Κυριακοδρόμιο» (ή αλλιώς «Κυριακή»)¹⁰², που τυπώθηκε στο Ρίμνικ¹⁰³ της Βλαχίας το 1806 με τη βοήθεια φιλόπατρων Βουλγάρων, αποτελεί το πρώτο τυπωμένο βιβλίο στα νέα βουλγαρικά.

Και οι δύο αυτές προσωπικότητες με το έργο τους στράφηκαν προς τον απλό άνθρωπο, το βουλγαρικό λαό και την εθνική του γλώσσα. Πέραν όμως των δύο αυτών μορφών δεν υπήρξαν την περίοδο εκείνη άλλα ευρύτερα κινήματα εμπνευσμένα από τον Διαφωτισμό και την εθνική αναγέννηση. Η σημασία του έργου του Παΐσιου και των άλλων «αφύπνιστών» δεν έγκειται στο ρόλο του ως δημιουργού της βουλγαρικής εθνικής αφύπνισης, αλλά στο ότι παρείχε μια εκ των υστέρων δυνατότητα επίκλησης σε εκείνη. Την εποχή που άρχισε να διαβάζεται το τυπωμένο έργο του Παΐσιου είχε ήδη προχωρήσει η διαδικασία της πολιτισμικής αφύπνισης.

Αυτό που οδήγησε τους Βούλγαρους να αναζητήσουν περισσότερη αναγνώριση της πολιτισμικής τους ταυτότητας δεν ήταν τόσο η επίγνωση του λαμπρού παρελθόντος. Ήταν η επαφή τους με τον «έξω κόσμο» μέσω του εμπορίου, της παιδείας που λάμβαναν κάποιοι από αυτούς εκτός της οθωμανικής επικράτειας, αλλά και η διάδοση και μεταλαμπάδευση μοντέρνων ιδεών στα Βαλκάνια κατά τα τη διάρκεια αλλά και μετά τη Γαλλική Επανάσταση και τις σερβικές και ελληνικές επαναστάσεις.

¹⁰¹ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 79.

¹⁰² Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ.531, και *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Συλλογικό έργο, μετάφραση Γεώργιος Ε. Χρηστίδης, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 177.

¹⁰³ Σήμερα βρίσκεται στη Ρουμανία και ονομάζεται Râmnicu Sărat. Η απόδοση ως Ρίμνικ προέρχεται από την ρωσική ονομασία Rymnik και την γαλλική μεταγραφή της μερικές φορές ως Rimnik.

2.2. Το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον

Με την εδαφική και πολιτική συρρίκνωση της μετά τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699 η Οθωμανική Αυτοκρατορία άνοιξε τις πύλες της στο ευρωπαϊκό εμπόριο. Σημαντικά γεγονότα προς την κατεύθυνση αυτή υπήρξαν η Συνθήκη του Πασάροβιτς το 1718 για την εμπορική χρήση του Δούναβη από τους Αψβούργους και η ενίσχυση του παράγοντα Ρωσία στη βαλκανική χερσόνησο, ειδικά μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζί το 1774. Ο ρόλος της Ρωσίας, αλλά και η ανάδυση του νέου Βουλγαρικού κράτους, έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο στο αποκαλούμενο «Ανατολικό Ζήτημα». Η υποχώρηση της πολιτικής δύναμης της Αυτοκρατορίας σε διεθνές επίπεδο ήταν συνδεδεμένη άρρηκτα με την κρίση στο εσωτερικό της. Στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα επικρατούσε γενική αναρχία στις βουλγαρικές περιοχές, η οποία οφειλόταν στη δράση των κιρτζαλί¹⁰⁴, στις ληστείες των Τουρκαλβανών και την αποστασία του Οσμάν Πασβάνογλου.¹⁰⁵ Τη ίδια στιγμή οι γενίτσαροι, με το τέλος της οθωμανικής εξάπλωσης, άρχισαν σταδιακά να γίνονται ανεξέλεγκτοι, ενώ ενδυναμώθηκε ο ρόλος των πασαλικιών (πχ. Αλή Πασάς) και αρματολικιών (πχ. Πασβάνογλου¹⁰⁶), με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η συλλογή των φόρων. Αυτό είχε ως άμεσο επακόλουθο τη μείωση των εσόδων της αυτοκρατορίας, επιτείνοντας την αδυναμία της για τήρηση της τάξης και προκαλώντας σταδιακή κατάρρευση της κεντρικής διοίκησης.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες βουλγαρικοί πληθυσμοί σταμάτησαν να καλλιεργούν τη γη και κατέφυγαν άλλοι σε παλαιότερους οικισμούς στα βουνά και άλλοι στις πόλεις. Η αύξηση του πληθυσμού των Βουλγάρων στις πόλεις την εποχή εκείνη οφείλεται εν μέρει στην οικονομική ανάπτυξη, η οποία παρατηρήθηκε στο 2ο μισό του 18ου αιώνα, με την ενίσχυση του εμπορίου και της ζήτησης εργασίας. Την ίδια στιγμή η ζωή στα χωριά είχε πάψει να είναι το ίδιο ασφαλής όσο κατά τα παλαιότερα χρόνια. Το σημαντικό ήταν ότι στις

¹⁰⁴ Τούρκοι άτακτοι που δεν αναγνώριζαν την κεντρική οθωμανική εξουσία και επιδίδονταν σε επιδρομές κυρίως στις περιοχές της Ροδόπης.

¹⁰⁵ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 206.

¹⁰⁶ Ο Οσμάν Πασβάνογλου, σερβικής καταγωγής από τη Βοσνία, υπήρξε αξιωματικός στο σώμα των γενιτσάρων και κατάφερε να ανακηρυχτεί μέχρι και πασάς του Βιδινίου (Βίντιν). Βλέπε Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 93-94 και 207.

πόλεις των ορεινών περιοχών το βουλγαρικό στοιχείο κυριαρχούσε, σε αντίθεση με τις πόλεις των πεδινών περιοχών, όπου το ελληνικό στοιχείο ήταν πιο ισχυρό. Η ανασφάλεια επίσης αυτή, που επικρατούσε λόγω των κατά καιρούς αναταραχών στα πεδινά, ευνοούσε τις ορεινές πόλεις. Σε άλλες περιπτώσεις Βούλγαροι εγκαταστάθηκαν σε περιοχές όπως οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, η Ρωσία, η σημερινή νότια Ουκρανία και η Ρουμανία. Αυτοί οι πληθυσμοί θα διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στην μετέπειτα εθνική απελευθέρωση.

Η σερβική επανάσταση (και η επίλυσή της) και η αντίστοιχη κατάπνιξη κάποιων κινηματιών (π.χ. Πασβάνογλου) οδήγησαν σε προσωρινή ειρήνη και σταθερότητα στη βουλγαρική περιοχή. Με την Ελληνική Επανάσταση ξανάρχισαν οι αναταραχές και ενδυναμώθηκε η κεντρική (αντίθετη με τα συμφέροντα των μεγάλων γαιοκτημόνων) διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σώμα των γενιτσάρων διαλύθηκε από τον ίδιο το σουλτάνο Μαχμούτ Β΄. Την ίδια στιγμή οι τσορμπατζήδες, τοπικοί άρχοντες που ήταν δεμένοι οικονομικά με την οθωμανική εξουσία, για να διατηρήσουν τα αγαθά τους, έβαζαν εμπόδια σε κάθε επαναστατική προσπάθεια. Έτσι, οι περισσότερες προσπάθειες προέρχονταν από Βούλγαρους του εξωτερικού, τα κινήματα των οποίων δεν διέθεταν μεγάλα ερείσματα στο λαό και κατά συνέπεια δεν είχαν μεγάλες πιθανότητες να επιτύχουν.¹⁰⁷

Η διάλυση του σώματος των γενιτσάρων επηρέασε θετικά προς την κατεύθυνση της βουλγαρικής αφύπνισης για δύο λόγους. Πρώτον, από το 1830 έως το 1876 οι Βούλγαροι έμποροι και βιομήχανοι κατέκτησαν την αγορά ολόκληρης της αυτοκρατορίας, εν μέρει και λόγω της απώλειας πολλών οθωμανικών εδαφών της. Επωφελήθηκαν επίσης με τη δημιουργία τακτικού οθωμανικού στρατού κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, οδηγώντας σε μεγάλη ζήτηση κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων. Συνεπώς κατά τη διάρκεια των ετών αυτών αναπτύχθηκε στα βουνά των Βαλκανίων μια σοβαρή βιομηχανία κατασκευής υφασμάτων βασισμένη στην οικοτεχνία. Η μαζική πώληση τέτοιων προϊόντων οδήγησε στην ανάπτυξη συντεχνιών, οι οποίες σταδιακά άρχισαν να ρυθμίζουν τις πωλήσεις. Η ζήτηση από την πλευρά της αυτοκρατορίας βουλγαρικών προϊόντων ήταν τόσο μεγάλη, που η οθωμανική διοίκηση

¹⁰⁷ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 205-206.

προχώρησε ύστερα από συμφωνία στην ανέγερση εργοστασίου στην περιοχή του Σλίβεν. Δεύτερον, αυξήθηκε η πίεση για θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις στο αυτοκρατορικό σύστημα ιδιοκτησίας γης. Το σύστημα των σπαχήδων είχε αρχίσει να περιέρχεται σε αχρηστία και ως το 1830 είχε σταματήσει. Ωστόσο οι αναθεωρημένες συμφωνίες μίσθωσης της γης μαζί με τη χρηματοδότηση της αποζημίωσης των σπαχήδων από τους απλούς αγρότες ενίσχυσαν τη δυσαρέσκεια. Έτσι προστέθηκε ένας ακόμα κοινωνικός παράγοντας για τη σταδιακή αφύπνιση των Βουλγάρων.¹⁰⁸

2.3. Η πνευματική ζωή και η εκπαίδευση

Πιστεύεται από πολλούς ότι χωρίς το εκπαιδευτικό κίνημα η βουλγαρική εθνική αναγέννηση θα ήταν αδύνατη. Η πεποίθηση ότι υπάρχει ανάγκη για επέκταση και αναμόρφωση της εκπαίδευσης ήρθε από διάφορες πηγές. Τον 18ο και σχεδόν ολόκληρο τον 19ο αιώνα οι περισσότεροι (αν όχι όλοι) οι εγγράμματοι Βούλγαροι είχαν φοιτήσει είτε σε ιδρύματα εκτός βουλγαρικών περιοχών (Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ελλαδικό χώρο) είτε εκτός Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Ρωσία και αλλού). Ήταν οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης που έφεραν την αντίληψη για μια εκκοσμικευμένη εκπαίδευση (μακριά από τον κλήρο) στα Βαλκάνια. Κάποιοι άλλοι θαρραλέοι Βούλγαροι πήραν μέρος στην Ελληνική Επανάσταση, όπου ήρθαν σε επαφή εκ νέου με τις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, της Δύσης γενικότερα, αλλά και με την ανάγκη για «λαϊκή» εκπαίδευση. Αυτά τα παραδείγματα υπογράμμιζαν την ανάγκη για συστηματικότερη εκπαίδευση των Βουλγάρων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το γεγονός ότι πολλές από τις προσωπικότητες που πρωτοστάτησαν στους αγώνες για την απελευθέρωση και ανεξαρτησία των Βουλγάρων είχαν λάβει παιδεία ελληνική.

Όπως συνέβαινε στις περισσότερες περιοχές των Βαλκανίων, αρχικά η εκπαίδευση προσφερόταν αποκλειστικά στις εκκλησίες και τα μοναστήρια. Στα πλαίσια της στοιχειώδους αυτής εκπαίδευσης διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή, καθώς και (σε κάποιες περιοχές) τα εκκλησιαστικά σλαβονικά. Η ελληνική παιδεία διατήρησε για μεγάλο διάστημα τον πρωταρχικό της ρόλο στη

¹⁰⁸ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 57.

Βουλγαρία, με αποτέλεσμα τη σημαντική συμβολή της στην πνευματική ανάπτυξη των Βουλγάρων παρά τις κατηγορίες εναντίον του ελληνικού κλήρου περί του αντιθέτου.¹⁰⁹ Δεν παρεχόταν ωστόσο η απαραίτητη (κατά πολλούς) εκπαίδευση για το εμπόριο και γενικά απουσίαζε κάθε εισαγωγή των μαθητών στις υποθέσεις και τα προβλήματα του «έξω κόσμου». Στην περιοχή της Βουλγαρίας η πνευματική ανάπτυξη ήταν ακόμα υποτυπώδης. Οι καλύτεροι φορείς της επιζητούμενης «λαϊκής» ή αλλιώς εκκοσμικευμένης εκπαίδευσης αποτελούσαν τα επονομαζόμενα «ελληνοβουλγαρικά» σχολεία. Εκεί η διδασκαλία γινόταν στην βουλγαρική και την ελληνική γλώσσα¹¹⁰, με τους μαθητές να μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα, η οποία αποτελούσε την κυρίαρχη γλώσσα των περιοχών (εμπορικών κυρίως) γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα.¹¹¹

Το πρώτο αμιγώς βουλγαρικό σχολείο ανώτερης εκπαίδευσης ιδρύθηκε στις 2 Ιανουαρίου του 1835 στο Γκάμπροβο¹¹² χάρη στη χρηματική δωρεά του βούλγαρου εμπόρου Βασίλ Απρίλοφ (του «μεγάλου ευεργέτη της βουλγαρικής εκπαίδευσης»¹¹³) που ζούσε στην Οδησό. Στο σχολείο αυτό η διδασκαλία γινόταν στα βουλγαρικά, με το σύστημα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου Bell-Lancaster, στο οποίο τα μεγαλύτερα παιδιά μάθαιναν τα μικρότερα.¹¹⁴ Αποτελώντας πρότυπο για την ίδρυση ανάλογων ιδρυμάτων, ιδρύθηκαν μέχρι το 1840 περί τα 13 σχολεία, ενώ μέχρι το 1850 οι περισσότερες κοινότητες διέθεταν ένα σχολείο που δίδασκε στην καθομιλουμένη. Το 1840 μάλιστα στο Πλέβεν ιδρύθηκε το πρώτο σχολείο θηλέων. Τα περισσότερα όμως σχολεία μπορούσαν να παράσχουν μόνο «δημοτική» εκπαίδευση, ενώ απουσίαζε και η ύπαρξη ενός βουλγαρικού πανεπιστημίου. Μέχρι το 1878 και την απελευθέρωση υπήρχαν περίπου 2.000 σχολεία στη Βουλγαρία, όλα σχεδόν τα οποία χρηματοδοτούνταν από συντεχνίες και συμβούλια πόλεων ή χωριών.¹¹⁵

¹⁰⁹ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 80.

¹¹⁰ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 186.

¹¹¹ Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 531.

¹¹² *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 188.

¹¹³ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 187.

¹¹⁴ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 60 και *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 188.

¹¹⁵ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 60-61.

Το επίτευγμα στο εκπαιδευτικό σύστημα υπήρξε αξιοσημείωτο, αν λάβει κανείς υπόψη του το χαμηλό επίπεδο από το οποίο ξεκίνησε το κίνημα για εκπαίδευση. Το 1824 ο Πέταρ Μπερόν εξέδωσε το πρώτο αλφαβητάρι στα σύγχρονα βουλγαρικά το οποίο αποκαλούνταν Riben Bukvar (Рибен буквар), το οποίο όμως δεν ήταν κατάλληλο για να διδαχθεί στην τάξη. Το 1844 η γραμματική (για τη μορφή και τη φύση της οποίας υπήρξαν τεράστιες διαφωνίες και διαμάχες ανά τα χρόνια) που εξέδωσε ο Ιβάν Μπογκορόφ έτυχε ευρείας αποδοχής. Όταν το 1870 επήλθε συναίνεση, η γραμματική της γλώσσας βασίστηκε στην διάλεκτο του Γκάμπροβο και αποτέλεσε μια άτυπη επικράτηση της τάσης που εκπροσωπούσε ο Μπογκορόφ (και όχι της αντίπαλης της σχολής του Βενέλιβ). Την εποχή εκείνη πλέον η βασική εκπαίδευση ανάμεσα στους νέους, ήταν ευρέως διαδεδομένη. Σημαντική συμβολή είχαν και τα αποκαλούμενα «chitalishta» (-читалище- κάτι σαν αναγνωστήρια ή πολιτιστικά κέντρα), τα οποία όπως αποκάλυψε ο Ιβάν Βάζοφ (ηγετική μορφή των γραμμάτων του 19ου αι. στη Βουλγαρία) ήταν οι στυλοβάτες της βουλγαρικής εκπαίδευσης. Παράλληλα η έκδοση βιβλίων, εφημερίδων και περιοδικών είχε αρχίσει να αυξάνεται, αν και η τυπογραφία άργησε να κάνει την εμφάνισή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹¹⁶ Σημαίνοντα ρόλο στην ενίσχυση της εκπαίδευσης διαδραμάτισαν διάφοροι επιστημονικοί σύλλογοι, ο πιο επιτυχημένος από τους οποίους υπήρξε η Βουλγαρική Φιλολογική Ένωση (Bulgarian Literary Society) που ιδρύθηκε στην Βράιλα το 1869.¹¹⁷

Η διάδοση της εκπαίδευσης και της εγγραμματοσύνης σήμαινε κάτι ιδιαίτερα σημαντικό: τη δημιουργία μιας τάξης διανοομένων εντός της βουλγαρικής κοινωνίας, την οποία αποτελούσαν ιερείς, δάσκαλοι και επαγγελματίες. Οι διανοούμενοι διατήρησαν τους δεσμούς τους με τον αγροτικό πληθυσμό, από τις τάξεις του οποίου είχαν προέλθει. Η «συμμαχία» αυτή μεταξύ των δύο

¹¹⁶ Το πρώτο τυπογραφικό πιεστήριο που τύπωνε στα σλαβικά εμφανίστηκε το 1840 στην Σμύρνη και ήταν ιδιοκτησίας Έλληνα. Το πρώτο βουλγαρικό τυπογραφικό πιεστήριο εμφανίστηκε τον ίδιο χρόνο στη Θεσσαλονίκη κυρίως με θρησκευτική λειτουργία, καθώς παρήγαγε μαζικά Βίβλους στην βουλγαρική καθομιλουμένη. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 63.

¹¹⁷ Ιδρύθηκε στην Βράιλα το 1869 ως Βουλγαρική Φιλολογική Ένωση (Bulgarian Literary Society) και το 1878 μεταφέρθηκε στη Σόφια. Μετονομάστηκε σε Βουλγαρική Ακαδημία των Επιστημών (Bulgarian Academy of Sciences) το 1911, ονομασία την οποία διατηρεί έως σήμερα.

(διανοούμενων και αγροτών) αποτέλεσε τη βάση της επιτυχίας του βουλγαρικού έθνους κατά το 2ο μισό του 19ου αι.

Την περίοδο μεταξύ 1840-1860 υπήρξε μια μετάλλαξη σχεδόν σε όλες τις μορφές πολιτισμού και τέχνης στα βουλγαρικά εδάφη. Η δημιουργία όμως της ανεξάρτητης βουλγαρικής Εκκλησίας ήταν αυτή που έδωσε τελικά την απαραίτητη ώθηση ώστε να επισπευτεί η διαμόρφωση του σύγχρονου βουλγαρικού έθνους και στη συνέχεια κράτους.

2.4. Η Εκκλησία

Στη Βουλγαρία το πρώτο βήμα για την εθνική ανεξαρτησία έγινε, όπως ήδη αναφέρθηκε, με τη φιλολογική και πνευματική αναγέννηση, της οποίας μπορεί να τεθεί ως αφετηρία το έργο του Παΐσιου του Χιλανδαρινού. Ωστόσο μόνο κατά τα μέσα του 19ου αιώνα το φαινόμενο αυτό γενικεύτηκε στις ευρύτερες μάζες. Το δεύτερο, και ίσως πιο αποφασιστικό βήμα έγινε με τη χειραφέτηση της βουλγαρικής Εκκλησίας και την απόσχισή της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στα 1870-1872. Όπως γίνεται αντιληπτό, η διαδικασία για την εθνική αφύπνιση και την εθνική απελευθέρωση των Βουλγάρων καθυστέρησε αρκετά, συγκριτικά με τους υπόλοιπους Βαλκανικούς λαούς, κι αυτό διότι οι γενικότερες συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές.

Στις αρχές του 18ου αιώνα οι περισσότεροι κλάδοι της οθωμανικής δημόσιας διοίκησης αλλά και το Ορθόδοξο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, κυριαρχούνταν από τους Έλληνες Φαναριώτες. Με την κατάργηση του σερβικού πατριαρχείου στο Πετς το 1776 και τον επόμενο χρόνο του βουλγαρικού της Οχρίδας, τα υψηλότερα κλιμάκια της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής ιεραρχίας μονοπωλούνταν σχεδόν ολοκληρωτικά από Έλληνες. Συνεπώς μπορεί να θεωρηθεί ότι τον 19ο αιώνα μια εθνική ομάδα, η οποία είχε κερδίσει πλούτο και υψηλές θέσεις, διέθετε πλέον πραγματικά κυρίαρχη θέση στο Ορθόδοξο μιλέτ. Το γεγονός αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντικό καθώς η Εκκλησία παρείχε τα βασικά μέσα εκπαίδευσης για την πλειονότητα των χριστιανικών πληθυσμών στα Βαλκάνια. Παρά το γεγονός όμως ότι το ελληνικό στίγμα στην εκκλησιαστική κουλτούρα δεν ήταν αποδεκτό στις περισσότερες μη ελληνικές εθνότητες, ωστόσο οι σχέσεις του ελληνόφωνου ή ελληνικής καταγωγής κλήρου με το ποίμνιο του δεν ήταν πάντα τόσο εχθρικές. Μάλιστα ο Απρίλοφ πίστευε

ότι τα βουλγαρικά δεν έπρεπε να διδάσκονται αντί των ελληνικών αλλά μαζί τους.¹¹⁸ Πολλοί Βούλγαροι μάλιστα μιλούσαν ελληνικά θεωρώντας ότι αυτό αποτελούσε ένδειξη μόρφωσης. Πέρα όμως από την έντονη φιλελληνική τάση στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια είχε το πλεονέκτημα της «γλώσσας του εμπορίου».

Τα εθνικά κινήματα, όμως, έμελλε να αναπτυχθούν ξεχωριστά από την ανώτατη θρησκευτική εξουσία και μερικές φορές σε αντιπαράθεση μαζί της. Κατά την περίοδο των πρώτων εθνικών κινήματων στα Βαλκάνια, μια από τις προτεραιότητες των Βουλγάρων, των Σέρβων και των Ρουμάνων ήταν η προσπάθεια αποτίναξης της ελληνικής εκκλησιαστικής επιρροής και η υποκατάστασή της με μια στα δικά τους εθνικά πρότυπα. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να πληγεί το γόητρο του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, περιορίζοντας την αποτελεσματικότητά του στην άσκηση επιρροής σε όλους τους Ορθόδοξους λαούς των Βαλκανίων. Η διένεξη των Βουλγάρων με το ελληνικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης είχε πολύ παλαιές ρίζες, καθώς μετά την οθωμανική κατάκτηση και την κατάλυση του βουλγαρικού Πατριαρχείου, και σχεδόν επί πέντε αιώνες, οι εκκλησιαστικοί ηγέτες του βουλγαρικού λαού ήταν Έλληνες. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο βουλγαρικός αγώνας για ανεξαρτησία πήρε αρχικά τη μορφή αγώνα για την ανεξαρτησία της βουλγαρικής Εκκλησίας, οδηγώντας σε σύγκρουση με το ορθόδοξο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης αρκετές δεκαετίες πριν από την τελική ρήξη και το βουλγαρικό Σχίσμα.

Η κύρια πηγή προστριβών μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, με κύριο φορέα την ισχυρή βουλγαρική εμπορική παροικία της Πόλης, ήταν το εκκλησιαστικό ζήτημα, κυρίως λόγω της αρκετά μεγάλης διαφθοράς που επικρατούσε στην κυριαρχούμενη από Έλληνες Εκκλησία. Αρχικά ως επιχείρημα κατά του ελληνοκυριαρχούμενου Πατριαρχείου στα βουλγαρικά εδάφη χρησιμοποιήθηκε το διάταγμα του Γκιουλχανέ (1839) περί απόλυτης θρησκευτικής ελευθερίας σε όλους του υπηκόους, ανεξαρτήτως θρησκεύματος, και ισότητας μεταξύ των θρησκειών. Ωστόσο το διάταγμα αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ πλήρως μέχρι την εποχή του Τανζιμάτ το 1856 και το «Χαττ-ι Χουμαγιούν», οδηγώντας την

¹¹⁸ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 65.

προσπάθεια αυτή σε αποτυχία. Τη δεκαετία του 1840 οι διαμαρτυρίες εντάθηκαν και έγιναν πιο ξεκάθαρες, με στόχο τον ελληνικό κλήρο όχι επειδή ήταν διεφθαρμένος, αλλά επειδή ήταν Έλληνες. Ωστόσο το Πατριαρχείο δεν άλλαξε τακτική και συνέχισε να διορίζει έλληνες ιερείς. Ήταν αυτή η επιμονή του Πατριαρχείου που οδήγησε τις βουλγαρικές κοινότητες να ζητήσουν επιτακτικά το δικαίωμα να διοικούν οι ίδιοι τους ναούς τους και να διορίζουν τους δικούς τους ιερείς. Ηγέτες του κινήματος υπήρξαν ο Νεόφιτ Μπόζβελι και Ιλαριόν Μακαριοπόλσκι αρχικά στο Τάρνοβο και μετέπειτα στην Πόλη, με αποτέλεσμα να αφοριστούν και οι δύο.

Η έναρξη του οργανωμένου εκκλησιαστικού-εθνικού κινήματος έγινε με τα αποκαλούμενα «γεγονότα του Τάρνοβο».¹¹⁹ Μετά το θάνατο του εκεί Έλληνα μητροπολίτη Ιλαρίωνα το 1838 το Πατριαρχείο, συνεχίζοντας την παλιά παράδοση, διόρισε τον έλληνα μητροπολίτη Πανάρετο, ο οποίος θεωρούνταν φιλοχρήματος¹²⁰, ενώ δεν έκρυβε την αντιπάθειά του για τους Βούλγαρους. Αυτό προκάλεσε τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας και των Βούλγαρων προυχόντων, στις οποίες πρωτοστάτησε ο Βούλγαρος αρχιμανδρίτης Νεόφιτ Μπόζβελι από το Κότελ με τη φιλοδοξία να τον διαδεχθεί. Παρά το γεγονός ότι τελικά το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να απομακρύνει τον Πανάρετο από τα καθήκοντά του, διόρισε πάλι Έλληνα διάδοχο, τον Νεόφυτο Βυζάντιο, αντί του Μπόζβελι, τον οποίο διόρισε ως πρωτοσύγκελο¹²¹ της μητρόπολης του Τάρνοβο. Το γεγονός αυτό δεν άρεσε στον Μπόζβελι, ο οποίος συνέχισε την αντιδραστική πολιτική του, και τελικά εξορίστηκε το 1841 από το Πατριαρχείο στο Άγιο Όρος. Η κίνηση αυτή δεν κατεύνασε τα πάθη, οδηγώντας και άλλες επαρχίες να απαιτήσουν επίσης την απομάκρυνση των ιεραρχών τους και το διορισμό Βουλγάρων στη θέση τους. Οι απαιτήσεις αυτές άρχισαν να εκδηλώνονται συστηματικά και συντονισμένα και υποκινούνταν από την εκκλησιαστική

¹¹⁹ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 196.

¹²⁰ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 214.

¹²¹ Είναι τίτλος εκκλησιαστικού αξιώματος της ανατολικής χριστιανικής Εκκλησίας που χρονολογείται από τον 8ο αιώνα. Διοικητικά και ιεραρχικά ο πρωτοσύγκελος αποτελεί τον πρώτο βοηθό του Αρχιεπισκόπου ή Μητροπολίτη, όντας ο δεύτερος τη τάξη μετά από εκείνον αξιωματούχος της Μητρόπολης. Σε περίπτωση απουσίας του Αρχιεπισκόπου ή Μητροπολίτη αντικαθίσταται-εκπροσωπείται από τον πρωτοσύγκελο.

ηγεσία του Βουλγαρικού λαού και κυρίως από τον Μπόζβελι, ο οποίος το 1844 επέστρεψε από την εξορία και εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να συνεχίσει τη δράση του. Οι ενέργειες του Μπόζβελι και του επίσης δραστήριου ομοϊδεάτη του Ιλαριόν Μακαριοπόλσκι υποστηρίχθηκαν από την ισχυρή βουλγαρική παροικία της Κωνσταντινούπολης.

Μετά το θάνατο του Μπόζβελι το 1848 οι Βούλγαροι της Κωνσταντινούπολης συνέχισαν τον αγώνα. Σημείο σταθμός στις προσπάθειες αυτές αποτέλεσε το 1849. Τη χρονιά αυτή ο σουλτάνος Αμπντούλ Μεντζίτ Α΄ εξέδωσε φερμάνι, επιτρέποντας στη βουλγαρική παροικία να χτίσει την πρώτη δική της εκκλησία στην Πόλη με δικαίωμα να έχει βούλγαρο επίσκοπο, ύστερα από την υποστήριξη του πανίσχυρου βούλγαρου επιφανούς στην οθωμανική διοίκηση (μέχρι και το αξίωμα του μπέη) Στεφάν Μπογκορίντι (στενός συγγενής του Σοφρώνιου Βρατσάνσκι). Ο ναός πήρε το όνομα «Σβετί Στεφάν» ή αλλιώς Άγιος Στέφανος (προς τιμήν του Μπογκορίντι) και κτίστηκε σε γη που είχε προσφερθεί από τον τελευταίο. Πρόκειται για το πρώτο επίσημο βήμα προς την αναγνώριση της ύπαρξης του βουλγαρικού έθνους, με την εκκλησία αυτή να μετατρέπεται σε κέντρο των πολιτικών και πολιτιστικών κινήσεων της βουλγαρικής κοινότητας της Πόλης για τις επόμενες δύο δεκαετίες.

Ο ναός αυτός θα παρέμενε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου για ζητήματα δόγματος και εκκλησιαστικού δικαίου, όπως επίσης θα ήταν μέρος του Ορθόδοξου μιλέτ. Ωστόσο θα ήταν ιδιοκτησία του βουλγαρικού λαού, θα λειτουργούσε στα Βουλγαρικά και θα διοικούσαν από ένα εικοσαμελές συμβούλιο που θα διόριζε τους ιερείς. Αποτέλεσε τον πρώτο βουλγαρικής προέλευσης «οργανισμό» που έλαβε την επίσημη οθωμανική αναγνώριση μετά το 1393.

Το μόνο που απέμενε πλέον ήταν μια ανεξάρτητη Εκκλησία. Η πεποίθηση αυτή ενισχύθηκε από τη δημιουργία του Προτεσταντικού μιλέτ (χάρη στη διπλωματική υποστήριξη της Μ. Βρετανίας) το 1850¹²², αλλά κυρίως από την εξώθηση του πατριαρχείου την ίδια χρονιά να αναγνωρίσει το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας του μικρού Ελληνικού Βασιλείου. Παρά ταύτα οι Βούλγαροι διέβλεπαν ότι για να καταφέρουν να κάμψουν τις ισχυρές αντιστάσεις του

¹²² R. J. Crampton, *Bulgaria*, Οξφόρδη 2007, σελ. 68.

Φαναρίου και τις λιγότερο ισχυρές της Πύλης, χρειάζονταν βοήθεια από μια ξένη δύναμη, ανάλογη με αυτή που έλαβαν οι Προτεστάντες από τη Μ. Βρετανία. Μια τέτοια δύναμη στα μάτια πολλών ήταν η Ρωσία (η οποία ωστόσο ήθελε να διαφυλαχθεί η ενότητα της Ορθοδοξίας). Συνεπώς διαμορφώθηκαν δύο τάσεις στην προσπάθεια για την ανεξαρτησία της βουλγαρικής Εκκλησίας. Η πρώτη ήταν η συντηρητική, που επεδίωκε την υποστήριξη της Πύλης, και η δεύτερη, η φιλελεύθερη, πίστευε ότι μόνο με τη δυναμική επιβολή ενός τετελεσμένου γεγονότος θα μπορούσαν να πετύχουν το σκοπό τους. Στη δεύτερη τάση υπήρχαν δύο δρόμοι, είτε να δράσουν μόνοι τους, είτε να αναζητήσουν άλλη προστάτιδα δύναμη στο αίτημά τους. Το πρώτο αποτελούσε πάντα μια πιο προσφιλή στρατηγική. Το 1856 παρουσίασαν στο σουλτάνο ένα υπόμνημα ζητώντας ανεξάρτητη Εκκλησία.

Το 1857 η Πύλη ζήτησε από το Πατριαρχείο να εισηγηθεί ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Το 1858 το πατριαρχείο δέχθηκε να συγκαλέσει συμβούλιο στο οποίο θα συμμετείχαν και τρεις Βούλγαροι. Ήταν το πρώτο από τα επτά συνολικά ατελέσφορα συμβούλια που συγκλήθηκαν για αυτό το σκοπό την περίοδο μεταξύ 1858-1872. Τα μειονεκτήματα των Βουλγάρων για το αίτημά τους ήταν αρκετά παρά την δημοτικότητά του στις τάξεις του λαού. Πρώτα απ' όλα υπήρχαν ακόμα κάποια ισχυρά στοιχεία στον βουλγαρικό κλήρο που δεν ήθελαν τη διάσπαση της Ορθοδοξίας. Επίσης κανένα σώμα που θα συγκαλούσε το πατριαρχείο δεν θα είχε άλλη σύνθεση εκτός της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού στοιχείου εντός του, μετατρέποντας το όραμα των Βουλγάρων για ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις σε μια απατηλή υπόθεση. Τέλος, η αποδοχή από μερίδα Βουλγάρων των μειονεκτημάτων αυτών ενίσχυσε τις φωνές που ζητούσαν αναζήτηση νέων μορφών ξένης προστασίας.

Η δεκαετία του 1860 ήταν μια αποφασιστική περίοδος. Την περίοδο εκείνη επιτεύχθηκε η ιταλική ενοποίηση και η ενοποίηση των παραδουνάβιων περιοχών της Βλαχίας και της Μολδαβίας, δημιουργώντας τη Ρουμανία, ενώ υπήρξαν επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και σε άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας για την διασφάλιση της αυτονομίας τους. Στις 3 Απριλίου του 1860, Κυριακή του Πάσχα, οργανώθηκε η γνωστή και ως «Πασχαλιάτικη

στάση».¹²³ Στην βουλγαρική εκκλησία του Αγίου Στεφάνου στην Κωνσταντινούπολη ο επίσκοπος Ιλαριόν Μακαριοπόλσκι, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας και ύστερα από συνεννόηση παρέλειψε να επικαλεστεί το όνομα του πατριάρχη, κάτι που έδειχνε απόρριψή του (καθώς το πατριαρχείο παρέμενε το μόνο νόμιμο αντιπροσωπευτικό όργανο των Ορθοδόξων), και προσευχήθηκε κατευθείαν για τον σουλτάνο. Στον εσπερινό της ίδιας ημέρας, το ανάγνωσμα των Ευαγγελίων έγινε σε έντεκα διαφορετικές γλώσσες, καμία εκ των οποίων όμως δεν ήταν τα ελληνικά. Η κίνηση αυτή του Μακαριοπόλσκι έχαιρε τεράστιας αποδοχής και υποστήριξης ανάμεσα στους Βούλγαρους. Τα γεγονότα του Πάσχα ενίσχυσαν, χωρίς αμφιβολία, την αυτοπεποίθηση των Βουλγάρων. Ενδεικτικά, πολλές πόλεις όπως το Λόβετς, το Πρέσλαβ και το Βίντιν, απέρριψαν τους επισκόπους που είχαν διοριστεί από το πατριαρχείο (ακόμα κι αν ήταν βουλγαρικής καταγωγής). Μέχρι το 1870 σχεδόν όλες οι επισκοπές τις Θράκης, της Μακεδονίας και της Βουλγαρίας είχαν προβεί σε κάποια πράξη διαμαρτυρίας-ανυπακοής. Πάντως παρά την υποστήριξη του βουλγαρικού λαού, η βουλγαρική Εκκλησία δεν πέτυχε να λάβει την επίσημη αναγνώριση μιας ανεξάρτητης Εκκλησίας.

Το πρόβλημα δεν ήταν μόνο η διάσπαση της Ορθοδοξίας εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (κάτι το οποίο δεν ήθελαν ούτε οι Ρώσοι, ούτε ο Πατριάρχης), αλλά οι προεκτάσεις της. Πιο συγκεκριμένα, λόγω του οθωμανικού συστήματος των μιλέτ, η πολιτισμική ταυτότητα αποτελούσε συνέπεια του θρησκευάτος. Αυτό κινδύνευε να ανατραπεί από τους Βούλγαρους και το επίμονο αίτημά τους (κάτι που δεν άρεσε ούτε στην Πύλη). Αν κάτι τέτοιο γινόταν αποδεκτό, τότε η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αυτοκρατορίας θα κατακερματιζόταν σε πολλά συστατικά μέρη (Σέρβους, Ρουμάνους, Βλάχους, Αλβανούς).

Πολλοί Βούλγαροι πίστευαν πως μια τολμηρή κίνηση σαν αυτή του Μακαριοπόλσκι θα έλυne τον γόρδιο δεσμό του ζητήματος και ωθούσε τη Ρωσία να σπεύσει σε βοήθεια για την ανεξαρτητοποίηση της βουλγαρικής Εκκλησίας. Κάτι τέτοιο όμως δεν συνέβη (τουλάχιστον σε πρώτη φάση). Αυτό ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τις φωνές εκείνων που υποστήριζαν την αναζήτηση ενός

¹²³ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 200.

άλλου ξένου προστάτη. Ο προστάτης αυτός ήταν η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, και πίσω από αυτή η Αυτοκρατορία των Αψβούργων (και δευτερευόντως η Γαλλία του Ναπολέοντα Γ'). Η σύνδεση με την Καθολική Εκκλησία θα γινόταν μέσω της Ουνιτικής Εκκλησίας, που τους έδινε τη δυνατότητα να λειτουργούν στην γλώσσα τους, με τελετουργικό παρόμοιο με των Ορθοδόξων, αλλά με μοναδική προϋπόθεση την αναγνώριση του Πάπα. Παρά την απόπειρα, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια του Γιόζιφ Σοκόλσκι (και την υποστήριξη του εγχειρήματος από τον Ντραγκάν Τσανκόφ), αυτή η επιλογή εγκαταλείφθηκε.

Μετά τη ρητή άρνηση της Πύλης να αποδεχθεί μια ανεξάρτητη βουλγαρική Εκκλησία, οι Βούλγαροι υπέβαλαν το 1861 σχέδιο που περιελάμβανε οκτώ άρθρα. Προέβλεπε την ίδρυση Μικτού Βουλγαρικού Συμβουλίου, ευρεία συμμετοχή Βουλγάρων στην εκλογή πατριάρχη και συμμετοχή ίσου αριθμού Ελλήνων και Βουλγάρων στην Ιερά Σύνοδο. Στην πραγματικότητα το σχέδιο αυτό ήταν ανεφάρμοστο, καθώς δεν επρόκειτο να γίνει αποδεκτό από το Πατριαρχείο. Το 1866 υπέβαλαν εκ νέου και δεύτερο σχέδιο με έξι άρθρα αυτή τη φορά, όντας συγκριτικά μετριοπαθέστερο. Επέμεναν όμως στην ίση συμμετοχή τους στην Ιερά Σύνοδο και κυρίως στο διορισμό Βουλγάρων ιεραρχών στις μικτές εθνολογικά επαρχίες. Διεκδικούσαν επίσης 30 από τις 49 ευρωπαϊκές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, οι οποίες βρίσκονταν υπό τη σκέπη του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Όπως ήταν φυσικό, και το σχέδιο αυτό δεν έγινε αποδεκτό.

Μετά από αρκετά χρόνια διαμάχης ο Πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ', επιδιώκοντας να δημιουργήσει ευνοϊκό για το ελληνικό στοιχείο κλίμα (εν μέρει και λόγω της Κρητικής επανάστασης του 1866), υπέβαλε στην τουρκική κυβέρνηση το 1867 σχέδιο 18 άρθρων, προτείνοντας τη δημιουργία αυτόνομης βουλγαρικής Εκκλησίας εντός του Πατριαρχείου. Στην ηγεσία της Εκκλησίας θα βρισκόταν ένας Έξαρχος.¹²⁴ Για πρώτη φορά ένας πατριάρχης, προσπαθώντας να θέσει μια βάση ελληνοβουλγαρικών συνεννοήσεων, αναγνώριζε το δικαίωμα στους Βούλγαρους για μια δική τους Εκκλησία προτείνοντας λύση η οποία ήταν

¹²⁴ Το αξίωμα του έξαρχου αντιστοιχούσε στον επικεφαλής ενός μοναστηριού. Στα μέσα του 19ου αιώνα, ωστόσο, ο όρος ταυτίστηκε στην εκκλησιαστική ιεραρχία με την βαθμίδα ανάμεσα στον πατριάρχη και τον μητροπολίτη.

μάλλον προς το συμφέρον τους.¹²⁵ Η πρόταση ωστόσο περιόριζε την προτεινόμενη βουλγαρική Εξαρχία σε μια περιοχή βόρεια των Βαλκανικών ορέων, χωρίς να έχει επιρροή στους βουλγαρικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας και της Θράκης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση της αδιάλλακτης στάσης εντός της βουλγαρικής παροικίας της Κωνσταντινούπολης και όχι αυτής της μετριοπαθούς, με αποτέλεσμα την απόρριψη του σχεδίου. Δύο ήταν οι λόγοι της αδιάλλακτης στάσης: ο πρώτος ήταν το γεγονός ότι δεν αποδιδόταν απόλυτη θρησκευτική ανεξαρτησία στην βουλγαρική Εκκλησία, και ο δεύτερος αφορούσε προβλεπόμενο βουλγαρικό «θέμα» (θρησκευτική διοικητική μονάδα) που θα ιδρυόταν. Αυτό δεν θα περιελάμβανε, όπως διατείνονταν, ολόκληρο το βουλγαρικό έθνος, αλλά μόνο το ένα τρίτο του.¹²⁶ Ενδιαφέρουσα στην παρούσα φάση ήταν η στάση της Πύλης στο ζήτημα αυτό, καθώς αρχικά δεν έπαιρνε ξεκάθαρη θέση υπέρ κάποιας πλευράς, με απώτερο σκοπό να μεγαλώσει το χάσμα ανάμεσα σε Πατριαρχείο και Βουλγάρους.

Την ίδια εποχή διαδραματιζόνταν διάφορα άλλα γεγονότα εξίσου σημαντικά. Ο Αυστρο-Πρωσικός Πόλεμος είχε προκαλέσει αστάθεια στην Ευρώπη, η οποία μπορούσε εύκολα να μεταφερθεί και στα Βαλκάνια. Επίσης, ο πρίγκιπας της Σερβίας Μιχαήλ Ομπρένοβιτς στόχευε σε μια βαλκανική συνεργασία εναντίον των Οθωμανών, ενώ υπήρχαν βάσιμες ενδείξεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1860 για τη δημιουργία πολιτικού (ένοπλου) κινήματος στη Βουλγαρία. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα για την Πύλη την περίοδο εκείνη ήταν η Κρητική Επανάσταση του 1866. Αυτό έστρεψε το σουλτάνο προς την πλευρά των Βουλγάρων (ειδικά μετά τη διακοπή των σχέσεων με το Ελληνικό Βασίλειο το 1868), προς την οποία στράφηκαν εκ νέου και οι Ρώσοι, βλέποντας τη θέση τους στην Αθήνα να διολισθαίνει και ανησυχώντας για μια νέα στροφή του βουλγαρικού πληθυσμού προς τον ουνιτισμό.

¹²⁵ Ακόμα και ο πρέσβης της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, Ιγνάτιεφ, υπέρμαχος των πανσλαβιστικών τάσεων και θερμός υποστηρικτής των Βουλγάρων, αναγνώρισε το σχέδιο ως ικανοποιητικό για τα βουλγαρικά συμφέροντα, συστήνοντάς τους μάλιστα να το αποδεχθούν για να υπάρξει ένα αποφασιστικό βήμα προς την επίλυση του ακανθώδους αυτού ζητήματος. Βλέπε Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 219.

¹²⁶ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 220.

Τελικά, η οριστική λύση του βουλγαρικού ζητήματος δόθηκε από την ίδια την Πύλη για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, καθώς δεν ήταν προς το συμφέρον της να οξύνει ακόμη περισσότερο το ζήτημα, και με στόχο να εμποδίσει μια πιθανή συνεργασία των δύο πλευρών. Αρχικά ο μεγάλος βεζίρης Αλή Πασάς υπέβαλε το 1868 στο Πατριαρχείο δύο σχέδια για την ίδρυση βουλγαρικής Εξαρχίας, που θα είχε έδρα στην Κωνσταντινούπολη (και όχι κάποια πόλη στις βουλγαρικές περιοχές), και θα διέθετε χωριστή και ανεξάρτητη βουλγαρική Σύνοδο, η οποία θα εξέλεγε τους ιεράρχες των βουλγαρικών επαρχιών. Ο πατριάρχης απέρριψε τα σχέδια αυτά, καθώς αντέβαιναν τις παραχωρήσεις και τα προνόμια που είχαν δοθεί στο Πατριαρχείο από τους σουλτάνους κατά το παρελθόν. Το Φεβρουάριο του 1870, με σουλτανικό φερμάνι, αναγνωρίστηκε η αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Βουλγαρίας, ως Βουλγαρική Εξαρχία με επικεφαλής έναν Έξαρχο (χωρίς να γίνεται όμως σαφής αναφορά της έδρας του) και βουλγαρική μόνιμη Σύνοδο. Τα δικαιώματά της πάντως δεν ήταν απεριόριστα. Η επικράτειά της, ζήτημα ιδιαίτερα σημαντικό, περιελάμβανε (με βάση το φερμάνι του 1870) 15 επισκοπές: Ρούσε, Σιλίστρα, Σούμεν, Τάρνοβο, Σόφια, Βράτσα, Λόβετς, Βίντιν, Νις, Πίροτ, Κιουστεντίλ, Σάμοκοφ, Βέλες, Βάρνα και Πλόβντιβ. Οι δύο τελευταίες ωστόσο παρέμειναν τελικά πατριαρχικές, μειώνοντας έτσι τις επισκοπές σε 13.¹²⁷ Οι 13 αυτές επισκοπές, στις οποίες πλειοψηφούσε ο βουλγαρικός πληθυσμός¹²⁸, ήταν αριθμός σαφώς μικρότερος από τις 30, τις οποίες διεκδικούσαν αρχικά οι οραματιστές της ανεξάρτητης βουλγαρικής Εκκλησίας.¹²⁹ Από τις 59 εναπομείνασες επισκοπές, οι 51 παρέμειναν πατριαρχικές και οι 8 κοινές με στόχο να κατανομηθούν στο μέλλον. Στον διακανονισμό (φερμάνι) του 1870 περιλαμβανόταν και ένα ιδιαίτερο άρθρο, το οποίο προέβλεπε ότι μια επισκοπή μπορούσε να μεταπηδήσει στη δικαιοδοσία της Εξαρχίας, αν τα 2/3 του πληθυσμού ψήφιζαν υπέρ αυτής της

¹²⁷ Cramton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 74 και Crampton, *Bulgaria*, σελ. 78-79.

¹²⁸ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 201.

¹²⁹ Ο αριθμός ήταν μικρότερος σε σύγκριση με το σχέδιο κατανομής των επισκοπών των δύο Εκκλησιών, το οποίο είχε εκπονηθεί από τον Γκαβρίλ Κράστεβιτς, επιφανή Βούλγαρο κωνσταντινοπολίτη που εργαζόταν στην οθωμανική διοίκηση. Το σχέδιο αυτό προέβλεπε ότι 25 επισκοπές θα περιέρχονταν στη δικαιοδοσία της βουλγαρικής Εκκλησίας (με το μέγεθός τους μάλιστα να είναι μεγαλύτερο από αυτό των πατριαρχικών), περιλαμβάνοντας σχεδόν ολόκληρη την περιοχή της Μακεδονίας.

αλλαγής (άρθρο που προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις και προστριβές και αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικής προπαγάνδας).¹³⁰

Ο διακανονισμός του 1870 απορρίφθηκε από τον Πατριάρχη, οδηγώντας για ακόμα μια φορά σε αδιέξοδο μέχρι το 1872. Τη χρονιά εκείνη συγκλήθηκε σύνοδος για την καταδίκη της βουλγαρικής στάσης. Σε απάντηση αυτής της κίνησης, οι Βούλγαροι συγκάλεσαν σύνοδο και εξέλεξαν ως Έξαρχο τον επίσκοπο Αντίμ Α' από το Βίντιν, και η Υψηλή Πύλη επικύρωσε την εκλογή αυτή. Στις 23 Μαΐου 1872 ο νέος Έξαρχος λειτούργησε στον βουλγαρικό ναό του Αγ. Στεφάνου της Κωνσταντινούπολης και στη συνέχεια διάβασε μια προκήρυξη ανεξαρτησίας της βουλγαρικής Εκκλησίας. Απέναντι σε αυτό το τετελεσμένο γεγονός το Πατριαρχείο ακολούθησε τη στάση που επέβαλλε το Κανονικό Δίκαιο: συγκάλεσε Μεγάλη Σύνοδο το Σεπτέμβριο του 1872 και με απόφαση της καταδίκασε τη νέα Εκκλησία και τους αρχιερείς της κηρύσσοντάς τους σχισματικούς.¹³¹ Η Εξαρχία καταδικάστηκε με την κατηγορία του φυλετισμού, δηλαδή ότι η δικαιοδοσία της καθοριζόταν από εθνοτικά και όχι εδαφικά κριτήρια. Σημαντική θέση στο σκεπτικό της κατηγορίας βρισκόταν επίσης η έδρα της Εξαρχίας, καθώς το Κανονικό δίκαιο προέβλεπε την ύπαρξη ενός μόνο ιεράρχη ανά πόλη.¹³²

Με αυτόν τον τρόπο έληξε μια διαμάχη που μετέτρεψε το εκκλησιαστικό ζήτημα σε εθνική αντιπαράθεση. Ο αγώνας για την ίδρυση της ανεξάρτητης βουλγαρικής Εκκλησίας σφυρηλάτησε το σύγχρονο βουλγαρικό έθνος και η νέα αυτή Εκκλησία απέκτησε διπλή σημασία: εθνική και πολιτική. Αποτελούσε ουσιαστικά την επίσημη αναγνώριση του βουλγαρικού έθνους και ένα μεγάλο βήμα στην πνευματική και πολιτική χειραφέτηση του βουλγαρικού λαού. Η διαδικασία ξεκίνησε με τον άγνωστο αρχικά Παΐσιο τον Χιλανδαρινό, η οποία οδήγησε στη σταδιακή συνείδηση για το βουλγαρικό έθνος και στη μελέτη της βουλγαρικής γλώσσας. Στη συνέχεια αναπτύχθηκε ένα πανεθνικό εκπαιδευτικό σύστημα και δημιουργήθηκε βουλγαρική διανοήση, κάτι που επέτρεψε στους

¹³⁰ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 221 και R. L. Wolff, *The Balkans in our Time*, Harvard University Press 1956, σελ. 83.

¹³¹ Το σχίσμα μεταξύ Πατριαρχείου και βουλγαρικής Εξαρχίας αποκαταστάθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Crampton, *Bulgaria*, σελ. 79.

¹³² Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 74.

Βούλγαρους να αντιταχθούν στην κυριαρχούμενη από το ελληνικό στοιχείο ιεραρχία του κλήρου. Η βουλγαρική Εξαρχία μπορούσε πλέον να εκπροσωπήσει το βουλγαρικό έθνος στην οθωμανική εξουσία, αλλά κυρίως μπορούσε να προστατέψει την βουλγαρική ορθοδοξία από την επιρροή του Πατριαρχείου και του ουνιτισμού στον μακεδονικό χώρο, καθώς και να υποστηρίξει τα σχολεία και τις εκκλησίες των Βουλγάρων.

Ήδη όμως στη διάρκεια αυτών των χρόνων δεν έλειψαν εκείνοι που θεωρούσαν πως ο στόχος δεν ήταν απλά η δημιουργία μιας ανεξάρτητης βουλγαρικής Εκκλησίας και ενός «πολιτισμικού» βουλγαρικού έθνους που θα εκπροσωπούνταν από μια Εκκλησία. Είχε έρθει πλέον η ώρα για ένα πολιτικό έθνος, το οποίο θα διέθετε τους δικούς του πολιτικούς θεσμούς εντός των δικών του συνόρων. Συνάμα η βουλγαρική Εξαρχία και η δυνατότητα επέκτασής της (δυνατότητα παρεχόμενη από το ιδρυτικό φερμάνι του 1870) αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για το βουλγαρικό επεκτατισμό στη Μακεδονία με μεγάλες πολιτικές επιπτώσεις στα τέλη του 19ου και τις αρχές 20ου αιώνα.

2.5. Ο αγώνας για απελευθέρωση μέχρι το 1878

Το 1867, κατά την υποβολή του σχεδίου για την επίλυση του ζητήματος της αυτονομίας της βουλγαρικής Εκκλησίας, ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' σημείωνε: «Με τα ίδια μου τα χέρια έχτισα μια γέφυρα προς την πολιτική ανεξαρτησία των Βουλγάρων».¹³³ Το σχόλιο αυτό του πατριάρχη μπορεί να θεωρηθεί προφητικό, όπως αποδείχτηκε από την εξέλιξη της ιστορίας. Ωστόσο αυτό που έμελλε να απασχολήσει τους σύγχρονούς του, μεταξύ των οποίων και τους ίδιους τους Βούλγαρους, ήταν η πολιτική πλευρά του εθνικού βουλγαρικού κινήματος. Παρά τους αγώνες για πολιτισμική αφύπνιση και ανεξαρτησία της Εκκλησίας, η πολιτική πτυχή του βουλγαρικού εθνικού κινήματος δεν είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερα. Ήταν κατά τη δεκαετία του 1860, και πριν από το σχίσμα της βουλγαρικής Εκκλησίας, όταν τα πρώτα πραγματικά σημάδια συντονισμένης πολιτικής δράσης έγιναν ευδιάκριτα, κυρίως χάρη στις εθνικές επιτροπές που ιδρύθηκαν εντός και εκτός των βουλγαρικών περιοχών. Ειδικά οι επιτροπές εκτός βουλγαρικής επικράτειας επηρεάστηκαν σημαντικά, όπως ήταν

¹³³ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 75.

φυσικό, από το πολιτικό και πνευματικό περιβάλλον των χωρών στις οποίες δρούσαν.

2.5.1. Οι προσωπικότητες

Τέσσερις ήταν οι προσωπικότητες που τέθηκαν επικεφαλής των απελευθερωτικών κινημάτων την εποχή εκείνη και επέδρασαν καθοριστικά στη διαδικασία για την απελευθέρωση του βουλγαρικού λαού: ο Γκιόργκι Ρακόφσκι, ο Λιούμπεν Καραβέλοφ, ο Βασίλ Λέφσκι, και ο Χρίστο Μπότεφ.

Ο Γκιόργκι Ρακόφσκι γεννήθηκε στο Κότελ τον Απρίλιο του 1821 και έλαβε ανώτερη εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν ιδιαίτερα δραστήριος, καθώς από τη δεκαετία του 1840 εργαζόταν για την απελευθέρωση του βουλγαρικού λαού, επιδιώκοντας να συγκροτήσει μυστικές εταιρίες και επιτροπές σε διάφορες πόλεις των Βαλκανίων. Έζησε σε διάφορες βαλκανικές πόλεις, μεταξύ αυτών και το Βελιγράδι, το οποίο αποτελούσε κέντρο των απελευθερωτικών κινήσεων της εποχής. Εκεί συνέχισε να γράφει για το όραμα μιας Βαλκανικής Χριστιανικής Ομοσπονδίας, συντονίζοντας τις δραστηριότητές του με αυτές των σερβικών αρχών και των οργανώσεων που στόχευαν σε μια γενική βαλκανική εξέγερση. Στο Βελιγράδι ο Ρακόφσκι εξέδωσε εφημερίδα, με τον τίτλο «Κύκνος του Δούναβη»¹³⁴, και εκπόνησε σχέδιο για την απελευθέρωση της Βουλγαρίας αναπτύσσοντας ευρύτατη προπαγανδιστική δράση. Την εποχή της κρίσης του ζητήματος της βουλγαρικής Εκκλησίας βρισκόταν στη Σερβία, όπου υπήρχε σημαντική βουλγαρική παροικία. Πολλοί νέοι Βούλγαροι φοιτούσαν σε σερβικά σχολεία, ενώ εκδίδονταν βιβλία και περιοδικά στα βουλγαρικά. Σχημάτισε επίσης την ίδια περίοδο τη Βουλγαρική Λεγεώνα, η οποία διαλύθηκε μετά την εκδίωξη της οθωμανικής φρουράς από το Βελιγράδι το 1862. Συνέχισε τη δράση του στο Βουκουρέστι εκδίδοντας εφημερίδες και επιστημονικά έργα, ενώ ξεκίνησε να οργανώνει μικρές ένοπλες ομάδες επαναστατών (cheti). Την εποχή εκείνη το κέντρο των κινημάτων είχε μεταφερθεί στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, όπου ήταν εγκατεστημένοι πολυάριθμοι Βούλγαροι, κυρίως έμποροι, που δρούσαν υπό την ισχυρή επιρροή της Ρωσίας. Παράλληλα ανέπτυξε σχέσεις με τα άλλα βαλκανικά κράτη και

¹³⁴ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 75.

προσπάθησε να συγκροτήσει συνασπισμούς με τους άλλους βαλκανικούς λαούς. Πεποίθησή του ήταν ότι οι Οθωμανοί θα κατατροπώνονταν μόνο από μια ένοπλη εξέγερση των χριστιανών υπόδουλων, γι' αυτό ήταν απαραίτητο να οργανωθεί αξιόμαχη στρατιωτική δύναμη. Μένοντας πιστός στην πεποίθηση αυτή, το 1867 συγκρότησε μια δεύτερη Βουλγαρική Λεγεώνα με στόχο τον ξεσηκωμό και διέσχισε δύο φορές τα σύνορα με μικρή όμως επιτυχία, καθώς τον ίδιο χρόνο πέθανε από φυματίωση.

Δημιούργημα του Ρακόφσκι (με την υποστήριξη των Ρουμάνων) ήταν και η Μυστική Βουλγαρική Κεντρική Επιτροπή (BSCC), που ίδρυσε τον Μάρτιο του 1866.¹³⁵ Η επιτροπή προσπάθησε να οργανώσει και να εξοπλίσει τις ένοπλες ομάδες, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε να συνδυάσει την άσκηση πολιτικής πίεσης με τη στρατιωτική δράση. Το 1867 απέστειλε υπόμνημα στον σουλτάνο προτείνοντας συμβιβασμό σαν αυτόν που είχε επέλθει στην Αυστροουγγαρία των Αψβούργων. Η κατάσταση αυτή άσκησε πίεση στην Πύλη, η οποία άρχισε να κινείται προς την κατεύθυνση επίλυσης του βουλγαρικού εκκλησιαστικού ζητήματος.

Ο Ρακόφσκι χαρακτηρίζεται από τους συμπατριώτες του Βούλγαρους ως ο «πατριάρχης της βουλγαρικής ελευθερίας» (ως φυσικός ηγέτης του βουλγαρικού λαού), επειδή άσκησε μεγάλη επίδραση στη συνείδησή τους. Δεν ήταν μόνο πατριώτης αλλά και θερμός υποστηρικτής της συνεννόησης των βαλκανικών λαών. Το μεγαλύτερο επίτευγμά του υπήρξε η χρήση συνωμοτικών πρακτικών μάλλον για πολιτικούς παρά για πολιτιστικούς και εκκλησιαστικούς στόχους. Με το θάνατό του διαμορφώθηκαν δύο τάσεις εντός του απελευθερωτικού κινήματος. Αυτή των φιλελεύθερων-δημοκρατών και αυτή των επαναστατών. Ανάμεσα στους υποστηρικτές του υπήρχαν και τρεις προσωπικότητες που συνέχισαν το έργο του και διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο στο βουλγαρικό εθνικό κίνημα: ο Λιούμπεν Καραβέλοφ, ο Βασίλ Λέφσκι, και ο Χρίστο Μπότεφ.

Ο Λιούμπεν Καραβέλοφ γεννήθηκε στην Κοπρίβστιτσα το 1834 και εκπαιδεύτηκε εκεί και στο Πλόβντιβ, και στη συνέχεια στη Μόσχα. Μέχρι το 1869, όταν πήγε στο Βουκουρέστι, είχε ήδη φυλακιστεί από τους Αψβούργους

¹³⁵ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 215.

με την κατηγορία της συνομοσίας και συμμετοχή στη δολοφονία του πρίγκιπα Μιχαήλ Ομπρένοβιτς της Σερβίας. Πριν όμως από αυτό είχε προλάβει να αναπτύξει μεγάλη δράση στη Σερβία, συμβάλλοντας στην πολιτική και πνευματική ανάπτυξή της. Εξέδωσε πολλά δοκίμια, εξαιτίας των οποίων κατατάσσεται μεταξύ των σημαντικότερων βούλγαρων διανοουμένων. Με την αποφυλάκισή του άρχισε να εκδίδει στο Βουκουρέστι την εφημερίδα «Ελευθερία», η οποία έγινε πολύ γρήγορα δημοφιλής στους κύκλους των βούλγαρων μεταναστών. Την ίδια χρονιά, και αφού είχε επέλθει η ανεξαρτητοποίηση της βουλγαρικής Εκκλησίας, ίδρυσε τη Βουλγαρική Επαναστατική Κεντρική Επιτροπή (BRCC) με στόχο τον συντονισμό όλων των ριζοσπαστικών ομάδων και των προσπαθειών για την απελευθέρωση της Βουλγαρίας, τόσο εντός και όσο εκτός αυτής. Το πρώτο πρόγραμμα της Επιτροπής δημοσιεύτηκε την άνοιξη του 1870 και προέβλεπε την απελευθέρωση της Βουλγαρίας με την ηθική και ένοπλη υποστήριξη μιας «ομοσπονδίας» των υπόλοιπων βαλκανικών λαών. Όπως και ο Ρακόφσκι, έτσι και ο Καραβέλοφ υπήρξε ένθερμος οπαδός της συνένωσης των Νότιων Σλάβων, αλλά και της Βαλκανικής συνεννόησης, οραματιζόμενος μια Βαλκανική Δημοκρατία. Πεποίθησή του ήταν ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα μπορούσε να νικηθεί από μια ένοπλη επανάσταση των χριστιανών βαλκάνιων. Συνεπώς η απελευθέρωση δεν ήταν εφικτή χωρίς μια γενική βαλκανική συνεργασία και μια γενική βαλκανική εξέγερση. Αντίθετα όμως με τον «δάσκαλό» του, θεωρούσε ότι πριν την προσπάθεια επιτυχούς εξέγερσης έπρεπε ο λαός να εκπαιδευτεί από αφοσιωμένους και κατάλληλα εκπαιδευμένους «αποστόλους». Τέλος, ο Καραβέλοφ αποτέλεσε τον πρώτο εκφραστή της ιδέας μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης της απελευθερωμένης Βουλγαρίας.

Ο Βασίλ Λέφσκι όχι μόνο συμφωνούσε με τον Καραβέλοφ, αλλά έδρασε και προς την ίδια κατεύθυνση. Γεννήθηκε στο Κάρλοβο στις 18 Ιουλίου του 1837 (πόλη στους πρόποδες των Βαλκανικών Ορέων) με το όνομα Βασίλ Ιβανόφ Κούντσεφ. Αφού διετέλεσε μοναχός για περίπου δύο χρόνια και για λίγο διάστημα δάσκαλος, πήγε στο Βελιγράδι και ενσωματώθηκε στη Βουλγαρική Λεγεώνα του Ρακόφσκι λαμβάνοντας μέρος στα γεγονότα του 1862. Την

περίοδο εκείνη απέκτησε και το προσωνύμιο Λέφσκι.¹³⁶ Με τη διάλυση της Λεγεώνας επέστρεψε για λίγο στη μοναστική ζωή και στη συνέχεια στη διδασκαλία, πριν αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην επαναστατική δράση. Στα τέλη της δεκαετίας του 1860 είχε μετατραπεί ίσως στον πιο ικανό, έμπειρο και με επιρροή βούλγαρο πολιτικό επαναστάτη μεταξύ των ολιγάριθμων που υπήρχαν τότε. Συμφωνούσε με τον Καραβέλοφ στο ζήτημα της παιδείας και της εκπαίδευσης του λαού για να εκπληρώσουν το ιστορικό τους πεπρωμένο, αλλά διαφωνούσε με τους περισσότερους σύγχρονούς του στο ζήτημα της ανάγκης εξωτερικής βοήθειας και προστασίας από μια Μεγάλη Δύναμη, καθώς το θεωρούσε απατηλό. Πεποίθησή του ήταν ότι η απελευθέρωση της Βουλγαρίας μπορούσε και έπρεπε να επιτευχθεί μόνο μέσω επανάστασης του ίδιου του βουλγαρικού λαού. Για τον λόγο αυτό ακριβώς έπρεπε να υπάρξει συστηματική οργάνωση και προετοιμασία εντός των βουλγαρικών περιοχών. Από το 1869 θέλησε να οργανώσει στο εσωτερικό επαναστατικές επιτροπές. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιούσε συνεχείς περιοδείες στις βουλγαρικές περιοχές για να έρχεται σε επαφή με τις λαϊκές μάζες και να έχει άμεση αντίληψη του τι συνέβαινε σε κάθε περιοχή. Έγινε ένα από τα ηγετικά στελέχη της Βουλγαρικής Επαναστατικής Κεντρικής Επιτροπής (BRCC), όταν αυτή ιδρύθηκε, και αναλώθηκε στην οργάνωση μυστικών επιτροπών και δικτύων στη Βουλγαρία. Το 1872 συνελήφθη μαζί με έναν συνεργό του στην Κάκρινα και στις 18 Φεβρουαρίου του 1873 οι Οθωμανοί τον απαγχόνισαν στη Σόφια. Ο θάνατος του υπήρξε τεράστιο πλήγμα για το βουλγαρικό επαναστατικό κίνημα. Μετά το θάνατό του νέες αντιθέσεις και διαφωνίες προέκυψαν εντός του επαναστατικού κινήματος, καθώς οι Καραβέλοφ και ο (αριστερίζον) Μπότεφ δεν μπορούσαν να συνεργαστούν αρμονικά. Αυτές τερματίστηκαν με την έλευση στο προσκήνιο του Χρίστο Μπότεφ, η προσωπικότητα του οποίου σφράγισε την τελική φάση του βουλγαρικού απελευθερωτικού κινήματος.

Ο Χρίστο Μπότεφ γεννήθηκε στο Καλόφερ στις 6 Ιανουαρίου του 1848 και σπούδασε με υποτροφία στην Οδησό. Γυρνώντας στη Βουλγαρία υπήρξε φορέας των νέων σοσιαλιστικών ιδεών, δίδαξε σε πολλά σχολεία, ενώ επηρεάστηκε βαθύτατα από τα γεγονότα της Κομμούνας του Παρισιού

¹³⁶ Το «Lev» σημαίνει λιοντάρι, συνεπώς το «Levski» σημαίνει «αυτός που έχει όψη λιονταριού».

πιστεύοντας στην ιδέα μιας γενικής επανάστασης. Το 1872 και ενώ βρισκόταν στο Βουκουρέστι αναμίχθηκε με το βουλγαρικό επαναστατικό κίνημα. Δεν υπήρξε κορυφαίο μέλος της επαναστατικής οργανωτικής δομής, όπως οι Καραβέλοφ και Λέφσκι, αλλά έγινε ευρέως γνωστός και αντικείμενο θαυμασμού για τα γραπτά έργα του και κυρίως την ποίηση του.¹³⁷ Έχασε τη ζωή του κατά τη διάρκεια του αγώνα για την ανεξαρτησία το 1876.

Από τους τρεις αυτούς πνευματικούς κληρονόμους του Ρακόφσκι, μόνο ο Καραβέλοφ κατάφερε να δει μια ανεξάρτητη Βουλγαρία, καθώς πέθανε το δεύτερο μισό του 1878.

2.5.2. Η Βαλκανική Κρίση

Κατά τη δεκαετία 1860-1870 ένα γενικό επαναστατικό πνεύμα επικρατούσε στη χερσόνησο του Αίμου. Η αντίδραση εναντίον των πιέσεων των οθωμανικών αρχών ήταν γενική και η ιδέα της ελευθερίας είχε πλέον ωριμάσει στη συνείδηση των λαών. Έτσι παρατηρείται μια γενική προσπάθεια εθνικής αποκατάστασης, η οποία εκδηλώθηκε μέσω επαναστατικών κινημάτων και την ίδρυση εταιριών και επιτροπών, που είχαν στόχο την προετοιμασία για το γενικό ξεσηκωμό εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας. Φορέας αυτών των κινήσεων ήταν κυρίως η αστική τάξη και η πνευματική ηγεσία, η οποία είχε έρθει σε επαφή και είχε υποστεί την επίδραση των δυτικών αστικών φιλελεύθερων ιδεών.

Ύστερα από πολλές ιδεολογικές και οργανωτικές ζυμώσεις, ξέσπασε το 1875 η εξέγερση που οδήγησε στην αποκαλούμενη «Βαλκανική Κρίση του 1875-1878». Η εξέγερση, που ξέσπασε τελικά εκτός σχεδιασμού, είχε ως αφορμή ένα περιορισμένο επεισόδιο στην περιοχή της Ερζεγοβίνης (εξέγερση των κατοίκων της κωμόπολης Νεβέσινιε ενάντια στα άγρια μέτρα των οθωμανικών αρχών). Η μεγάλη αυτή κρίση που επί τρία χρόνια αναστάτωσε τη χερσόνησο και είχε σημαντικότερες συνέπειες για τις τύχες των βαλκανικών λαών. Το επεισόδιο εξελίχθηκε σε εξέγερση και επεκτάθηκε στην περιοχή της Βοσνίας, όπου περιορίστηκε μόνο στον σερβικό χριστιανικό πληθυσμό. Οι επαναστάτες εκδίωξαν τις οθωμανικές φρουρές των περιοχών και μετά από ψήφισμα

¹³⁷ Θεωρείται ο μεγαλύτερος σύγχρονος Βούλγαρος ποιητής. Βλ. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 545.

κήρυξαν την ένωσή τους με τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε πόλεμο μεταξύ των Οθωμανών και των Σέρβων.

Την ίδια περίοδο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία το διεθνές κλίμα δεν ήταν ευνοϊκό. Τα οικονομικά της βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση λόγω κακής διαχείρισης και διαφθοράς του διοικητικού μηχανισμού. Το 1875 κήρυξε πτώχευση αναστέλλοντας την καταβολή του δημόσιου χρέους. Αυτό προκάλεσε γενική δυσαρέσκεια στις Μεγάλες Δυνάμεις (οι οποίες αποτελούσαν και τους δανειστές της) και τους επέτρεψε να επέμβουν στα εσωτερικά της τη στιγμή ακριβώς που άρχιζε η κρίση. Παρά το γεγονός ότι η έκταση του κινήματος, έτσι όπως διαμορφωνόταν, ανησύχησε τις Μεγάλες Δυνάμεις με αποτέλεσμα να παρέμβουν, ωστόσο η στάση που τήρησε η καθεμιά ξεχωριστά εξαρτήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη γενικότερη πολιτική της και από τα συμφέροντα που είχε στα Βαλκάνια. Η Αγγλία τάχθηκε υπέρ της διαφύλαξης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ η Αυστροουγγαρία είχε στρέψει την προσοχή της στα Βαλκάνια μετά τις ήττες και την απώλεια εδαφών στους πολέμους με την Ιταλία και τη Γερμανία. Στόχο της Αυστροουγγαρίας αποτελούσε η καταστολή των κινήματων κοντά στα σύνορά της, αλλά και η παρεμπόδιση της δημιουργίας ενός μεγάλου Νοτιοσλαβικού κράτους που θα ήταν τροχοπέδη για τα συμφέροντά της. Η Ρωσία από την άλλη στόχευε να ανατρέψει τη δυσμενή εις βάρος της κατάσταση που είχε διαμορφωθεί μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο του 1853-1856. Πάγιος στόχος της εξωτερικής της πολιτικής ήταν η δίοδος από τα Στενά (μέσω άσκησης πίεσης προς την Πύλη) και τα Βαλκάνια προσφέρονταν για την πραγματοποίηση των στόχων της. Το κλίμα λοιπόν για τα επαναστατικά κινήματα των βαλκανικών λαών ήταν εξαιρετικά πρόσφορο.

2.5.3. Η Απριλιανή Επανάσταση

Το 1875 οι Οθωμανοί αντιμετώπιζαν προβλήματα εξαιτίας των αναταραχών στην περιοχή της Βοσνίας, γεγονός που σύντομα μετατράπηκε σε γενική αναταραχή της Βαλκανικής χερσονήσου. Αυτές επεκτάθηκαν στη Σερβία και οδήγησαν σε πόλεμο μεταξύ Οθωμανών και Σέρβων. Οι βούλγαροι επαναστάτες θεώρησαν ευνοϊκό το κλίμα για να εφαρμόσουν σχέδιο εξεγέρσεων, έχοντας προετοιμάσει το έδαφος με τις επαναστατικές επιτροπές σε διάφορες πόλεις της

βουλγαρικής επικράτειας. Μια από αυτές ήταν η Βουλγαρική Επαναστατική Επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε τον Αύγουστο του 1875 εντός των βουλγαρικών εδαφών, με σκοπό την κήρυξη «πανεθνικής εξέγερσης». Με πρωτοβουλία της επιχειρήθηκε αρχικά μια εξέγερση τον Σεπτέμβριο του 1875 στην περιοχή Στάρα Ζαγκόρα και αντίστοιχα μικρότερα κινήματα στις περιοχές Ρούσε και Σούμεν υπό την καθοδήγηση του Μπότεφ και τη συνεργασία του Σταμπολόφ. Το σχέδιο ωστόσο απέτυχε, καθώς δεν υπήρξε συντονισμός κινήσεων.

Μια νέα επαναστατική κίνηση, ενορχηστρωμένη και πάλι από την Επαναστατική Επιτροπή, προέβλεπε αυτή τη φορά γενικό ξεσηκωμό τον Μάιο του 1876, περίοδο κατά την οποία οι οθωμανικές αρχές βρίσκονταν απασχολημένες ακόμα με τις εξεγέρσεις στα δυτικά Βαλκάνια. Στόχος ήταν η ταυτόχρονη εξέγερση σε τέσσερις περιοχές: Τάρνοβο, Σλίβεν, Βράτσα και Πλόβντιβ. Λόγω όμως παρανοήσεων και κακής συνεννόησης η εξέγερση ξεκίνησε νωρίτερα, τον Απρίλιο, στην Κοπρίβστιτσα και το Παναγκιούριστε, προχωρώντας προς τα νότια στο Τάρνοβο και το χωριό Μπατάκ στη Ροδόπη. Η «Απριλιανή Επανάσταση» είχε μόλις αρχίσει.

Στις περισσότερες περιοχές η εξέγερση δεν είχε απήχηση στον απλό κόσμο, ενώ για ακόμα μια φορά δεν εφαρμόστηκε το γενικό σχέδιο που προέβλεπε εξεγέρσεις σε διάφορα σημεία της χώρας, πράγμα που θα έκανε πολύ δύσκολη την καταστολή τους. Ο σουλτάνος έστρεψε τμήμα του τακτικού στρατού του (ο βασικός κορμός του οθωμανικού τακτικού στρατεύματος ήταν καθοδόν για να αντιμετωπίσει τους Σέρβους) εναντίον των αγροτών μαζί με 10.000 βασιβουζούκους (σώματα ατάκτων, όπου μέλη τους ήταν και Βούλγαροι μουσουλμάνοι)¹³⁸ και ως τα τέλη Μαΐου είχε καταπνίξει στο αίμα την επανάσταση παρά την ηρωική αντίσταση των κατοίκων. Στις 20 Μαΐου η ψυχή του κινήματος, Χρίστο Μπότεφ, σκοτώθηκε μετά από σκληρές μάχες στην περιοχή της Βράτσα. Η εξέγερση είχε πλέον τελειώσει.

Η «Απριλιανή Επανάσταση», όπως ονομάστηκε η εξέγερση του 1876 στη βουλγαρική ιστοριογραφία, αποτέλεσε και την κορυφαία στιγμή των απελευθερωτικών αγώνων του βουλγαρικού λαού. Στοίχισε τις ζωές πολλών

¹³⁸ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 228 και Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 80.

ανθρώπων και προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στη Βουλγαρία, καθώς κατά την καταστολή της οι οθωμανικές αρχές και ο στρατός διέπραξαν πολλές ωμότητες: 80 χωριά πυρπολήθηκαν (μεταξύ αυτών και το Παναγκιούριστε) και 200 λεηλατήθηκαν, 30.000 άνδρες, γυναίκες και παιδιά σφαγιάστηκαν. Αποκορύφωμα όλων αυτών ήταν η σφαγή στο Μπατάκ, όπου λέγεται ότι 5.000 Βούλγαροι χριστιανοί (σε σύνολο 7.000 κατοίκων), κυρίως γυναικόπαιδα, σκοτώθηκαν, αρκετοί εκ των οποίων οδηγήθηκαν στον τοπικό ναό και κάηκαν ζωντανοί από ομάδες βασιβουζούκων.¹³⁹

Η επανάσταση από άποψη άμεσων αποτελεσμάτων μόνο επιτυχημένη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Δεν είχε καταφέρει να εκδιώξει τους Οθωμανούς, είχε όμως καταφέρει να αντιστρέψει το κλίμα και να επιταχύνει τη διαδικασία της αφύπνισης (με την πολιτική έννοια) των πληθυσμών της περιοχής. Ταυτόχρονα η ισχύς της Αυτοκρατορίας στην περιοχή είχε πλέον μειωθεί σημαντικά. Επιπρόσθετα, η φύση του «Βουλγαρικού Ζητήματος» είχε πλέον και αυτή αλλάξει. Το ζήτημα διεθνοποιήθηκε μετά τις ωμότητες του οθωμανικού στρατού και των ατάκτων, στρέφοντας το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινής γνώμης στην περιοχή αυτή, λειτουργώντας ταυτόχρονα και ως μοχλός πίεσης στις κυβερνήσεις ευρωπαϊκών χωρών να δράσουν. Το «Βουλγαρικό Ζήτημα» είχε πλέον εξελιχθεί σε ευρωπαϊκό.

2.5.4. Ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος

Την ίδια περίοδο στην Κωνσταντινούπολη είχε ξεσπάσει πολιτική και δυναστική κρίση. Τον Σεπτέμβριο του 1876 στο θρόνο ανέβηκε ο Αμπντούλ Χαμίτ Β'¹⁴⁰ και τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Μιντάτ πασάς. Ο Μιντάτ ήταν αντίθετος στις ξένες επεμβάσεις και θερμός οπαδός των μεταρρυθμίσεων. Τον ίδιο μήνα οι πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων συναντήθηκαν στην Πόλη με θέμα την εισήγηση ενός προγράμματος μεταρρυθμίσεων στην Αυτοκρατορία που θα τερμάτιζε τη βαλκανική αυτή

¹³⁹ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 228.

¹⁴⁰ Ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' παρέμεινε στο θρόνο από το 1876 έως το 1909. Στο διάστημα της απολυταρχικής διακυβέρνησής του έλαβε το προσωνύμιο «κόκκινος σουλτάνος» λόγω των σφαγών κατά των μειονοτήτων (ιδίως των Αρμενίων) και των πολιτικών του αντιπάλων.

κρίση. Για να αποφύγει την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, ο Μιντάτ πασάς επεδίωξε και πέτυχε την έκδοση ενός εκσυγχρονισμένου συντάγματος, το οποίο αποκαθιστούσε την ισότητα μεταξύ των υπηκόων της Αυτοκρατορίας, προστάτευε την ατομική ελευθερία και ελευθερία του τύπου, ενώ θέσπιζε Βουλή εκλεγμένη από τον λαό και Γερουσία διορισμένη από τον σουλτάνο. Ωστόσο στόχος του Αμπντούλ Χαμίτ ήταν να κυβερνήσει απολυταρχικά, εξορίζοντας τον Μιντάτ πασά και μη εφαρμόζοντας το σύνταγμα.

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ήταν εφικτές, προσέκρουσαν όμως στην αδιαλλαξία του σουλτάνου και κυρίως στην απροθυμία συγκατάθεσής του για την επίβλεψη της εφαρμογής τους από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ο τσάρος Αλέξανδρος Β΄ από την πλευρά του είχε αρχίσει να εξοργίζεται με τη στάση που διατηρούσε η Πύλη. Δεν ήταν διατεθειμένος να υποχωρήσει, καθώς οι οθωμανικές ωμότητες κατά τη διάρκεια της «Απριλιανής Επανάστασης» το 1876 είχαν ξεσηκώσει την ρωσική κοινή γνώμη, με τους πανσλαβικούς κύκλους να πιέζουν προς την κατεύθυνση της επέμβασης για την προστασία των «Σλάβων αδελφών». Όταν και οι τελευταίες προσπάθειες απέβησαν ατελέσφορες, η Ρωσία κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις 24 Απριλίου του 1877.¹⁴¹ Ο Ρωσοτουρκικός αυτός πόλεμος όξυνε τη βαλκανική κρίση και τις προσέδωσε διεθνή χαρακτήρα. Από την πλευρά τους οι υπόδουλοι λαοί των Βαλκανίων θεώρησαν ότι είχε σημάνει η ώρα της ελευθερίας. Η Ρουμανία μετά την υπογραφή συμφωνιών με τη Ρωσία μπήκε στον πόλεμο στις 9 Μαΐου 1877, κηρύσσοντας παράλληλα τη χώρα ανεξάρτητη. Στην περιοχή της Βοσνίας οι συγκρούσεις πήραν τη μορφή ανταρτοπόλεμου. Τέλος, μετά την πτώση του Πλέβεν, η Σερβία κήρυξε και αυτή τον πόλεμο. Αν και η νίκη της Ρωσίας φάνταζε εύκολη για πολλούς, τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν ακριβώς έτσι. Μετά από μάχες πέντε μηνών έπεσε το Πλέβεν¹⁴² και αφού είχαν πέσει νωρίτερα άλλες σημαντικές πόλεις και περιοχές (Τάρνοβο, Στάρα Ζαγκόρα), στις 4 Ιανουαρίου του 1878 έπεσε και η Σόφια.¹⁴³ Το Φεβρουάριο του 1878 ο ρωσικός στρατός προέλασε προς την πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φτάνοντας μέχρι το προάστιο του Αγίου Στεφάνου

¹⁴¹ Θ. Α. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων: Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Αθήνα 1997, σελ. 282.

¹⁴² Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 444.

¹⁴³ *Ιστορία Βουλγαρίας*, σελ. 243.

στην Κωνσταντινούπολη. Υπό το βάρος των εξελίξεων αυτών η Πύλη ζήτησε εσπευσμένα κατάπαυση πυρός. Τον Φεβρουάριο υπογράφηκε ανακωχή στην Αδριανούπολη και στις 3 Μαρτίου του 1878 μια «προκαταρκτική»¹⁴⁴ συνθήκη ειρήνης υπογράφηκε στον Άγιο Στέφανο. Κατά τις διαπραγματεύσεις η ρωσική κυβέρνηση υιοθέτησε σκληρή πολιτική, την οποία εισηγήθηκε ο Ιγνάτιεφ παρά τις αντιρρήσεις του Γκορτσακόφ.¹⁴⁵

2.5.5. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου

Ο πιο σημαντικός όρος της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου είναι η ίδρυση της «Μεγάλης Βουλγαρίας» ως αυτόνομης ηγεμονίας.¹⁴⁶ Ένα αχανές νέο βουλγαρικό κράτος με έκταση 160.000 χμ², το οποίο θα εκτεινόταν από τις όχθες του Δούναβη στο βορρά μέχρι το Αιγαίο στο νότο, από τη Μαύρη Θάλασσα στα ανατολικά μέχρι τις κοιλάδες του Μοράβα και του Βαρδάρη (Αξιός) στη δύση. Πιο συγκεκριμένα, θα περιελάμβανε την κυρίως Βουλγαρία, την Ανατολική Ρωμυλία και τη δυτική Θράκη μέχρι την Αδριανούπολη. Από την βαλκανική ενδοχώρα περιελάμβανε εδάφη έως και την Κορυτσά, τις πόλεις Σκόπια, Οχρίδα, Μοναστήρι (σημερινά Μπίτολα), Δίβρη, Καστοριά και Σέρρες στην περιοχή της Μακεδονίας, αφήνοντας εκτός τη Χαλκιδική και τη Θεσσαλονίκη που παρέμεναν οθωμανικές.¹⁴⁷ Από εδαφικής απόψεως η Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου ήταν πολύ μεγαλύτερη από οποιαδήποτε Βουλγαρία ήλπιζε ή ονειρευόταν μέχρι τότε και ο πιο αισιόδοξος Βούλγαρος εθνικιστής. Η διευθέτηση που προέβλεπε η συνθήκη αυτή σήμανε την αρχή του τέλους της οθωμανικής κυριαρχίας στη Βαλκανική χερσόνησο.

¹⁴⁴ Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 564.

¹⁴⁵ Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 284.

¹⁴⁶ Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, εκτός των άλλων, προέβλεπε την προσάρτηση από τη Ρωσία των πόλεων Καρς, Μπαγιαζίντ (σήμερα Doğubeyazit) και Βατούμ (σημερινό Μπατούμι), στο ασιατικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και της Δοβρουτσάς στο ευρωπαϊκό. Η Σερβία θα προσαρτούσε την πεδιάδα του Μοράβα, και το Μαυροβούνιο θα αποκτούσε διέξοδο στην Αδριατική. Για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη προβλεπόταν καθεστώς αυτονομίας υπό ρωσοαυστριακή εποπτεία. Η Ρουμανία θα γινόταν ανεξάρτητη. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 284-285.

¹⁴⁷ Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 445, Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 83.

Με τη γνωστοποίηση των συμφωνηθέντων προκλήθηκε θύελλα αντιδράσεων και έντονη δυσαρέσκεια από την πλευρά των Μεγάλων Δυνάμεων και των άλλων βαλκανικών χωρών. Με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η Ρωσία καταπάτησε τα συμφωνηθέντα με τη μυστική συμφωνία του Ράιχστατ¹⁴⁸, δημιουργώντας μέσω του ώριμου πλέον βουλγαρικού απελευθερωτικού κινήματος μια Μεγάλη Βουλγαρία, που έμελλε να αλλάξει άρδην την ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή και να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στα Βαλκάνια ως φορέας των συμφερόντων του τσάρου. Δυστυχώς για το βουλγαρικό λαό, η Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου ήταν ακριβώς αυτό που οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις (και κυρίως η Μ. Βρετανία και η Αυστροουγγαρία) φοβόντουσαν. Ένα μεγάλο ανάχωμα ρωσικής επιρροής στη βαλκανική χερσόνησο. Συνεπώς αντέδρασαν αποφασιστικά, απαιτώντας (με βάση τα συμφωνηθέντα με τη συνθήκη των Παρισίων του 1856)¹⁴⁹ την επαναχάραξη των συνόρων και επανεξέταση του ζητήματος μέσω ενός ευρωπαϊκού συνεδρίου στο οποίο θα συμμετείχαν οι Μεγάλες Δυνάμεις.

2.5.6. Το Συνέδριο του Βερολίνου

Μετά την αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων και την απομόνωση της Ρωσίας, η τελευταία βρέθηκε αντιμέτωπη με μια κατάσταση αντίστοιχη εκείνης του Κριμαϊκού Πολέμου. Υποχώρησε λοιπόν στις αντιδράσεις αποδεχόμενη τη σύγκλιση ενός ευρωπαϊκού συνεδρίου, το οποίο θα ρύθμιζε το καθεστώς της Βαλκανικής. Το συνέδριο που θα επισφράγιζε οριστικά τη Βαλκανική Κρίση του 1875-1878 συνήλθε στο Βερολίνο υπό την προεδρία του Μπίσμαρκ ανάμεσα στις 13 Ιουνίου και 13 Ιουλίου του 1878. Σε αυτό έλαβαν μέρος όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής (συμπεριλαμβανομένης της «νεόκοπης» Μεγάλης Δύναμης, της Ιταλίας) και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο

¹⁴⁸ Η Ρωσία, θέλοντας να αποφύγει ενδεχόμενη αντίδραση της Αυστροουγγαρίας στη στρατιωτική διείσδυσή της στα Βαλκάνια, υπέγραψε μαζί της τη μυστική συμφωνία του Ράιχστατ (1876) και τη στρατιωτική συμφωνία της Βουδαπέστης (1877). Στις συμφωνίες αυτές καθοριζόταν το εδαφικό καθεστώς και η μοίρα των εδαφών της χερσονήσου μετά το πέρας των εχθροπραξιών. Βλ. Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 266.

¹⁴⁹ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 163.

συνέδριο δεν έλαβαν μέρος τα Βαλκανικά κράτη, των οποίων κρινόταν το μέλλον.

Η Συνθήκη του Βερολίνου¹⁵⁰, που υπογράφηκε τον Ιούλιο του 1878, ικανοποίησε όλα τις «επιθυμίες» των Βρετανών και των Αψβούργων, έχοντας ως φυσικό επακόλουθο τη διάλυση της «Μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου». Η νέα βουλγαρική αυτόνομη ηγεμονία, φόρου υποτελής στο σουλτάνο, αλλά με δικαίωμα να εκλέγει η ίδια τον ηγεμόνα της, θα περιοριζόταν εδαφικά ανάμεσα στα Βαλκανικά Όρη και τον Δούναβη, ενώ η περιοχή ανάμεσα στα Βαλκανικά Όρη και αυτά της Ροδόπης (νότια της Βουλγαρίας) θα σχημάτιζε μια νέα αυτόνομη οντότητα εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που θα γινόταν γνωστή ως Ανατολική Ρωμυλία. Η τελευταία θα είχε πρωτεύουσα το Πλόβντιβ και χριστιανό διοικητή διοριζόμενο από τον σουλτάνο. Η περιοχή της Μακεδονίας επέστρεψε ολόκληρη υπό την άμεση δικαιοδοσία της Αυτοκρατορίας (με την δέσμευση για ουσιαστικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις)¹⁵¹, ενώ η περιοχή της κοιλάδας του Μοράβα στα βορειο-δυτικά, συμπεριλαμβανομένων των σημαντικών πόλεων Πίροτ και Βράνιε, θα περιέρχονταν στην κυριότητα της Σερβίας, η οποία γινόταν πλέον ανεξάρτητη.

Η Βουλγαρία της Συνθήκης του Βερολίνου ήταν 37.5%¹⁵² μικρότερη από αυτήν του Αγίου Στεφάνου. Ωστόσο στη συνείδηση κάθε Βούλγαρου, από τότε και στο εξής, η πραγματική Βουλγαρία παρέμεινε αυτή του Αγίου Στεφάνου. Το νέο Βουλγαρικό κράτος ήρθε στη ζωή έχοντας ήδη αποκτήσει ένα αλυτρωτικό

¹⁵⁰ Εκτός των παραπάνω, η συνθήκη του Βερολίνου προέβλεπε την ανάληψη της διοίκησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία και τη διατήρηση φρουράς στο Σαντζάκι του Νόβι Πάζαρ. Η Ρωσία διατήρησε το Καρς και το Βατούμ, που είχε προσαρτήσει με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, και στην Ευρώπη προσάρτησε τη Βεσσαραβία έναντι της Δοβρουτσάς, την οποία παραχώρησε στη Ρουμανία. Το Μαυροβούνιο και η Σερβία επέκτειναν τα σύνορά τους, με τις δύο αυτές ηγεμονίες να αναγνωρίζονται ανεξάρτητες μαζί με τη Ρουμανία, στερώντας τους όμως τα μισά περίπου εδάφη από εκείνα που τους εκχωρούσε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Το συνέδριο αποφάσισε ακόμη την παραχώρηση της Θεσσαλίας και μεγάλου μέρους της Ηπείρου στην Ελλάδα, απόφαση που δεν συμπεριλήφθηκε όμως στις διατάξεις της συνθήκης. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 287-288.

¹⁵¹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 83.

¹⁵² Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 83.

όραμα και μια προοπτική εδαφικής επέκτασης, με άσβεστο το αίσθημα αδικίας που τους επεφύλαξαν οι Μεγάλες Δυνάμεις στο συνέδριο του Βερολίνου.

Η Συνθήκη του Βερολίνου είχε ιδιαίτερη σημασία τόσο για τους βαλκανικούς λαούς, όσο και για τις Μεγάλες Δυνάμεις. Επικρίθηκε πολύ, καθώς δεν έλυσε οριστικά τα βαλκανικά προβλήματα, οι ρυθμίσεις της δεν ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες των λαών της χερσονήσου, ενώ αντίθετα προκάλεσε νέες περιπλοκές. Εμπνευσμένη από τους φόβους της Αγγλίας, την ανοχή και τις επιδιώξεις της Αυστρίας¹⁵³ και την προσωπική πολιτική του Μπίσμαρκ, αντί να γίνει όργανο ειρήνης, διαιώνισε παλαιές δυσκολίες και δημιούργησε νέες.¹⁵⁴ Η διπλωματική ήττα της Ρωσίας υπονόμει τις σχέσεις της με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις και φυσικά η απογοήτευση της Βουλγαρίας, λόγω της εδαφικής συρρίκνωσης, βρήκε διέξοδο σε έναν εθνικισμό που εκδηλώθηκε με την προσπάθεια προσάρτησης νέων εδαφών. Ωστόσο, σκοπός της συνθήκης ήταν να αποκαταστήσει την κλονισμένη ισορροπία στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και να λύσει τα προβλήματα των βαλκανικών λαών, στο μέτρο φυσικά που η λύση δεν έθιγε τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Έτσι δεν έλυσε ζητήματα συνόρων (αφήνοντας τεράστιες περιοχές με χριστιανικούς πληθυσμούς υπό οθωμανική κυριαρχία), τα οποία και θα τεθούν μερικές δεκαετίες αργότερα.

Οι δύο αυτές συνθήκες, του Αγίου Στεφάνου δηλαδή και του Βερολίνου, διέφεραν πάντως ελάχιστα όσον αφορά τα προβλεπόμενα για την εσωτερική δομή της νέας αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας. Αυτή θα παρέμενε αυτόνομη και με χριστιανό πρίγκιπα, ο οποίος δεν θα ήταν γόνος μεγάλου ευρωπαϊκού δυναστικού οίκου και θα εκλεγόταν από τους ίδιους τους Βούλγαρους, έχοντας πάντοτε λάβει πρωτύτερα τη συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Βουλγαρία, όπως ήδη αναφέρθηκε, θα ήταν υποτελής στον σουλτάνο, του οποίου όμως η επικυριαρχία έπρεπε να διασαφηνιστεί. Της επιτρεπόταν να δημιουργήσει εθνοφυλακή, αλλά όχι οχυρά, ενώ θα αναλάμβανε πλέον όλες τις

¹⁵³ Η Αυστροουγγαρία επιδίωξε και πέτυχε τη διείσδυσή της στη χερσόνησο, γεγονός που τελικά στήριξε ο Μπίσμαρκ ως αντίρροπη δύναμη της Ρωσίας στα Βαλκάνια. Η κίνηση αυτή του Μπίσμαρκ εκλήφθηκε ως «γερμανική απιστία» από την Αγία Πετρούπολη. Βλ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 289.

¹⁵⁴ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 268.

διεθνείς υποχρεώσεις που μέχρι τότε ακολουθούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πριν από την εκλογή του νέου Πρίγκιπα έπρεπε να συγκληθεί συνέλευση στο Τάρνοβο, η οποία θα εκπονούσε το νέο σύνταγμα της χώρας.

Η Ανατολική Ρωμυλία από την άλλη πλευρά θα παρέμενε κάτω από τον άμεσο πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο του σουλτάνου. Την τάξη θα διαφύλαττε χωροφυλακή, της οποίας η εθνοτική σύνθεση θα αντανάκλασε αυτήν του τοπικού πληθυσμού, με τους αξιωματικούς να διορίζονται από τον σουλτάνο.¹⁵⁵ Ο ανώτερος αξιωματούχος της Αν. Ρωμυλίας θα ήταν ένας Γενικός Κυβερνήτης, ο οποίος επίσης θα διοριζόταν από τον σουλτάνο με πενταετή θητεία και υπό την προϋπόθεση της συγκατάθεσης των υπογραφόμενων Μεγάλων Δυνάμεων.

Με τη Συνθήκη του Βερολίνου, παρά τις όποιες απογοητεύσεις των Βούλγαρων, το βουλγαρικό κράτος ήταν πλέον γεγονός. Παρά τις βασικές αδυναμίες της υπήρξε σταθμός για την απελευθέρωση των βαλκανικών λαών από τον οθωμανικό ζυγό. Σήμανε την οριστική υποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την πλειονότητα των ευρωπαϊκών τους κτήσεων και αναγνώρισε την ανεξαρτησία των Βαλκανίων, που με τους απελευθερωτικούς αγώνες των λαών τους είχαν ήδη προχωρήσει στη διαδικασία για τη δημιουργία ελεύθερων εθνικών κρατών. Στη διαδικασία αυτή πρωτοστάτησε η αστική τάξη και η πνευματική ηγεσία. Ωστόσο, αντίθετα με ότι συνέβη με τη βουλγαρική Εκκλησία, η συγκρότηση του Βουλγαρικού κράτους οφείλεται περισσότερο σε εξωγενείς παρά σε εσωτερικούς παράγοντες.

3. Το βουλγαρικό κράτος: 1878-1896

3.1. Εισαγωγικά

Όσα προβλέπονταν στη Συνθήκη του Βερολίνου αποτέλεσαν τεράστιο πλήγμα για τους Βούλγαρους εθνικιστές. Πεποίθησή τους ήταν ότι η συνοριακή γραμμή που περιέκλειε τα δύο βουλγαρικά κράτη (την κυρίως Βουλγαρία και την Αν. Ρωμυλία) ήταν τα όρια της επικράτειάς τους, γεγονός που αποτελούσε και τον εθνικό τους στόχο. Την ίδια περίοδο λόγω των συγκρούσεων είχαν

¹⁵⁵ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 84.

επέλθει δημογραφικές αλλαγές στις αγροτικές περιοχές, με χιλιάδες μουσουλμάνους να τις έχουν εγκαταλείψει προς τα νότια, δηλαδή προς την Κωνσταντινούπολη, κάτι που ευνοούσε τον γηγενή βουλγαρικό αγροτικό πληθυσμό.¹⁵⁶ Το σημαντικότερο γεγονός, ωστόσο, παρέμενε η απουσία αναγνωρισμένης κεντρικής εξουσίας, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο είχε επέλθει η βουλγαρική αυτονομία. Μια μικρή μερίδα του πληθυσμού διέθετε μια κάποια διοικητική εμπειρία, λόγω των θέσεων που κατείχαν στην οθωμανική διοίκηση. Σε εκείνα λοιπόν τα άτομα που είχαν διαχειριστεί τις τοπικές υποθέσεις κατά την περίοδο της οθωμανικής εξουσίας έπεφτε τελικά το βάρος της καθοδήγησης του έθνους.

Την οργάνωση της πρώτης εθνικής κυβέρνησης της αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας ανέλαβε η ρωσική κυβέρνηση, καθώς σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου προβλεπόταν στρατιωτική «κατοχή» για εννέα μήνες, κατά τη διάρκεια των οποίων τη χώρα θα κυβερνούσε μια ρωσική προσωρινή διοίκηση.¹⁵⁷ Ειδικός επίτροπος του τσάρου ορίστηκε ο πρίγκιπας Αλεξάντερ Ντοντούκοφ-Κόρσακοφ με αποκλειστικό μέλημα την οργάνωση των απελευθερωμένων εδαφών. Το σημαντικότερο κέρδος για τη Ρωσία ήταν η δυνατότητα οικοδόμησης στενής σύνδεσης του αυτόνομου βουλγαρικού κράτους με αυτήν. Η πραγματική, ωστόσο, πηγή μελλοντικής ρωσικής δύναμης βρισκόταν στον υπό συγκρότηση νέο βουλγαρικό στρατό. Ο υπουργός πολέμου, όπως και οι αξιωματικοί από το βαθμό του λοχαγού έως και τα ανώτατα κλιμάκια ήταν Ρώσοι. Επρόκειτο για ρύθμιση που πρόσφερε στη ρωσική κυβέρνηση στρατιωτικό κεφάλαιο στην καρδιά της Βαλκανικής χερσονήσου, κοντά στην Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον τους εξασφάλιζε, τουλάχιστον

¹⁵⁶ Κατά τη μακράιωνη οθωμανική κυριαρχία της βαλκανικής χερσονήσου, στις περιοχές αυτές διαβιούσαν τουρκικοί αλλά και μη τουρκικοί μουσουλμανικοί πληθυσμοί. Μολονότι η Συνθήκη του Βερολίνου επιβεβαίωσε τα δικαιώματα αυτών των πληθυσμών, Βούλγαροι και Ρώσοι δεν ήταν διατεθειμένοι να τους επιτρέψουν την παραμονή. Κάποιοι μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες μάλιστα υπήρξαν θύματα ακραίων περιπτώσεων παρενοχλήσεων. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι περισσότεροι φοβόντουσαν να επιστρέψουν ή και να παραμείνουν στις εστίες τους. Η διευθέτηση του προβλήματος των εκτάσεων που ήταν αποτέλεσμα του πολέμου, θα είσπευδε την ανάπτυξη της βουλγαρικής γεωργίας. Βλ. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 576.

¹⁵⁷ Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 449.

προσωρινά, την απόλυτη πολιτική κυριαρχία στην ηγεμονία. Υπό την καθοδήγηση της ρωσικής διοίκησης έγιναν προσπάθειες για την συγκρότηση ενός παρόμοιου συστήματος διοίκησης και θεσμών στη Βουλγαρία και στην Αν. Ρωμυλία, γεγονός που θα λειτουργούσε θετικά για τη μελλοντική ενοποίηση.¹⁵⁸ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποδοχή από την πλευρά της Αγίας Πετρούπολης της εισδοχής πιο σύγχρονων και προοδευτικών θεσμών στη Βουλγαρία, ακόμη και από εκείνους που υπήρχαν στην ίδια τη Ρωσία. Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβλήθηκε τόσο στους τομείς της οικονομίας και της διοίκησης, όσο και στο στρατό και τον πολιτισμό. Οι βάσεις του στρατού τέθηκαν με την ίδρυση στρατιωτικής ακαδημίας στη Σόφια, ξεκίνησε η μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, ιδρύθηκε η Βουλγαρική Εθνική Τράπεζα και η Εθνική Βιβλιοθήκη, όλα χαρακτηριστικά ενός ανεξάρτητου κράτους. Με τη ρωσική αυτή προσωρινή διοίκηση η Βουλγαρία οδηγήθηκε στην πρώτη της συντακτική συνέλευση.

Πριν ακόμα συγκληθεί η συντακτική συνέλευση, η Σόφια είχε οριστεί ως πρωτεύουσα της νεοπαγούς ηγεμονίας. Η απόφαση αυτή της ρωσικής προσωρινής διοίκησης ήταν άκρως σημαντική, γιατί αν και μικρή ακόμα πόλη, είχε ένα πολύ βασικό πλεονέκτημα: βρισκόταν στο σταυροδρόμι των βασικών οδικών αρτηριών βορρά-νότου και ανατολής-δύσης, οι οποίες διέσχιζαν τα Βαλκάνια. Ακόμη, λόγω θέσης, ήταν εύκολη η πρόσβαση στις πολυπόθητες, αλλά μη ενσωματωμένες στο νέο κράτος, περιοχές της Μακεδονίας και της κοιλάδας του Μοράβα.¹⁵⁹

3.2. Το Σύνταγμα του Τάρνοβο

Στις 21 Φεβρουαρίου 1879 συγκεντρώθηκαν στην παλιά πρωτεύουσα, το Τάρνοβο, οι εκπρόσωποι του έθνους για να υιοθετήσουν το πρώτο σύνταγμα της αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας. Η Συντακτική αυτή Βουλή απαρτιζόταν από 231 εκπροσώπους, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονταν οι εκπρόσωποι των τουρκικών, ελληνικών και εβραϊκών μειονοτήτων. Από τους 231 εκπρόσωπους, οι 89 ήταν αιρετοί, ενώ οι υπόλοιποι επιλέχθηκαν μεταξύ εκκλησιαστικών και πολιτικών προσωπικοτήτων.¹⁶⁰ Στη συνέλευση

¹⁵⁸ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 246.

¹⁵⁹ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 96.

¹⁶⁰ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 96.

παρευρίσκονταν επίσης και εκπρόσωποι βουλγαρικών περιοχών που δεν είχαν συμπεριληφθεί τελικά στη Βουλγαρική Ηγεμονία. Αυτό καταδείκνυε ότι το «εδαφικό» παρέμενε ένα ζήτημα αρκετά φορτισμένο και καθόλου υποβαθμισμένο.

Κατά τη διάρκεια της συνέλευσης αυτό επιβεβαιώθηκε, καθώς έγινε αντιληπτό ότι πρωταρχικής σημασίας στη συνείδηση των εκπροσώπων ήταν το ζήτημα της εθνικής και εδαφικής ενότητας. Στη συνέλευση δόθηκε η δυνατότητα να εκφραστούν όλες οι «φωνές» και οι απόψεις. Κάποιοι υποστήριζαν την διάλυση της συνέλευσης, υποστηρίζοντας ότι «καλύτερα υπό οθωμανική κατοχή και ενωμένοι, παρά ένας διαχωρισμός μεταξύ ελεύθερων και σκλαβωμένων».¹⁶¹ Κάποιοι άλλοι τάχθηκαν υπέρ του μοντέλου που είχε υιοθετηθεί στην Αυστροουγγαρία το 1867, ενώ τέλος υπήρχαν και οι πιο μετριοπαθείς που υποστήριζαν την εισήγηση ενός υπομνήματος το οποίο θα ετίθετο προς διαπραγμάτευση στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Η Ρωσία όμως στεκόταν αμήχανη απέναντι σε όλα αυτά. Φοβόταν ότι μια πιθανή αναβολή της δρομολόγησης των διαδικασιών της συντακτικής συνέλευσης θα είχε διεθνείς επιπτώσεις που δεν θα μπορούσε να τις αντιμετωπίσει και θα οδηγούσε σε επιστροφή στην προπολεμική κατάσταση. Για το λόγο αυτό άσκησε πιέσεις μέσω της προσωρινής διοίκησης για επίσπευση των διαδικασιών.

Αφού μέχρι τα τέλη Μαΐου είχε ξεκαθαρίσει το εδαφικό, η συνέλευση ξεκίνησε τις εργασίες της για τον προσδιορισμό του πολιτικού συστήματος του νέου κράτους. Ο επικεφαλής της ρωσικής προσωρινής διοίκησης παρουσίασε στη συνέλευση ένα προσχέδιο συντάγματος ή «Οργανικού Χάρτη», το οποίο είχαν εκπονήσει ρώσοι νομικοί. Το σχέδιο αυτό είχε βασιστεί στα συντάγματα της Σερβίας και της Ρουμανίας, καθώς θεωρούσαν ότι οι θεμελιώδεις κανόνες που εμπεριείχαν τα τελευταία ταίριαζαν και στο νεογέννητο βουλγαρικό κράτος. Παρά τις περί του αντιθέτου πεποιθήσεις από πλευράς Ρωσίας, η πρόταση δεν υιοθετήθηκε ως είχε. Χαρακτηριστική ήταν η απόρριψη του προτεινόμενου τίτλου («Οργανικός Χάρτης»), με τους Βούλγαρους να επιβάλλουν τελικά αυτόν του «Συντάγματος», που υπογράμμιζε την ανεξαρτησία της βουλγαρικής ηγεμονίας.¹⁶² Το προσχέδιο τροποποιήθηκε από επιτροπή που συστάθηκε από

¹⁶¹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 85.

¹⁶² *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 248.

τη συνέλευση για το λόγο αυτό, και παρουσίασε τις προτάσεις της τον Απρίλιο του ίδιου έτους. Στις προτάσεις αυτές έγιναν φανερές δύο τάσεις, οι οποίες στη συνέχεια σχημάτισαν δύο «στρατόπεδα», αυτά των «συντηρητικών» και των «φιλελεύθερων». Οι πρώτοι υποστήριζαν ένα σύστημα που θα παραχωρούσε την πραγματική εξουσία στα χέρια των λίγων επιφανών Βουλγάρων. Κατά τους «συντηρητικούς» οι αγρότες, οι οποίοι αποτελούσαν το 90% (ή και περισσότερο) του πληθυσμού, ήταν ακόμα πολιτικά ανώριμοι για να τους ανατεθεί ουσιαστική εξουσία. Οι «φιλελεύθεροι» πίστευαν ότι οι αγρότες και τα συμβούλια των χωριών της υπαίθρου ήταν θεματοφύλακες της εθνικής πολιτικής σοφίας. Απέρριπταν τον πατερναλισμό των «συντηρητικών», και τόνιζαν πως η ίση κατανομή της πολιτικής εξουσίας σε όλο το έθνος αποτελούσε φυσικό επακόλουθο της βασικής κοινωνικής ομοιογένειας.

Αυτές οι δύο αντιτιθέμενες τάσεις έγιναν εξόχως φανερές και κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για τη φύση του κοινοβουλευτικού συστήματος της Βουλγαρίας. Οι «συντηρητικοί» επιθυμούσαν ένα κοινοβούλιο με δύο Βουλές, στοχεύοντας στην ενίσχυση της μειοψηφούσας αριστοκρατίας μέσω μιας Γερουσίας που θα περιόριζε και θα έλεγχε την Κάτω Βουλή. Στην αντίπερα όχθη, οι «φιλελεύθεροι» δεν θεωρούσαν απαραίτητη την ύπαρξη δύο Βουλών. Το θεωρούσαν αχρείαστα διχαστικό και επικίνδυνο, εξουδετερώνοντας την αυθεντικότητα μιας δημοκρατίας αγροτών.

Τελικά το σχέδιο των «φιλελεύθερων» έλαβε ευρεία υποστήριξη, αν και μόνο 12 από τους 231 εκπροσώπους προέρχονταν από την ύπαιθρο.¹⁶³ Παρά ταύτα το κοινοβούλιο (*sabranie*) έμελλε να έχει δύο παραλλαγές. Υπό την επιρροή των συνταγμάτων Σερβίας και Ρουμανίας, όπως ήδη αναφέρθηκε, θα συγκροτούνταν μια τακτική συνέλευση και μια Μεγάλη Εθνοσυνέλευση (*Veliko Narodno Sabranie*). Η τακτική θα συνεδρίαζε κάθε Οκτώβριο (μετά τη συγκομιδή) για δύο μήνες, και τα μέλη της εκλέγονταν με θητεία τριών ετών. Η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση προβλεπόταν να έχει διπλάσια εκλεγμένα μέλη, μαζί με επιφανή μέλη της Εκκλησίας, του δικαστικού κλάδου και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στις αρμοδιότητές της ανήκαν η εκλογή αντιβασιλέων, η επιλογή αρχηγού του κράτους, η εισήγηση για αλλαγές των συνόρων του κράτους και

¹⁶³ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 88.

για αλλαγές στο σύνταγμα της χώρας (με των πλειοψηφία των 2/3 να είναι απαραίτητη στην περίπτωση αυτή). Όλοι οι ενήλικοι άνδρες άνω των 21 ετών είχαν δικαίωμα ψήφου και για τα δύο αυτά σώματα, ενώ δικαίωμα να θέσουν υποψηφιότητα είχαν όλοι οι εγγράμματοι άνδρες άνω των 30 ετών. Οι υποχρεώσεις του πολίτη, σύμφωνα με το σύνταγμα, ήταν η υπακοή στον νόμο, η πληρωμή των φόρων, η σχολική εκπαίδευση για τουλάχιστον πέντε χρόνια για τα παιδιά, και όλοι οι υγιείς άνδρες να υπηρετούν στον στρατό για δύο χρόνια.¹⁶⁴

Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι του συνταγματικού κειμένου αφορούσε το ζήτημα της Εκκλησίας. Υπό τον κανόνα «μια εκκλησία, ένα έθνος» ο Έξαρχος θα έπρεπε να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη και να εγκατασταθεί στη Βουλγαρία. Σε αυτή την περίπτωση όμως θα έχανε την επαφή με το ποίμνιό του στις περιοχές που παρέμεναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλ. τη Μακεδονία, τη Θράκη, την κοιλάδα του Μοράβα (όπου κατοικούσε βουλγαρικό στοιχείο), ακόμα και την Αν. Ρωμυλία. Αυτό θα αποτελούσε τεράστιο χτύπημα για το βουλγαρικό έθνος, ανάλογο με εκείνο της διάλυσης της «Μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου», καθώς ο πληθυσμός που ανήκε στην Βουλγαρική Εξαρχία και ζούσε σε περιοχές εκτός της ηγεμονίας ξεπερνούσε σε μέγεθος αυτόν που περιλαμβανόταν στα όρια του νέου κράτους. Με το «Σύνταγμα του Τάρνοβο», λοιπόν, αποφασίστηκε (άρθρο 39) ότι η Εκκλησία της Ηγεμονίας θα αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της Βουλγαρικής Εξαρχίας, με το ανώτατο σώμα της Βουλγαρικής Εκκλησίας (Ιερά Σύνοδος) να εδρεύει στη Σόφια, αλλά ο έξαρχος να παραμένει στην Κωνσταντινούπολη.¹⁶⁵

Το Σύνταγμα όμως του Τάρνοβο είχε μια σειρά από αδυναμίες. Η βασικότερη από αυτές ήταν η μη ύπαρξη πρόβλεψης για τη διασφάλιση της τήρησής του ή της μη κατάργησής του. Δεν υπήρχε επίσης καμιά πρόβλεψη που να εγγυάται την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης ή τον περιορισμό της διαφθοράς κατά την εκλογική διαδικασία. Όπως έμελλε να γίνει φανερό από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας, τα όρια μεταξύ των αρμοδιοτήτων και των εξουσιών της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας δεν ήταν τόσο ξεκάθαρα ώστε να αποτρέπουν σοβαρές αντιπαραθέσεις μεταξύ των δύο αυτών

¹⁶⁴ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 99.

¹⁶⁵ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 100.

οργάνων του κράτους. Επιβλήθηκε έτσι και στη Βουλγαρία, όπως και σε άλλες γειτονικές χώρες, ένα συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα. Η εκτελεστική εξουσία πέρασε στον πρίγκιπα, ο οποίος όμως θα την ασκούσε μέσω ενός συμβουλίου υπουργών ή ενός σώματος που θα επιλεγόταν από την συνέλευση. Ο πρίγκιπας μπορούσε να διορίζει και να απαλλάσσει από τα καθήκοντά τους τους υπουργούς, να διορίζει τον πρόεδρο του συμβουλίου των υπουργών (ή αλλιώς τον πρωθυπουργό), ενώ επίσης μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή. Το σύνταγμα προέβλεπε, τέλος, ότι ο πρίγκιπας θα έπρεπε να ασπαστεί την Ορθόδοξη πίστη (εξαιρώντας μόνο τον πρώτο πρίγκιπα της χώρας). Παρά το γεγονός ότι η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση ήταν κυρίως υπεύθυνη για το σύνταγμα, οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν αυτές που επέλεξαν στην ουσία τον ηγεμόνα. Πρώτος πρίγκιπας του νεοσύστατου Βουλγαρικού κράτους, αποφασίστηκε από την συνέλευση να είναι ο 22χρονος πρίγκιπας του Έσσην Αλέξανδρος Μπάτενμπεργκ (Alexander Battenberg), ο οποίος έχαιρε της προτίμησης του τσάρου και ήταν αποδεκτός από όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις. Έφτασε στη Βουλγαρία στις αρχές Ιουλίου 1879.

3.3. Οι διαμάχες για το σύνταγμα

Ο πρίγκιπας Αλέξανδρος είχε πολλά πλεονεκτήματα. Ήταν νέος και όμορφος, διέθετε συγγενικές σχέσεις με τη βρετανική βασιλική οικογένεια, αλλά πάνω απ' όλα είχε πολεμήσει στο πλευρό του τσάρου (με τον οποίο επίσης διέθετε συγγενικές σχέσεις, καθώς η σύζυγος του τελευταίου ήταν θεία του) στο Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877-1878. Ήταν εξαιρετικά ικανός, αλλά μάλλον άπειρος στα βαλκανικά ζητήματα. Δυστυχώς όμως για τον ίδιο αλλά και για τη χώρα του, τα πατερναλιστικά του ένστικτα (ή μάλλον ο απολυταρχισμός του) έκαναν σχεδόν αδύνατο για τον ίδιο να συνεργαστεί με τους «φιλελεύθερους», οι οποίοι κυριαρχούσαν την περίοδο εκείνη στην πολιτική ζωή της χώρας μέσω του νεοϊδρυθέντος Φιλελεύθερου Κόμματος.

Με το πέρας των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης, η τιμή να ηγηθεί της πρώτης κυβέρνησης της Βουλγαρίας έπεσε στο συντηρητικό, ηγετικό στέλεχος της περιόδου της βουλγαρικής εθνικής παλιγγενεσίας Τόντορ Μπουρμόφ. Ο Μπουρμόφ έπρεπε να οδηγήσει τη χώρα στις πρώτες εκλογές για τη Βουλή. Παρά τις όποιες προσπάθειες υπονόμησης των «φιλελευθέρων», οι τελευταίοι

αναδείχθηκαν νικητές και στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις που έμελλε να λάβουν χώρα (η πρώτη το Σεπτέμβριο του 1879 και η δεύτερη στις αρχές του 1880). Με το τέλος της πρώτης εκλογικής αναμέτρησης ο Αλέξανδρος διέλυσε το κοινοβούλιο (*sabranie*), επιθυμώντας τη συμμετοχή και των «συντηρητικών» στην κυβέρνηση, ώστε να περιοριστούν οι ανεξέλεγκτοι (σύμφωνα με τον ίδιο) «φιλελεύθεροι». Η συνταγματική αυτή διαμάχη μεταξύ του πρίγκιπα και του κοινοβουλίου, που αντανακλούσε μια διαμάχη μεταξύ εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, θα μονοπωλήσει την πολιτική ζωή της Βουλγαρίας για τα επόμενα πέντε χρόνια. Την εποχή εκείνη είχε αρχίσει πλέον να αποκρυσταλλώνεται το πολιτικό περιβάλλον, με τρεις πόλους πολιτικής εξουσίας να αναδύονται: ο πρίγκιπας, τα πολιτικά κόμματα και οι Ρώσοι.

Μετά και το αποτέλεσμα των δεύτερων εκλογών, ο πρίγκιπας αναγκάστηκε να διορίσει πρωθυπουργό τον αρχηγό του φιλελεύθερου κόμματος Ντράγκαν Τσανκόφ.¹⁶⁶ Την περίοδο αυτή υπήρξε ανακωχή μεταξύ των δύο προσώπων, ώστε ο Τσανκόφ να ξεκινήσει την οικοδόμηση του νέου κράτους. Έτσι εισήχθη το νέο νόμισμα της χώρας, το *lev* (η ονομασία του οποίου σημαίνει «λέων»), ρυθμίστηκε το σύστημα δικαιοσύνης και λήφθηκαν μέτρα για την πάταξη των ληστρικών ομάδων που λυμαίνονταν την ύπαιθρο από την εποχή της απελευθέρωσης. Παρά ταύτα δεν άργησαν να φανούν οι πρώτες προστριβές στον ορίζοντα.¹⁶⁷

Το Νοέμβριο του 1880 ο Τσανκόφ παραιτείται και τη θέση του παίρνει ο Πέτκο Καραβέλοφ (αδερφός του Λιούμπεν, πρωτεργάτη της εθνικής αφύπνισης). Παρά ταύτα ο πρίγκιπας προτιμούσε να αλλάξει το σύνταγμα παρά να αλλάξει πρωθυπουργό, κάτι όμως για το οποίο δεν συμφωνούσε η Αγία Πετρούπολη, θεωρώντας ότι μια τέτοια κίνηση θα έγειρε απαιτήσεις παρέμβασης στα εσωτερικά της Βουλγαρίας από τις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Την κατάσταση περιέπλεκε το γεγονός ότι ρώσοι διπλωματικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι εντός Βουλγαρίας υποστήριζαν διαφορετικά

¹⁶⁶ Ο Ντράγκαν Τσανκόφ ήταν ρωσόφιλος, ενώ είχε υπάρξει υποστηρικτής του ουνιτισμού στην περιοχή της Βουλγαρίας. Για περισσότερα βλ. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 71-72.

¹⁶⁷ Για περισσότερα βλ. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 90 και Crampton, *Bulgaria*, σελ. 103.

κόμματα ο καθένας.¹⁶⁸ Με τη δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου Β' τον Μάρτιο του 1881 και την άνοδο του Αλέξανδρου Γ' στον θρόνο, η στάση αυτή της Ρωσίας άλλαξε. Ο Αλέξανδρος Γ' ήταν άνθρωπος της δράσης και δεν έφερε αντιρρήσεις όταν ο συνονόματος και εξάδελφός του πρίγκιπας της Βουλγαρίας καθάισε την κυβέρνηση Καραβέλοφ το Μάιο του 1881, προαναγγέλλοντας τη σύγκλιση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στο Σβιστόβ αργότερα το ίδιο έτος με θέμα τη συνταγματική αλλαγή. Οι «φιλελεύθεροι», παρά την ενόχλησή τους για την κίνηση αυτή, θεωρούσαν πως είχαν την αμέριστη στήριξη του λαού και ότι αυτό θα αποτυπωνόταν στις εκλογές με συνεπακόλουθο την κυριαρχία τους στην Εθνοσυνέλευση. Ωστόσο άρχισαν να ανησυχούν όταν το σχέδιο των συνταγματικών αλλαγών που εκπόνησε ο πρίγκιπας Αλέξανδρος βρισκόταν πολύ κοντά με τις θέσεις των «συντηρητικών», όπως αυτές είχαν εκφραστεί στο Τάρνοβο (κατά την πρώτη Εθνοσυνέλευση). Οι ανησυχίες τους εντάθηκαν ακόμη περισσότερο όταν η Ρωσία έδωσε τις ευλογίες της για το σχέδιο αυτό, με την Αγία Πετρούπολη να μη μένει στα λόγια, αλλά να προσφέρει την έμπρακτη¹⁶⁹ βοήθειά της στον πρίγκιπα κατά τις εκλογές του Ιουλίου του 1881. Το αποτέλεσμα ήταν καταστροφικό για τους «φιλελεύθερους», καθώς μόνο σε δύο εκλογικές περιφέρειες εξέλεξαν αντιπροσώπους (χωρίς μάλιστα να βρεθούν και όλοι αυτοί στην Εθνοσυνέλευση).

Η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στο Σβιστόβ έλαβε χώρα στις 13 Ιουλίου 1881 και ήταν υπερβολικά συντηρητική ως προς τη σύνθεσή της. Λέγεται ότι μέσα σε λιγότερο από δύο ώρες ψήφισε όλες της αλλαγές που είχε προτείνει ο Αλέξανδρος. Θα ιδρυόταν ένα Κρατικό Συμβούλιο, το προεδρείο της Βουλής θα επιλεγόταν πλέον από τον πρίγκιπα, η σύνθεση του κοινοβουλίου θα συρρικνωνόταν σε μέγεθος, ενώ θα περιορίζονταν όλες οι πολιτικές ελευθερίες. Στην πραγματικότητα ο πρίγκιπας Αλέξανδρος είχε πραγματοποιήσει με

¹⁶⁸ Ο πρίγκιπας έχαιρε της υποστήριξης του Συντηρητικού Κόμματος και του γενικού πρόξενου στη Σόφια Α. Π. Ντάβιντοφ, ενώ στην αντίθετη πλευρά βρίσκονταν οι Φιλελεύθεροι και ο υπουργός Πολέμου της Βουλγαρίας στρατηγός Παρένσοφ. Βλ. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 581.

¹⁶⁹ Ρώσοι στρατιώτες βρίσκονταν στα εκλογικά κέντρα για να διασφαλίσουν την «ομαλή» λειτουργία της διαδικασίας και πρόσφεραν «βοήθεια προς του αγράμματους ψηφοφόρους». Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 90.

επιτυχία ένα πραξικόπημα. Μετά από αυτό πολλοί φιλελεύθεροι αυτοεξορίστηκαν στην Αν. Ρωμυλία, σε αντίθεση με τον Τσανκόφ ο οποίος παρέμεινε.

Το απολυταρχικό καθεστώς το οποίο εγκαθιδρύθηκε ήταν εξαρχής ανασφαλές και αδύναμο, με τη βασική πολιτική πραγματικότητα να μένει अपαράλλακτη και με την πλειοψηφία του πληθυσμού που διέθετε μια κάποια πολιτική συνείδηση να υποστηρίζει τους «φιλελεύθερους», αρνούμενη να συνεργαστεί είτε με τους «συντηρητικούς» είτε με τον πρίγκιπα. Η κατάσταση αυτή δεν έμελλε να διαρκέσει πάνω από δύο χρόνια. Στις εκλογές του 1882 οι «φιλελεύθεροι» μποϊκόταραν τη διαδικασία, ενώ η συντηρητική πλειοψηφία χαρακτηρίστηκε από αξιοσημείωτο βαθμό πολιτικής ανεξαρτησίας, πράγμα το οποίο εκφράστηκε κυρίως εναντίον των Ρώσων. Στην απόγνωσή του για τη μη εύρεση προσώπων που θα στελέχωναν την κυβέρνηση, ο πρίγκιπας στράφηκε προς την Αγία Πετρούπολη. Έτσι, κάλεσε δύο ρώσους στρατηγούς, τον Σόμπολεφ και τον Κάουλμπαρς, να αναλάβουν το πόστο του πρωθυπουργού και του υπουργού πολέμου αντίστοιχα. Ήταν μια κίνηση που είχε λογική, καθώς υπήρχε ακόμα θετικό κλίμα στις τάξεις των «φιλελευθέρων» για τη Ρωσία, αλλά εγκυμονούσε και πολλούς κινδύνους. Οι σχέσεις του πρίγκιπα με τη Ρωσία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν το λιγότερο αμφιλεγόμενες, με κύριο σημείο τριβής το ρωσοκυριαρχούμενο βουλγαρικό στράτευμα. Στόχος του ήταν να ενισχύσει τη δύναμή του στο στράτευμα και στο υπουργείο πολέμου, κάτι που δεν επετεύχθη ούτε μετά την κίνηση Κάουλμπαρς.

Την ίδια ώρα ένα άλλο σημείο τριβής ανέκυπτε ανάμεσα σε «συντηρητικούς» και Ρώσους και αφορούσε τους σιδηροδρόμους. Οι Ρώσοι ασκούσαν πίεση για κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής από το Δούναβη στα βορειοανατολικά μέχρι τη Σόφια, γραμμή που θα εξυπηρετούσε τις μελλοντικές στρατηγικές και στρατιωτικές επιδιώξεις της Αγίας Πετρούπολης στα Βαλκάνια (στρατηγικής σημασίας γραμμή). Ωστόσο η Συνθήκη του Βερολίνου υποχρέωνε τη Σόφια να ολοκληρώσει το τμήμα της υπεραστικής γραμμής Βιέννη-Κωνσταντινούπολη, η οποία περνούσε από βουλγαρικά εδάφη, έργο αρκετά ακριβό που δέσμευε μεγάλο κομμάτι του κρατικού χρήματος. Την ίδια περίοδο η Ρωσία ενέτεινε τις προσπάθειές της για να πετύχει τον έλεγχο της Βουλγαρικής Εθνικής Τράπεζας, της οποίας είχε αποφασιστεί η ίδρυση. Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, τα δύο

ζητήματα συνδέονταν, με απώτερο στόχο από πλευράς Ρωσίας την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής ρωσικών συμφερόντων. Παρά τις πιέσεις όμως, το συμβούλιο του κράτους και το κοινοβούλιο, με την στήριξη του πρίγκιπα, τον Απρίλιο του 1883 αποφάσισαν την πλήρη στήριξη και εκτέλεση της υπεραστικής γραμμής.

Η Ρωσία εξοργίστηκε, καθώς ο τσάρος θεωρούσε ότι η Βουλγαρία όφειλε ευγνωμοσύνη και σεβασμό προς την πανίσχυρη Ρωσία. Παρά ταύτα δεν είχε τη δυνατότητα να επέμβει πολιτικά, γιατί οι «φιλελεύθεροι» ακολουθούσαν μια μάλλον συντηρητική στάση όσον αφορά το ζήτημα αυτό. Πίστευαν ακράδαντα ότι η Ρωσία είχε το δικαίωμα να κυριαρχεί στον καθορισμό της εξωτερικής πολιτικής της Βουλγαρίας¹⁷⁰, ωστόσο δεν πίστευαν το ίδιο για την παρέμβαση της Ρωσίας σε εσωτερικά ζητήματα. Μετά τα γεγονότα του 1883 αναφορικά με την απόφαση για την υπεραστική σιδηροδρομική γραμμή, οι «συντηρητικοί», οι μετριοπαθείς «φιλελεύθεροι» και ο πρίγκιπας δημιούργησαν ένα κοινό μέτωπο κατά των ρωσικών πιέσεων. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους οι δύο Ρώσοι, ο Σόμπολεφ και ο Κάουλμπαρς, αποχώρησαν και ο Τσανκόφ σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού. Η Ρωσία μετά τα γεγονότα αυτά τάχθηκε εναντίον της ένωσης της Βουλγαρίας με την Αν. Ρωμυλία, κάτι που θα αύξανε το γόητρο του πρίγκιπα.

Ο εσωτερικός αυτός συμβιβασμός στην πολιτική ζωή της χώρας επετεύχθη χάρη στην αποδοχή από πλευράς των «φιλελεύθερων» της σιδηροδρομικής συμφωνίας του 1883 από τη μία και από την άλλη στην αποδοχή από πλευράς των «συντηρητικών» της επιστροφής στο σύνταγμα του Τάρνοβο του 1881. Οι τελευταίοι πριν οριστικοποιήσουν την αποδοχή τους έλαβαν τη διαβεβαίωση ότι οποιαδήποτε μελλοντική συνταγματική αλλαγή θα γινόταν με συνταγματικά μέσα. Τον Δεκέμβριο του 1883 το κοινοβούλιο πέρασε μεταρρυθμιστικό νομοσχέδιο, το οποίο επανέφερε εν πολλοίς το σύνταγμα του 1881. Έτσι οι «συντηρητικοί» αποχώρησαν από το συνασπισμό, θεωρώντας ότι είχαν διασφαλίσει τους συνταγματικούς τους στόχους. Δυστυχώς όμως αυτό δεν ίσχυε, καθώς το νομοσχέδιο του Δεκεμβρίου του 1883 είχε περάσει με πολύ

¹⁷⁰ Ήταν τόσο μεγάλη η πεποίθησή τους αυτή, ώστε υποστήριζαν ότι δεν χρειάζεται η Βουλγαρία να ασκεί εξωτερική πολιτική και ότι θα έπρεπε να αφεθεί εξ' ολοκλήρου στη Ρωσία. Βλ. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 93.

αμφιλεγόμενα μέσα, με αποτέλεσμα να ανακληθεί τον επόμενο χρόνο πριν καν τεθεί σε εφαρμογή.¹⁷¹

3.4. Το εθνικό ζήτημα και η Ανατολική Ρωμυλία

Το νομοσχέδιο του 1883 ήταν μια μεγάλη πληγή για τους «φιλελεύθερους». Στο εσωτερικό τους είχαν διαμορφωθεί δύο τάσεις μεταξύ αυτών που είχαν παραμείνει εντός της χώρας το 1881 με ηγέτη τους τον Τσανκόφ και εκείνων που βρίσκονταν στην εξορία υπό την ηγετική μορφή του Πέτκο Καραβέλοφ. Ο διχασμός αυτός έγινε μεγαλύτερος το 1884, όταν ο Τσανκόφ ανακοίνωσε την εξαγορά της βρετανικής σιδηροδρομικής γραμμής Ρούσε-Βάρνα (αγορά που βρισκόταν ανάμεσα στις υποχρεώσεις της Βουλγαρίας στη Συνθήκη του Βερολίνου). Οι αντιρρήσεις από την πλευρά του Καραβέλοφ αφορούσαν την τιμή εξαγοράς. Αυτό αποτυπώθηκε στις εκλογές του Ιουνίου του 1884, οι οποίες εξελίχθηκαν όχι σε μάχη μεταξύ των «συντηρητικών»¹⁷² και των «φιλελεύθερων», αλλά σε μάχη εντός των «φιλελεύθερων», των οπαδών δηλαδή του Τσανκόφ και αυτών του Καραβέλοφ. Νικήτρια αναδείχτηκε η πλευρά του Καραβέλοφ. Πρώτη κίνηση της νέας του κυβέρνησης ήταν η ανάκληση του νομοσχεδίου του 1883. Αμέσως μετά έγινε η εισήγηση δύο ζωτικής σημασίας νομοσχεδίων: το πρώτο έφερνε την Βουλγαρική Εθνική Τράπεζα υπό κρατική ιδιοκτησία, ενώ το δεύτερο εθνικοποιούσε τους σιδηροδρόμους και τους τοποθετούσε υπό την ιδιοκτησία των Κρατικών Βουλγαρικών Σιδηροδρόμων (BDZh). Κατά την ίδια περίοδο, οι διαφωνίες στους κόλπους των «φιλελευθέρων» πήραν επίσημη μορφή. Ο Καραβέλοφ και οι υποστηρικτές του ίδρυσαν το Δημοκρατικό Κόμμα, ενώ ο Τσανκόφ διατήρησε το Φιλελεύθερο Κόμμα.

Με το τέλος του 1884 τα περισσότερα, αν όχι όλα, τα συνταγματικά ζητήματα που είχαν προκύψει από το 1879 είχαν πλέον λυθεί. Η εξουσία του πρίγκιπα είχε περιορισθεί, οι «συντηρητικοί» αποτελούσαν ελάχισσωνα έως ανύπαρκτο πολιτικό παράγοντα στην εξίσωση και οι Ρώσοι είχαν αναχαιτιστεί από την

¹⁷¹ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 114-116.

¹⁷² Την περίοδο εκείνη καταστράφηκε οριστικά και το κύρος του συντηρητικού κόμματος, το οποίο διαλύθηκε και εξαφανίστηκε από την πολιτική σκηνή. Βλ. *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 255.

πολιτική του Καραβέλοφ στο ζήτημα της Εθνικής Τράπεζας και των σιδηροδρόμων. Τα γεγονότα αυτά σήμαναν και την επαναφορά στο προσκήνιο του ζητήματος της εθνικής ολοκλήρωσης.

Από την εποχή της αυτονομίας, το 1878, στη Βουλγαρία υπήρχε ένας υπολογίσιμος Μακεδονικός πληθυσμός (το «Μακεδονικός» με την έννοια του γεωγραφικού προσδιορισμού και όχι του εθνοτικού), ο οποίος, αν όχι στο σύνολό του, ένα μεγάλο μέρος του αυτοκαθοριζόταν ως εθνοτικά βουλγαρικός. Πολιτικά αποτελούσαν μια πιθανή ισχυρή ομάδα υπολογίσιμου μεγέθους. Από το 1884 είχαν αρχίσει να οργανώνουν επιτροπές στην περιοχή της Μακεδονίας, κυρίως υπό την πίεση της σερβικής προπαγάνδας αλλά και τον ανταγωνισμό της Εξαρχίας με το Πατριαρχείο. Παρά τα περιστατικά με ένοπλες ομάδες, η στάση του Καραβέλοφ παρέμεινε στην παραδοσιακή ρωσόφιλη τροχιά της. Δεν ήθελε ανάμιξη σε πιθανά προβλήματα που δεν διέθεταν τη ρωσική συγκατάθεση.¹⁷³ Έτσι έδρασε άμεσα, μετατοπίζοντας πολλούς από τους γνωστούς Μακεδόνες ακτιβιστές μακριά από τα σύνορα, προς την κεντρική και ανατολική βουλγαρική επικράτεια. Έτσι, η προσοχή την εποχή εκείνη στράφηκε στην Αν. Ρωμυλία.

Από τα τέλη του 14ου αιώνα η περιοχή αυτή των Βαλκανίων, η οποία κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα αποτέλεσε την αυτόνομη επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας, έγινε επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απέκτησε το αυτόνομο, φόρου υποτελές στο σουλτάνο, καθεστώς της με τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878. Αν και αρχικά είχε προταθεί από τη ρωσική αποστολή στο συνέδριο το όνομα «Νότια Βουλγαρία», αυτό απορρίφθηκε από τους Βρετανούς για ευνόητους λόγους. Έτσι, σε αυτό το «κράτος-μαξιλάρι», ανάμεσα στη Βουλγαρία και την Κωνσταντινούπολη, δόθηκε η τεχνητή ονομασία «Ανατολική Ρωμυλία». Το έδαφος της επαρχίας κατά τη δημιουργία της εκτινόταν σε 35.901 τ.χλμ και διέθετε πληθυσμό 816.000 κατοίκων.¹⁷⁴ Διέθετε αρκετά σημαντικές

¹⁷³ Την περίοδο εκείνη η προσοχή της Ρωσίας ήταν στραμμένη στην κεντρική Ασία. Συνεπώς κάθε ζήτημα που προκαλούσε επιπλοκές στη βαλκανική χερσόνησο ήταν ανεπιθύμητο για τη ρωσική διπλωματία, καθώς θα δυσχέραινε το έργο της εξασφάλισης των στόχων της στην Ασία.

¹⁷⁴ *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 259.

πόλεις της εποχής με κυριότερη το Πλόβντιβ (Φιλιππούπολη), ενώ αρκετές πόλεις της διέθεταν αξιοσημείωτο ελληνικό πληθυσμό.¹⁷⁵

Πρώτος γενικός κυβερνήτης της υπήρξε ο Αλεξάντερ (Αλέκο) Μπογκορίντι, γιος του επιφανούς αξιωματούχου της οθωμανικής διοίκησης και ενός από τους πρωτεργάτες της ανεξάρτητης βουλγαρικής Εκκλησίας Στεφάν Μπογκορίντι. Πληρεξούσιός του τοποθετήθηκε ο Γκαβρίλ Κράστεβιτς, γνωστός από την εποχή της βουλγαρικής εθνικής αφύπνισης.¹⁷⁶ Η Αν. Ρωμυλία ήταν χωρισμένη σε 6 σαντζάκια και 28 καζάδες¹⁷⁷, ενώ η οικονομία της ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη σε σχέση με αυτή του νέου βουλγαρικού κράτους, ειδικά όσον αφορά τον κλάδο του εμπορίου.

Παρά την πρόβλεψη που υπήρχε στη Συνθήκη του Βερολίνου για τη διαφύλαξη των μειονοτικών δικαιωμάτων στην περιοχή αυτή, η εκλογή ενός μονίμου συμβουλίου αποκλειστικά βουλγαρικής σύνθεσης σήμαινε ότι ο πολιτικός μηχανισμός της αυτόνομης αυτής οθωμανικής επαρχίας βρισκόταν εξολοκλήρου σε βουλγαρικά χέρια. Υπήρχε έντονη επιθυμία να τονιστεί το βουλγαρικό στοιχείο της επαρχίας. Έτσι η βουλγαρική σημαία και ο αντίστοιχος εθνικός ύμνος χρησιμοποιούνταν σε κάθε ευκαιρία. Τον ίδιο «βουλγαρικό προσανατολισμό» διέθεταν και τα θεσμικά όργανα της επαρχίας, τα σχολεία και ο στρατός (στρατιωτική εκπαίδευση).¹⁷⁸ Παρά ταύτα το κομματικό σύστημα ήταν διαφορετικό. Είχαν επικρατήσει μικρές, συντηρητικές ολιγαρχίες που αποτελούνταν από πλούσιους εμπόρους και πρώην οθωμανούς δημόσιους υπαλλήλους. Η οικονομία της, όπως προαναφέρθηκε, ήταν πιο ανεπτυγμένη από αυτή της Βουλγαρίας και οι έμποροί της δεν ήθελαν να συνδεθούν με τις αναταραχές (πολιτικές και μη) της γειτονικής χώρας, όπου είχαν προκαλέσει μέσα σε δύο χρόνια εφτά διαφορετικές συνθέσεις κοινοβουλίου και δύο

¹⁷⁵ Ένα από τα σημαντικότερα ελληνικά κέντρα υπήρξε η Αγκίαλος (σημερινό Πομόριε) με το 85% του πληθυσμού της να είναι Έλληνες. Βλ. *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 259.

¹⁷⁶ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 118.

¹⁷⁷ Το σαντζάκι προέρχεται από την τουρκική λέξη sancak και αποτελούσε διοικητική υπομονάδα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το ίδιο ισχύει επίσης και για τον καζά ή καϊμακαμλίκι, που προέρχεται από την λέξη kazâ και αποτελεί μια ακόμα διοικητική υποδιαίρεση, παρόμοια με τα σύγχρονα καντόνια. Βλ. Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History. An Introduction to the Sources*, Cambridge 1999, σελ. 88.

¹⁷⁸ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 96.

εκλογικές διαδικασίες. Στη Συνθήκη του Βερολίνου προβλεπόταν επίσης η δυνατότητα στρατιωτικής επέμβασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε περίπτωση σοβαρής απειλής της τάξης στην περιοχή αυτή και αφού θα είχαν ενημερωθεί οι συμβαλλόμενες στη συνθήκη Μεγάλες Δυνάμεις. Επομένως η Αν. Ρωμυλία δεν μπορούσε να προωθεί μια ένωση με τη βουλγαρική ηγεμονία, χωρίς στη δεύτερη να έχει επέλθει μια σταθερότητα στη συνταγματική της ζωή.

Ένας ανασταλτικός παράγοντας για την ένωση, ο οποίος είχε διεθνή διάσταση, ήταν ότι η Βουλγαρία στη συνείδηση των περισσότερων Μεγάλων Δυνάμεων ήταν εξαρτημένη από τη Ρωσία. Συνεπακόλουθα, μια επέκταση της Βουλγαρίας θα σήμανε και επέκταση της επιρροής της Αγίας Πετρούπολης. Το 1884 η αντίληψη αυτή άρχισε να αλλάζει, εξαιτίας των διαφωνιών του πρίγκιπα για το στράτευμα και γενικά για τα ζητήματα της Εθνικής Τράπεζας και των σιδηροδρόμων, δείχνοντας ότι η Βουλγαρία μπορεί και να μην είναι τελικά ένα ρωσικό προτεκτοράτο.

Το 1885 ιδρύθηκε η Βουλγαρική Μυστική Κεντρική Επαναστατική Επιτροπή (BSCRC).¹⁷⁹ Υποστήριζε εξτρεμιστικές μεθόδους και μαξιμαλιστικούς στόχους. Επεδίωκε το ξεσηκωμό όλων των Βουλγάρων που βρίσκονταν υπό ξένο ζυγό και την ένωση τους κάτω από ένα κράτος. Στην πραγματικότητα στόχευε στη «Μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου», κάτι υπερβολικά φιλόδοξο. Εξάλλου η αντίδραση του Καραβέλοφ στα γεγονότα στην περιοχή της Μακεδονίας έδειξε ότι τα μαξιμαλιστικά μονοπάτια δεν θα οδηγούσαν πουθενά. Έτσι η Επαναστατική Επιτροπή έστρεψε την προσοχή της στην Αν. Ρωμυλία. Μετατράπηκε σε Επιτροπή για την Ένωση¹⁸⁰, άφησε κατά μέρος τη ρητορική για γενικό ξεσηκωμό και υποστήριξε ένα πραξικόπημα από την τοπική, κυριαρχούμενη από Βούλγαρους, εθνοφρουρά. Το πραξικόπημα θα ήταν γρήγορο και θα έφερνε τη διεθνή διπλωματία προ τετελεσμένων γεγονότων, πριν προλάβει να αντιδράσει για τη διατήρηση του status quo.

Αν και αρχικά προγραμματισμένο για λίγο αργότερα, το πραξικόπημα πραγματοποιήθηκε με επιτυχία από την πολιτοφυλακή υπό τη διοίκηση του

¹⁷⁹ Σε μεγάλο βαθμό αποτελούσε συνέχεια της Βουλγαρικής Επαναστατικής Κεντρικής Επιτροπής, διαθέτοντας δομή και καταστατικό ουσιαστικά ίδια. Βλ. *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 267 και παραπάνω στο υποκεφάλαιο «Προσωπικότητες».

¹⁸⁰ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 120.

ταγματάρχη Ντανάιλ Νικολάεφ στις 18 Σεπτεμβρίου του 1885 στο Πλόβντιβ. Οι επικεφαλής της εξέγερσης, αναλαμβάνοντας τον έλεγχο της χώρας, κήρυξαν την ένωση με τη Βουλγαρία. Το πραξικόπημα έγινε αποδεκτό με μεγάλο ενθουσιασμό γενικά από τον βουλγαρικό πληθυσμό, τόσο βόρεια όσο και νότια των Βαλκανικών Ορέων. Ωστόσο τόσο ο πρίγκιπας Αλέξανδρος όσο και ο Καραβέλοφ δεν ήταν το ίδιο ενθουσιώδεις. Ο Καραβέλοφ αμφιταλαντευόταν ανάμεσα στον πόθο του για την ενοποίηση και στην ταυτόχρονη απροθυμία του για εξωτερική πολιτική που θα εξόργιζε την Ρωσία. Τις ίδιες ανησυχίες αναφορικά με την στάση της Ρωσίας είχε και ο πρίγκιπας Αλέξανδρος, του οποίου οι σχέσεις με τον συνονόμάτο του τσάρο δεν ήταν και οι καλύτερες. Αν και διέθετε πληροφορίες για το σχεδιαζόμενο πραξικόπημα δεν προχώρησε σε κάποιες ενέργειες, αφού ανάλογες πληροφορίες είχαν υπάρξει και στο παρελθόν χωρίς όμως να επιβεβαιωθούν.¹⁸¹ Είχε μάλιστα διαβεβαιώσει ο ίδιος προσωπικά τον υπουργό εξωτερικών της Ρωσίας ότι δεν επρόκειτο να υπάρξουν δραματικές εξελίξεις στην Βαλκανική χερσόνησο στο άμεσο μέλλον. Ωστόσο και ο ίδιος αμφιταλαντευόταν. Η ένωση της Βουλγαρίας με την Αν. Ρωμυλία αποτελούσε παραβίαση της Συνθήκης του Βερολίνου και δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την έγκριση των Μεγάλων Δυνάμεων. Συνεπώς, ο πρίγκιπας βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Καίριο ρόλο σε αυτή τη φάση των γεγονότων διαδραμάτισε ένα πρόσωπο που θα μονοπωλήσει την πολιτική ζωή της χώρας τα επόμενα χρόνια. Λεγόταν Στεφάν Σταμπολόφ.

Γεννημένος κοντά στο Τάρνοβο το 1854, ο Στεφάν Σταμπολόφ είχε λάβει ρωσική παιδεία, ενώ είχε ενεργό συμμετοχή στην Απριλιανή Επανάσταση του 1876 και στην προσπάθεια εξεγέρσεων που είχαν επιχειρηθεί στην Κρέσνα και το Ράζλογκ το 1878. Μετά την απελευθέρωση και παρά το νεαρό της ηλικίας του είχε εκλεγεί στο κοινοβούλιο, καταλαμβάνοντας τη θέση του προέδρου του. Χαρακτηριζόταν για την σκληρότητα και την αποτελεσματικότητά του. Με τους χειρισμούς του έπεισε τον Αλέξανδρο να μεταβεί στο Πλόβντιβ και να αποδεχθεί την ένωση, αλλιώς θα έχανε την αξιοπιστία του ενώπιον του λαού, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμα και το στέμμα. Έτσι ο Αλέξανδρος πείστηκε και πήγε στο Πλόβντιβ, όπου αποδέχτηκε την ένωση. Παράλληλα μετέφερε και στρατό στα

¹⁸¹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 97.

νότια της χώρας για την οχύρωση των συνόρων σε περίπτωση πιθανής απόφασης του σουλτάνου να επέμβει.

3.5. Το τέλος της περιόδου Μπάτενμπεργκ

Η Ένωση του 1885 προκάλεσε τεράστια διπλωματική κρίση. Η Ρωσία ήταν έξαλλη, θεωρώντας τη συμπεριφορά του Αλέξανδρου ως διπρόσωπη. Ως άμεσα αντίποινα, ο τσάρος ανακάλεσε όλους τους ρώσους αξιωματικούς, αφήνοντας το βουλγαρικό στρατό χωρίς αξιωματικούς με βαθμό μεγαλύτερο του λοχαγού. Οι κίνδυνοι πλέον ήταν πολλοί, ιδίως μετά τις εδαφικές διεκδικήσεις που προέβαλλαν η Σερβία και η Ελλάδα έναντι της εδαφικής αύξησης του βουλγαρικού κράτους.¹⁸² Ο βασιλιάς της Σερβίας Μίλαν Ομπρένοβιτς¹⁸³ άδραξε την ευκαιρία και κήρυξε τον πόλεμο στη Βουλγαρία στις 13 Νοεμβρίου 1885, εισβάλλοντας στα εδάφη της. Παρά τις πραγματικά τεράστιες αντιξοότητες που είχε να αντιμετωπίσει, ο βουλγαρικός στρατός συναντήθηκε στη Σλίβνιτσα (στο δρόμο για τη Σόφια) με το σερβικό στρατό και τον νίκησε σε μια μάχη που διήρκεσε δύο μέρες. Ήταν τόσο μεγάλη η νίκη του βουλγαρικού στρατού που η παρέμβαση της Αυστροουγγαρίας¹⁸⁴ έσωσε τους Σέρβους από μια πιθανή ταπεινωτική κατάληψη του Βελιγραδίου. Η ειρήνη μεταξύ των δύο χωρών επήλθε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου στις 3 Μαρτίου του 1886 και έγινε στη βάση του status quo ante. Με τη συνθήκη αυτή άνοιξε ο δρόμος για την αποδοχή της ένωσης των δύο περιοχών, καθώς οι Μεγάλες Δυνάμεις με τη στάση τους αναγνώρισαν ότι η ένωση αυτή έπρεπε να γίνει αποδεκτή. Παράλληλα η μονομερής αυτή πράξη της Βουλγαρίας, αντίθετη στις επιθυμίες της Ρωσίας, άλλαξε τη στάση των Βρετανών και των Αψβούργων, που θεωρούσαν μέχρι τότε τη Βουλγαρία ρωσικό προτεκτοράτο. Η Ρωσία δεν είχε έτσι τη δυνατότητα να εμποδίσει την ένωση. Η νίκη αυτή υπό τις συνθήκες που

¹⁸² Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 99.

¹⁸³ Ο έως τότε πρίγκιπας Μίλαν Ομπρένοβιτς, με τη στήριξη των Αψβούργων, είχε κηρύξει την ανεξαρτησία της Σερβίας στις 22 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου του 1882, αναγορεύοντας τον εαυτό του βασιλιά. Βλ. Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 306.

¹⁸⁴ Η Αυστροουγγαρία ήταν την περίοδο εκείνη στενός σύμμαχος της Σερβίας. Βλ. Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 452.

επιτεύχθηκε συσπείρωσε και ένωσε το βουλγαρικό λαό από τα βόρεια έως τα νότια των Βαλκανικών Ορέων.

Η διπλωματική διευθέτηση της κρίσης, εξαιτίας της ένωσης του 1885, επιτεύχθηκε με τη σύμβαση του Τοπ Χανέ¹⁸⁵ στις 5 Απριλίου του 1886. Επιφύλασσε όμως άλλη μια μεγάλη απογοήτευση για τους Βούλγαρους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνώριζε μόνο την διοικητική ένωση των δύο περιοχών, ορίζοντας τον πρίγκιπα ως γενικό κυβερνήτη της επαρχίας («προσωπική ένωση»), αλλά όχι την εδαφική ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία (διατηρώντας και την ανά πέντε χρόνια ανανέωση της αποδοχής του από τον σουλτάνο και τις Μεγάλες Δυνάμεις). Ιδιαίτέρως σημαντικό ήταν το γεγονός ότι δεν γινόταν αναφορά στο όνομα του πρίγκιπα, αφήνοντας σαφείς υπόνοιες από πλευράς Ρώσων ακόμα και για απομάκρυνσή του. Ωστόσο, παρά τις όποιες, για ακόμα μια φορά, απογοητεύσεις, η σύμβαση του Τοπ Χανέ δημιουργούσε την πιο μεγάλη βαλκανική χώρα με έκταση 96.000 τ.χλμ και πληθυσμό πάνω από τρία εκατομμύρια, όντας πλέον το μεγαλύτερο χριστιανικό κράτος νοτίως του Δούναβη.¹⁸⁶

Η στάση του πρίγκιπα Αλέξανδρου κατά το διάστημα που ακολούθησε δυσχέρανε τη θέση του στα μάτια του βουλγαρικού λαού, αλλά κυρίως έπληξε το κύρος του ανάμεσα στο στράτευμα (απώλεσε τη στήριξη που απολάμβανε μετά τον πόλεμο). Πολλοί αξιωματικοί, οι οποίοι είχαν εκπαιδευτεί από τους Ρώσους, δεν έβλεπαν με καλό μάτι τη γερμανική καταγωγή του. Παρόλα αυτά, υπέπεσε σε ένα μοιραίο λάθος. Προήγαγε εντός του στρατεύματος μόνο εκείνους που θεωρούσε πολιτικά έμπιστους, ακόμα κι αν αυτό σήμαινε αδικία για τους ήρωες του πολέμου. Στις αρχές του 1886 η δημοτικότητά του είχε ήδη αρχίσει να παίρνει την κατιούσα, ενώ του ασκούσαν ανοιχτά κριτική για τα πενιχρά οφέλη της Συνθήκης του Βουκουρεστίου και την επιδείνωση των σχέσεων με τη Ρωσία. Το νέο κοινοβούλιο που εκλέχτηκε τον Μάιο του 1886 εξέφραζε αυτή την τάση. Με αφορμή την επαναφορά του ζητήματος της εξαγοράς της σιδηροδρομικής γραμμής Ρούσε-Βάρνα, της οποίας η τιμή λόγω της καθυστέρησης εξαιτίας των

¹⁸⁵ Η συνοικία του Τοπ Χανέ βρίσκεται στην περιοχή του Πέραν (Beyoğlu) της Κωνσταντινούπολης, στα βόρεια του Γαλατά.

¹⁸⁶ Για λεπτομέρειες βλέπε Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 452 και *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 277.

αναταραχών είχε αυξηθεί (πρωθυπουργός ήταν ακόμα ο Καραβέλοφ), οδήγησε τον Αύγουστο του 1886 σε στρατιωτικό πραξικόπημα.¹⁸⁷ Μια ομάδα αξιωματικών εκθρόνισε τον Αλέξανδρο, ο οποίος υπέγραψε την πράξη της παραίτησης που του υπεβλήθη και διέφυγε περνώντας τον Δούναβη με κατεύθυνση τη Ρουμανία. Ωστόσο ο Σταμπολόφ δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί μια τέτοια πράξη από πλευράς του στρατού και των ρώσων υποστηρικτών του. Κινητοποιώντας τις στρατιωτικές φρουρές που παρέμεναν πιστές στο νόμιμο καθεστώς, μπήκε στη Σόφια, απομόνωσε τους πραξικοπηματίες, τους υποχρέωσε να παραχωρήσουν εκ νέου την εξουσία στον Καραβέλοφ και επανέφερε τον πρίγκιπα Αλέξανδρο. Παρά ταύτα ο πρίγκιπας δεν κατάφερε να παραμείνει για πολύ καιρό στη θέση του. Δεν ήταν διατεθειμένος να διατηρήσει το θρόνο του χωρίς την υποστήριξη της Αγίας Πετρούπολης. Για το λόγο αυτό απέστειλε τηλεγράφημα «υποταγής» στον τσάρο.¹⁸⁸ Ο τσάρος αρνήθηκε την προσφορά αυτή, καθώς δεν μπορούσε να αφήσει την ευκαιρία που του δινόταν για την αποπομπή του πρίγκιπα Αλέξανδρου. Η κίνηση αυτή δεν άρεσε επίσης στους Βούλγαρους πατριώτες που δεν επιθυμούσαν να παραμείνουν πολιτικά υποταγμένοι στην Αγία Πετρούπολη. Η κατάσταση είχε πλέον περιέλθει σε αδιέξοδο και στις 7 Σεπτεμβρίου 1886 ο Αλέξανδρος υπέγραψε εκ νέου την παραίτηση του, αποχωρώντας από το θρόνο και τη Βουλγαρία. Πέθανε το 1893 σε ηλικία μόλις 36 ετών και ενταφιάστηκε στη Σόφια.

3.6. Η μεταβατική περίοδος και ο νέος πρίγκιπας

Με την αποχώρηση του Αλέξανδρου εγκαθιδρύθηκε αντιβασιλεία για την διακυβέρνηση της χώρας με τους Καραβέλοφ, Σταμπολόφ και τον Σάβα Μουτκούροφ.¹⁸⁹ Την ίδια στιγμή, κυβέρνηση σχηματίστηκε υπό τον Βασίλ

¹⁸⁷ Η συνομοσία οργανώθηκε εν γνώσει του τσάρου και των ρώσων υπουργών Εξωτερικών και Πολέμου. Βλ. Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 584.

¹⁸⁸ «Όπως η Ρωσία μου έδωσε το στέμμα, είμαι έτοιμος να της το επιστρέψω». Βλ. Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 164.

¹⁸⁹ Ο Σάβα Μουτκούροφ ήταν κουνιάδος του Σταμπολόφ και διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην κινητοποίηση του Αυγούστου για την ανακατάληψη της εξουσίας και την επαναφορά του πρίγκιπα Αλέξανδρου.

Ραντοσλάβοφ, έναν νεαρό φιλελεύθερο, ο οποίος δεν έτρεφε φιλορωσικά αισθήματα. Παρά ταύτα, ο Σταμπολόφ παρέμενε η προσωπικότητα με τη μεγαλύτερη πολιτική δύναμη και δεν σκόπευε να εγκαταλείψει τη στάση ανυπακοής προς τα ρωσικά κελεύσματα.¹⁹⁰

Αντιμέτωπος με τη νέα κατάσταση, ο Σταμπολόφ έθεσε ως προτεραιότητά του την ανεύρεση νέου πρίγκιπα μέσω της σύγκλισης μιας Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης ως πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή. Αμέσως υπήρξαν αντιδράσεις από την πλευρά των Ρώσων. Έτσι, ο τσάρος έστειλε τον στρατηγό Νικολάι Κάουλμπαρς (αδερφό του πρώην υπουργού πολέμου της Βουλγαρίας) ως ειδικό απεσταλμένο του. Ο Κάουλμπαρς απαίτησε εκ μέρους του τσάρου την απελευθέρωση των φυλακισμένων πραξικοπηματιών του Αυγούστου, την ανάκληση της κατάστασης πολιορκίας που είχε θέση σε εφαρμογή ο Σταμπολόφ και την ακύρωση των εργασιών της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Ο Σταμπολόφ μετά από πιέσεις (και ύστερα από υπόνοιες για νέες πραξικοπηματικές κινήσεις και μετακίνηση του ρωσικού στόλου κοντά στη Βάρνα) έκανε πίσω στο ζήτημα των κρατουμένων, απελευθερώνοντας αρκετούς από αυτούς, ενώ ανακάλεσε και την κατάσταση πολιορκίας. Ωστόσο δεν έκανε πίσω στο ζήτημα της Εθνοσυνέλευσης, η οποία έλαβε χώρα τελικά τον Οκτώβριο του 1886.

Αν και η Εθνοσυνέλευση δεν απέφερε κάποιο άμεσο αποτέλεσμα, αποτέλεσε ωστόσο μεγάλη αποτυχία του Κάουλμπαρς που δεν κατάφερε να την τορπιλίσει. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Κάουλμπαρς αποχώρησε από τη Βουλγαρία, σηματοδοτώντας με τον τρόπο αυτό την διακοπή των σχέσεων της χώρας με την απελευθερώτρια δύναμή της για σχεδόν μια δεκαετία. Η διακοπή των σχέσεων με τη Ρωσία προκάλεσε μεγάλη αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων στη Βαλκανική και τη Μαύρη Θάλασσα, ενώ παράλληλα έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από την πλευρά της Μ. Βρετανίας και της Αυστροουγγαρίας.

Στο ζήτημα του νέου πρίγκιπα ο Σταμπολόφ δεν είχε επιδείξει παρά ελάχιστη πρόοδο. Οι περισσότεροι αντιπρόσωποι στην Εθνοσυνέλευση, αν τους δινόταν η δυνατότητα, θα επανέφεραν στον θρόνο τον Αλέξανδρο Μπάτενμπεργκ, γεγονός ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατούσε. Η Εκκλησία στήριζε τους

¹⁹⁰ Ο Σταμπολόφ έτρεφε καθαρά αντι-ρωσικά αισθήματα, στρεφόμενος προς την Αυστροουγγαρία και τη Γερμανία, ενώ κατά τη διάρκεια του καθεστώτος του, διέλυσε το ρωσόφιλο κόμμα. Βλ. Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 453.

αντιφρονούντες ρωσόφιλους, ενώ το στράτευμα παρέμενε διαιρεμένο. Επιπρόσθετα, υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος για υπονόμευση από την πλευρά της Ρωσίας, κάτι το οποίο τελικά συνέβη σε ορισμένες περιπτώσεις. Τον Μάρτιο του 1887 ένα περιστατικό ανταρσίας στο στράτευμα στις περιοχές Σιλίστρα, Ρούσε και Βάρνα, καταπνίγηκε με μεγάλη αγριότητα.¹⁹¹ Ο Καραβέλοφ φυλακίστηκε, όπως και οι περισσότεροι οπαδοί του Τσανκόφ, χωρίς να υπάρχουν ιδιαίτερος επιβαρυντικά στοιχεία εις βάρος του.

Η σκληρή αντίδραση του Σταμπολόφ μπορεί να εξηγηθεί υπό το πρίσμα της συνεχιζόμενης αναζήτησης νέου πρίγκιπα, κάτι που για να επιτευχθεί έπρεπε να φανεί ότι μπορούσε να εγγυηθεί την εσωτερική σταθερότητα, την τάξη και την ασφάλεια. Η παρατεταμένη αστάθεια θα δυσχέραινε το έργο της αντιπροσωπίας¹⁹² που είχε οριστεί από την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση για να μεταβεί στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες προς αναζήτηση νέου πρίγκιπα. Την ίδια περίοδο ο Καραβέλοφ αποχώρησε από την αντιβασιλεία, θεωρώντας ότι η κρίση αυτή θα λυνόταν μόνο με αποδοχή των οποιωνδήποτε ρωσικών όρων.

Στα μέσα του καλοκαιριού του 1887, και παρά τις πολλές δυσκολίες για ανεύρεση διαδόχου, έγινε γνωστό ότι ο πρίγκιπας Φερδινάνδος του Σαξ-Κοβούργου (Ferdinand of Saxe-Coburg-Gotha) ενδιαφερόταν για τον βουλγαρικό θρόνο. Ο μόνος ενδιασμός του ήταν η στάση της Ρωσίας. Μετά τις απαραίτητες διαβεβαιώσεις από την πλευρά της Βουλγαρίας, μια νέα Μεγάλη Εθνοσυνέλευση συγκλήθηκε τον Ιούλιο για την εκλογή του. Αυτή πραγματοποιήθηκε επίσης στις 19 Ιουλίου 1887 και στα μέσα Αυγούστου του 1887 ο Φερδινάνδος έφτασε στη Βουλγαρία και ορκίστηκε νέος πρίγκιπας της Βουλγαρίας. Παρά ταύτα ο τσάρος αρνήθηκε να τον αναγνωρίσει ως νόμιμα εκλεγμένο πρίγκιπα και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, μη θέλοντας να διακινδυνεύσουν τις σχέσεις τους με τη Ρωσία για χάρη μιας τόσο μικρής χώρας, ακολούθησαν το παράδειγμά της.

¹⁹¹ Οκτώ ηγέτες της ανταρσίας εκτελέστηκαν και ένας στους είκοσι στρατιώτες εκτελούνταν από τους ίδιους του συναδέλφους του. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 102-103.

¹⁹² Η αντιπροσωπία αποτελούνταν από τους Κονσταντίν Στοϊλοφ, Ντιμίταρ Γκρέκοφ και Κάλτσεφ. Κοπά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 215.

3.7. Η περίοδος Σταμπολόφ («Stambolovshtina»)¹⁹³

Ο πρίγκιπας Φερδινάνδος έμελλε να παραμείνει στο θρόνο της Βουλγαρίας για τριανταένα χρόνια. Ωστόσο το γεγονός ότι κατάφερε να διατηρηθεί στο θρόνο του τα τρία πρώτα χρόνια, το οφείλει εν πολλοίς στον άνθρωπο που ουσιαστικά τον έφερε στην χώρα, τον Σταμπολόφ. Ο Φερδινάνδος διόρισε αμέσως το Σταμπολόφ πρωθυπουργό, ο οποίος είχε την ίδια ώρα δημιουργήσει το δικό του Εθνικό Φιλελεύθερο Κόμμα (NLB). Το πρόβλημα παρέμενε η Ρωσία, η στάση της οποίας παρά της αρχικές βουλγαρικές διαβεβαιώσεις προς τον Φερδινάνδο, παρέμενε εχθρική. Υπήρχαν μάλιστα έντονοι φόβοι ότι μπορεί να υποστηρίξει συνομοσίες από βούλγαρους πολιτικούς που βρίσκονταν στην εξορία. Από τους τελευταίους, αυτός που διέθετε τη μεγαλύτερη δύναμη παρέμενε ο Τσανκόφ, ο οποίος είχε βρει πλέον καταφύγιο στο Βελιγράδι.¹⁹⁴

Οι πρώτες ενδείξεις βελτίωσης της κατάστασης εμφανίστηκαν στα τέλη του 1888 όταν η Μ. Βρετανία ενέκρινε δάνειο 46,7 εκατομμυρίων φράγκων, με το οποίο θα γινόταν η εξαγορά της περίφημης σιδηροδρομικής γραμμής Ρούσε-Βάρνα. Το δάνειο αυτό μπορεί να μην πρόσφερε ουσιαστική ανάσα στα οικονομικά του κράτους, έσπασε όμως τον πάγο στις οικονομικές συναλλαγές με τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία στη συνέχεια πρόσφεραν καινούρια δάνεια. Τον Ιανουάριο του 1889 υπογράφηκε δασμολογική συμφωνία με την Μ. Βρετανία, την οποία ακολούθησαν στη συνέχεια και άλλα κράτη. Το πιο σημαντικό σε όλα αυτά ήταν το γεγονός ότι τα ευρωπαϊκά κράτη αντιμετώπισαν την Βουλγαρία ως ένα πλήρως αναγνωρισμένο και ανεξάρτητο κράτος.

Καμιά από τις κατά καιρούς συνωμοσίες, με σημαντικότερη το σχέδιο δολοφονίας του νέου πρίγκιπα από τον Κόστα Πάνιτσα (Kosta Panica) τον Φεβρουάριο του 1890, δεν στέφθηκε με επιτυχία. Ωστόσο αυτό που έγινε φανερό από τις έρευνες ήταν ότι η συνωμοσία αυτή τη φορά ήταν περισσότερο δημοφιλής από αυτό που οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι και ο Σταμπολόφ

¹⁹³ Στη Βουλγαρία η χρήση της κατάληξης -shtina στο τέλος κάποιου ονόματος σημαίνει την εποχή, τις τάσεις, την ατμόσφαιρα και τα γεγονότα που σχετίζονται με αυτό το πρόσωπο. Πιο απλά λοιπόν Stambolovshtina θα μπορούσε να αποδοθεί και ως «εποχή Σταμπολόφ».

¹⁹⁴ Ύστερα από διάφορες αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό, το σερβικό καθεστώς βρισκόταν πλέον πιο κοντά στη Ρωσία. Βλ. Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 457-458.

πίστευαν. Έτσι ο τελευταίος αποφάσισε να χρησιμοποιήσει το σχέδιο της συνωμοσίας αυτής για την εδραίωση του Φερδινάνδου στο θρόνο. Σε συνομιλίες του με την Πύλη, εξέθεσε τους κινδύνους για τη ζωή του πρίγκιπα και διεμήνυσε στους Οθωμανούς ότι αν κάποιο από αυτά τα κινήματα (που προέρχονταν κατά κύριο λόγο από το γεωγραφικό μακεδονικό χώρο) πετύχαινε το σκοπό του, θα απαιτούσε παραχωρήσεις (για να ικανοποιήσει τους υποστηρικτές του) από την πλευρά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή. Αυτό κατά τον Σταμπολόφ θα αποσταθεροποιούσε την ήδη ταραγμένη περιοχή των Βαλκανίων και θα αποδυνάμωνε ακόμη περισσότερο την Αυτοκρατορία. Έτσι πρότεινε στην Πύλη να προσφέρει οικειοθελώς παραχωρήσεις στους βουλγαρικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, ώστε να ενισχυθεί η θέση του Φερδινάνδου εντός της Βουλγαρίας και να μειωθούν οι πιθανότητες κατάληψης της εξουσίας από αντί-Οθωμανικό συνασπισμό. Η διαπραγματευτική ικανότητα του Σταμπολόφ έπιασε τόπο και το καλοκαίρι του 1890 η Υψηλή Πύλη ανακοίνωσε ότι επροτίθετο να παραχωρήσει διατάγματα υποσχόμενη στην βουλγαρική εξουσία τις τρεις μεγάλες επισκοπές του Μακεδονικού χώρου, τα Σκόπια, την Οχρίδα και τα Μπίτολα (Μοναστήρι). Θα δινόταν επίσης η δυνατότητα στην εξουσία να εκδίδει εφημερίδα στην Κωνσταντινούπολη και να διατηρεί απευθείας σχέσεις με τις βουλγαρικές κοινότητες της επαρχίας της Αδριανούπολης. Αυτές οι παραχωρήσεις αποτέλεσαν τις πιο σημαντικές από την εποχή της αναγνώρισης της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1872.

Τα γεγονότα αυτά εκτόξευσαν την δημοτικότητα του Φερδινάνδου και του Σταμπολόφ στα ύψη, καθώς η Πύλη από το 1885 έτεινε να ευνοεί περισσότερο τους Σέρβους και τους Έλληνες όσον αφορά τα εκκλησιαστικά ζητήματα. Επίσης βοήθησαν στην αποκατάσταση των σχέσεων του κράτους με την Εκκλησία, οι οποίες είχαν περιέλθει σε δεινή κατάσταση μετά από διάφορες ενέργειες του Σταμπολόφ¹⁹⁵, όπως ήταν τα εμπόδια στην σύγκλιση της ιεράς συνόδου το 1886, η διακοπή της τον Ιανουάριο του 1889 μετά από διαμαρτυρίες προς το πρόσωπο του πρίγκιπα, ή η μείωση των μισθών των κληρικών.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Οι σχέσεις του Σταμπολόφ με τον ανώτερο κλήρο δεν ήταν ποτέ καλές, καθώς από πολλούς εθεωρείτο ριζοσπάστης.

¹⁹⁶ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 106-107 και Crampton, *Bulgaria*, σελ. 136.

Στις γενικές εκλογές του 1890 ο Σταμπολόφ παγίωσε τη θέση του. Ακόμα και οι υποστηρικτές του Τσανκόφ αποδέχονταν το καθεστώς του, γι' αυτό έστρεψαν τη κριτική τους στον τρόπο με τον οποίο αυτός ασκούσε την εξουσία. Δυστυχώς για εκείνους, το γενικό κλίμα βίας επέβαλλε αυτή τη σκληρή στάση, καθώς οι δολοφονίες και η βία κατά πολιτικών προσώπων από εχθρούς του καθεστώτος δεν ήταν σπάνια φαινόμενα. Ο Σταμπολόφ θεωρούσε ότι ο Φερδινάνδος θα ήταν πιο ασφαλής και θα διασφάλιζε τη θέση του αν αποκτούσε διάδοχο. Αυτό θα περιόριζε και τις επιλογές της Ρωσίας στο να διορίσει αυτή πρίγκιπα της αρεσκείας της, ακόμα κι αν ο Φερδινάνδος δολοφονούνταν. Έτσι βρέθηκε η κατάλληλη νύφη στο πρόσωπο της πριγκίπισσας Μαρίας Λουίζας των Βουρβόνων της Πάρμας. Η πριγκίπισσα όμως, για να συναινέσει στο γάμο της με τον πρίγκιπα Φερδινάνδο, έθεσε ως όρο τα παιδιά τους να ανατραφούν ως Καθολικοί. Το γεγονός αυτό ερχόταν σε σύγκρουση με το άρθρο του συντάγματος που όριζε ότι όλοι οι πρίγκιπες, εκτός του πρώτου, έπρεπε υποχρεωτικά να ανήκουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία (κάτι που για κάποιους είχε ήδη παραβιαστεί από τον Φερδινάνδο). Τον Φεβρουάριο του 1893 μια νέα Μεγάλη Εθνοσυνέλευση συγκλήθηκε για να προτείνει τροποποιήσεις στο σύνταγμα της χώρας ώστε να ικανοποιήσει τον όρο της Μαρίας Λουίζας.¹⁹⁷ Αυτό επετεύχθη τελικά, αλλά υπό την νέα έντονη αντίδραση της Ρωσίας και την νέα σύγκρουση με την εκκλησιαστική ιεραρχία.

Ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου η δύναμη του Σταμπολόφ είχε αρχίσει να εξασθενεί. Μέχρι τότε είχε καταφέρει να πετύχει σχεδόν όλους τους σκοπούς του: είχε φέρει τον Φερδινάνδο στο θρόνο, είχε εξασφαλίσει την εντός των συνόρων αποδοχή του και είχε δρομολογήσει τα σχέδιά του για την ύπαρξη διαδόχου που θα διασφάλιζε τη συνέχεια στο θρόνο της Βουλγαρίας (χωρίς την παρέμβαση της Ρωσίας). Παρά τις επιτυχίες του όμως αυτές, δεν μπορούσε να πετύχει τη διεθνή αναγνώριση, την οποία ο Φερδινάνδος με τόσο πάθος λαχταρούσε. Αυτό άρχισε να δημιουργεί στον Φερδινάνδο την πεποίθηση ότι ο Σταμπολόφ είχε εξαντλήσει πλέον τις δυνατότητές του χωρίς να του έχει χαρίσει την πολυπόθητη διεθνή αναγνώριση και συνεπώς έπρεπε να αντικατασταθεί.

¹⁹⁷ Το νέο άρθρο 38 ορίζει: «Ο πρίγκιπας πρέπει να είναι Ορθόδοξος. Ο εκλεγμένος πρίγκιπας μπορεί να διατηρήσει την πίστη του, αν ανήκει σε άλλο δόγμα, καθώς και ο πρώτος διάδοχος». Βλ. Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 220.

Έτσι το 1893 ο πρίγκιπας κινήθηκε προς την κατεύθυνση της σύγκρουσης με τον πρωθυπουργό του.

Την ίδια περίοδο μια νέα αντιπολιτευτική ομάδα έκανε την εμφάνισή της, γνωστή ως Εθνικιστικό Κόμμα, η οποία απαρτιζόταν από διαφωνούντες φιλελεύθερους, μερικούς συντηρητικούς και κάποιους υποστηρικτές της ένωσης (με την Αν. Ρωμυλία) από τη νότια Βουλγαρία. Ηγέτης τους ήταν ο Κονσταντίν Στοΐλοφ, πρώην γραμματέας του πρίγκιπα Αλέξανδρου Μπάντεμπεργκ. Για την ανάδυσή τους εκμεταλλεύτηκαν την αυξανόμενη κοινωνική αναταραχή και την πτώση των διεθνών τιμών των γεωργικών προϊόντων, φαινόμενα που δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει το καθεστώς του Σταμπολόφ. Την ίδια επίσης περίοδο είχαν αυξηθεί οι διαμαρτυρίες των Ελλήνων που κατοικούσαν στα βουλγαρικά εδάφη για την εκπαιδευτική νομοθεσία, η οποία υποχρέωνε όλους τους χριστιανούς (όχι τους μουσουλμάνους) να λαμβάνουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευσή τους στα βουλγαρικά. Πέραν όλων, όμως, το πιο σημαντικό πολιτικό γεγονός το 1894 υπήρξε η δυνατότητα του Φερδινάνδου να διορίζει ως υπουργό πολέμου πρόσωπο που έχαιρε της υποστήριξης του. Το πρόσωπο αυτό ήταν ταυτόχρονα και αρχηγός του γενικού επιτελείου, με αποτέλεσμα να εξασφαλίζεται ο γενικότερος έλεγχος του στρατεύματος από τον πρίγκιπα.

Λίγο καιρό αργότερα, τον Μάιο του 1894, και υπό το βάρος ενός σκανδάλου¹⁹⁸, ο Σταμπολόφ εξωθήθηκε (υπό το βάρος του σκανδάλου) σε παραίτηση. Ένα χρόνο αργότερα δολοφονήθηκε με βάνουσο τρόπο στους δρόμους της Σόφιας.¹⁹⁹

4. Η περίοδος του Φερδινάνδου: 1896-1908

4.1. Η προσέγγιση με τη Ρωσία και η αναγνώριση του Φερδινάνδου

Με την πτώση του Σταμπολόφ δημιουργήθηκε κενό στην πολιτική ζωή της χώρας. Έτσι, την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Στοΐλοφ, οποίος βρισκόταν στην

¹⁹⁸ Σκάνδαλο που αφορούσε την ερωτική σχέση με γυναίκα συναδέλφου του στο υπουργείο, κάτι το οποίο ο Σταμπολόφ αρνήθηκε σθεναρά. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 110.

¹⁹⁹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ.110 και F. B. Chary, *The History of Bulgaria*, «Greenwood» 2011, σελ. 41.

αντιπολίτευση. Πρώτη του κίνηση ήταν η χαλάρωση των μέτρων που είχε επιβάλει ο Σταμπολόφ, γεγονός που ωφέλησε τις ένοπλες ομάδες της περιοχής της Μακεδονίας, κάτι που δεν άρεσε στους Ρώσους. Στόχος του ήταν να επιτύχει στους τομείς εκείνους που είχε αποτύχει ο προκάτοχός του, δηλαδή τη διεθνή αναγνώριση του Φερδινάνδου. Προς την κατεύθυνση αυτή τον βοήθησαν δύο γεγονότα: οι μαζικές σφαγές Αρμενίων στην ασιατική πλευρά της Τουρκίας (έδωσαν την εντύπωση ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν υπό διάλυση) και ο θάνατος του τσάρου Αλέξανδρου Γ' το Νοέμβριο του 1894. Ο διάδοχος του τσάρου, Νικόλαος Β', ήταν πιο υποχωρητικός, ενώ οι πολιτικοί και των δύο χωρών, Ρωσίας δηλαδή και Βουλγαρίας, συνειδητοποίησαν ότι έπρεπε να συνεργαστούν αν ήθελαν να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη τους από μια πιθανή διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εξάλλου, ο Φερδινάνδος αντιλαμβανόταν ότι για την επίτευξη των επιδιώξεών του στον μακεδονικό χώρο χρειαζόταν την υποστήριξη μιας Μεγάλης Δύναμης και μια τέτοια μπορούσε να είναι μόνο η Ρωσία. Αποφασίστηκε λοιπόν η αποκατάσταση των σχέσεων με τη Ρωσία. Κατά την επίσκεψη της βουλγαρικής αντιπροσωπίας στην Αγία Πετρούπολη το 1895 για την κατάθεση στεφανιού στον τάφο του τσάρου Αλέξανδρου Γ', έγινε φανερό ότι η Ρωσία θα αναγνώριζε τον Φερδινάνδο υπό τον όρο ότι ο διάδοχός του, πρίγκιπας Μπόρις Γ', που εν το μεταξύ είχε γεννηθεί το 1894, θα ασπαζόταν την Ορθόδοξη πίστη.

Η εξέλιξη αυτή έφερε το βουλγαρικό καθεστώς προ ενός τεράστιου διλήμματος. Η αλλαγή δόγματος του διαδόχου θα ήταν εξαιρετικά δημοφιλής στο λαό της Βουλγαρίας και θα έφερνε και την πολυπόθητη αναγνώριση από την πλευρά της Ρωσίας.²⁰⁰ Συνεπώς πράττοντας, ο Στοΐλοφ άφησε το βάρος της απόφασης στον ίδιο τον Φερδινάνδο. Ο τελευταίος βρέθηκε μπροστά στο δίλημμα από τη μια να απογοητεύσει την μητέρα και την οικογένειά του, και από την άλλη δεν μπορούσε να παραβλέψει τα πολιτικά πλεονεκτήματα μιας τέτοιας κίνησης. Γνωρίζοντας όμως ότι η αναγνώριση και η συμφιλίωση με τη Ρωσία θα του απέφερε μεγαλύτερη εσωτερική σταθερότητα, επέλεξε το καλύτερο για το

²⁰⁰ Η απόρριψη μιας τέτοιας πρότασης ήταν πραγματικά δύσκολη υπόθεση. Πολύ περισσότερο μάλιστα αφού κάτι αντίστοιχο είχε πράξει και ο βασιλιάς της Ρουμανίας, ο οποίος ωστόσο ήταν προτεστάντης και δεν είχε να λογοδοτήσει στην οικογένειά του, αλλά ούτε και στον Πάπα. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 110-111.

θρόνο του. Θεωρούσε πως με τόσα ζητήματα σε κρίσιμη καμπή (κλυδωνισμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανάδυση του Μακεδονικού ζητήματος) δεν γινόταν να μην διαθέτει ελευθερία κινήσεων εξαιτίας της μη προσέγγισης με τους Ρώσους. Ταυτόχρονα, θα είχε πιθανότατα απογοητεύσει το λαό του θέτοντας το θρόνο και την ασφάλειά του σε κίνδυνο. Έτσι, στις 14 Φεβρουαρίου 1896 ο διάδοχος Μπόρις Γ' βαπτίστηκε Ορθόδοξος.²⁰¹ Με αυτόν τον τρόπο επισφραγίστηκε η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ Βουλγαρίας και Ρωσίας. Δύο εβδομάδες αργότερα, και ανήμερα της επετείου της σύναψης της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, ο σουλτάνος με τη στήριξη της Ρωσίας αναγνώρισε τον Φερδινάνδο ως πρίγκιπα της Βουλγαρίας και γενικό κυβερνήτη της Αν. Ρωμυλίας. Μέσα σε λίγες μέρες και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας, ακολούθησαν το παράδειγμα του σουλτάνου, αποδεχόμενες με τον τρόπο αυτό την ένωση ως μόνιμη κατάσταση.

Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκε ένα ενωμένο βουλγαρικό κράτος υπό την ηγεσία ενός ξένου πρίγκιπα, του Φερδινάνδου. Μολονότι θεωρητικά βρισκόταν ακόμα υπό την εξουσία της, η Πύλη δεν διέθετε καμιά επιρροή σε αυτό. Ωστόσο το όραμα της Μεγάλης Βουλγαρίας, όπως αυτή είχε οριστεί από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δεν είχε ξεθωριάσει. Οι εθνικιστές παρακολουθούσαν τα γεγονότα στη Μακεδονία με μεγάλη προσοχή, με τη συγκεκριμένη περιοχή να αποτελεί το επόμενο πεδίο σύγκρουσης στα Βαλκάνια.

4.2. Οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού

Οι πρώτες φιλελεύθερες κυβερνήσεις ήταν απασχολημένες με συνταγματικά ζητήματα και το πρώτο μέλημα του Σταμπολόφ ήταν η εσωτερική σταθερότητα. Με την έλευση του Στοϊλόφ στην πρωθυπουργία υπήρξε για πρώτη φορά μια συστηματική προσπάθεια για ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας.²⁰² Το 1894 η κυβέρνησή του πέρασε νόμο για την ενίσχυση της βιομηχανίας, σύμφωνα με τον οποίο υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις οι βιομηχανίες που τηρούσαν τα απαιτούμενα κριτήρια θα λάμβαναν χρηματική ενίσχυση. Οι κύριοι τομείς που

²⁰¹ Ο τσάρος Νικόλαος, αν και δεν παρέστη στην τελετή, ήταν ο ανάδοχος. Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 453.

²⁰² Κατά δήλωση του ίδιου ήθελε να μετατρέψει τη Βουλγαρία σε «Βέλγιο των Βαλκανίων». Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 117.

επωφελήθηκαν από αυτό το νόμο ήταν ο τομέας των εξορύξεων, της μεταλλουργίας, της κλωστοϋφαντουργίας και των κατασκευών. Το 1905 και το 1909 εισήχθησαν επιπλέον νόμοι που διεύρυναν το πεδίο εφαρμογής των επιλέξιμων κλάδων για ενίσχυση και περιόρισαν τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούνται για την λήψη της.

Για την ενίσχυση της τοπικής βιομηχανίας υπήρχε ανάγκη προστασίας από τα φτηνά προϊόντα της Δύσης. Μετά την αναγνώριση του Φερδινάνδου ως νόμιμου πρίγκιπα της Βουλγαρίας, το 1896, ο Στοΐλοφ ήταν σε θέση να διαπραγματευτεί ξανά με τις ευρωπαϊκές αγορές. Αποτέλεσμα της προσπάθειας αυτής ήταν η αύξηση των γενικών δασμολογίων εισαγωγής από 8% σε 14%, ενώ το 1906 έφτασε μέχρι και το 25% (εξαιρέσεις παρέμεναν σε κάποια προϊόντα, τα οποία θα βοηθούσαν στην ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας). Επίσης ο Στοΐλοφ βοήθησε στην αναζωογόνηση του εμπορίου με την ανάπτυξη λιμανιών²⁰³, τη χαλάρωση των κανονισμών στον τραπεζικό τομέα²⁰⁴ και την ίδρυση εμπορικών επιμελητηρίων. Το 1897 μάλιστα κωδικοποιήθηκε το εμπορικό δίκαιο.

Οι προσπάθειες του Στοΐλοφ για τον εκσυγχρονισμό της βουλγαρικής οικονομίας είχαν ως ένα μεγάλο βαθμό επιτυχία. Παρά ταύτα δεν υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στη δομή της βιομηχανίας, με τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας να παραμένει κυρίαρχος. Ο τομέας των σιδηροδρόμων συνέχισε την ανοδική του πορεία, ενώ και ο τομέας του εμπορίου γνώρισε και αυτός ενίσχυση. Τα έξοδα για τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας δεν μπορούσαν να καλυφθούν εξολοκλήρου από τα έσοδα του κράτους και γι' αυτό το έλλειμμα καλύφθηκε από εξωτερικά δάνεια. Παρόλα αυτά είναι ενδιαφέρον ότι το κατά κεφαλήν χρέος της Βουλγαρίας ήταν το μικρότερο από τους υπόλοιπους βαλκάνιους γείτονές της.²⁰⁵

²⁰³ Στη Βάρνα και στο Μπουργκάς οι εργασίες ξεκίνησαν το 1894 και ολοκληρώθηκαν το 1903 και 1906 αντίστοιχα. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 118.

²⁰⁴ Υποστηρικτές του κυβερνώντος κόμματος ίδρυσαν τη Βουλγαρική Εμπορική Τράπεζα. Βλ. *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 289.

²⁰⁵ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 118-119.

4.3. Η περίοδος του «partisanstvo»

Η αναγνώριση του πρίγκιπα Φερδινάνδου το 1896 αποτέλεσε σημείο καμπής για τη βουλγαρική ιστορία. Τα όποια συνταγματικά ζητήματα και η ανασφάλεια των πρώτων ετών μπορούσαν πλέον να παραμεριστούν και να έρθει στο προσκήνιο η οικονομική ανάπτυξη της χώρας και η επιδίωξη των εθνικών στόχων στην εξωτερική πολιτική. Ωστόσο η ηρεμία και σταθερότητα της δεκαετίας του 1890 ήταν μάλλον φαινομενική.

Το προηγούμενο διάστημα (1879-1884) η εκτελεστική και νομοθετική εξουσία μάχονταν για το ποια θα επικρατήσει στο πολιτικό προσκήνιο. Η εκτελεστική εξουσία με το πραξικόπημα του 1881 απέκτησε ένα σαφές προβάδισμα, το οποίο όμως απέτυχε να το εκμεταλλευτεί ο Αλέξανδρος Μπάντεμπεργκ (εν μέρει και λόγω του περιοριστικού παράγοντα που λεγόταν Ρωσία). Κατά τα έτη 1883-1884 η νομοθετική εξουσία φάνηκε να ανακτά ξανά το χαμένο έδαφος μετά την ανασύσταση της κυβέρνησης Καραβέλοφ, δείχνοντας οι «φιλελεύθεροι» να βρίσκονται σε κυρίαρχη θέση. Παρά ταύτα η πολιτική φθορά των προηγούμενων πέντε χρόνων αναδείχθηκε με τη διάσπαση των «φιλελευθέρων» σε δύο ομάδες: στους υποστηρικτές του Τσανκόφ και τους υποστηρικτές του Καραβέλοφ. Τα επόμενα χρόνια, πάντως, η εκτελεστική εξουσία ανέκτησε τη δύναμή της με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον έλεγχο που ασκούσε στο στράτευμα και στο υπουργείο πολέμου μετά τα γεγονότα του 1886. Είχε γίνει δε φανερό ότι ο στρατός έπρεπε να βρίσκεται υπό έλεγχο για να μη μετατραπεί σε κυρίαρχο παράγοντα και αυτό μπορούσε να το πράξει μόνο η εκτελεστική εξουσία.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1890 έκανε την εμφάνισή της η πρακτική της κυβέρνησης να τοποθετεί σε διοικητικές θέσεις τους δικούς της έμπιστους ανθρώπους και υποστηρικτές. Το φαινόμενο αυτό της «εμπορίας» της πολιτικής ζωής της χώρας θα σημαδέψει την περίοδο αυτή και θα ονομαστεί «partisanstvo». Ωστόσο το φαινόμενο της ανεργίας (καθώς δεν υπήρχαν τόσες θέσεις για να καλύψουν τους αντίστοιχα ικανούς νέους) ώθησε τους νέους διανοούμενους προς διάφορες αντιπολιτευτικές ομάδες, οι οποίες υπόσχονταν θέσεις εργασίας σε περίπτωση συμπερίληψής τους σε κάποιο κυβερνητικό σχήμα. Έτσι παρατηρείται μετασχηματισμός των κομμάτων από οργανώσεις που στόχευαν στην ικανοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών αρχών, σε

οργανώσεις που στόχο είχαν την ικανοποίηση της σφοδρής επιθυμίας για κάποια θέση ή αξίωμα. Αυτή η πτυχή του *partisanstvo* ενθάρρυνε την διάσπαση των μέχρι τότε κομμάτων. Σε αντίθεση με το παράδειγμα της διάσπασης των «φιλελευθέρων», η οποία βασίστηκε σε συνταγματικού τύπου διαφωνίες (μεταξύ Καραβέλοφ και Τσανκόφ), τώρα οι διασπάσεις γίνονταν με αφορμή ασήμαντα ζητήματα ή διάσταση απόψεων ανάμεσα στις κυρίαρχες προσωπικότητές τους. Η πολυδιάσπαση αυτή ωφέλησε, όπως ήταν φυσικό, την εκτελεστική εξουσία, η οποία πλέον μπορούσε ακόμα και να στρέφει το ένα κόμμα ενάντια στο άλλο. Επίσης από την εποχή της απελευθέρωσης η εκτελεστική εξουσία είχε μάθει καλά την τέχνη της διαχείρισης-χειραγώγησης των εκλογών και του εκλογικού αποτελέσματος. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα οι εκλογές δεν αποτελούσαν σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης, αλλά ήταν ένας τρόπος για τη δημιουργία ενός καινούργιου κοινοβουλίου με εξαρτημένες πλειοψηφίες και άρα πιο εύκολα χειραγωγήσιμο. Από το 1900 ήταν ο πρίγκιπας που αποφάσιζε αν το κυβερνητικό σχήμα έπρεπε να αλλάξει ή αν έπρεπε να διενεργηθούν εκλογές. Δεν πρέπει να λησμονιέται ότι ο Φερδινάνδος είχε αποκτήσει μετά το 1894 τον πλήρη έλεγχο του υπουργείου πολέμου και του υπουργείου εξωτερικών.

Και ενώ το 1881 ο πρίγκιπας Αλέξανδρος είχε μηχανευτεί ολόκληρο πραξικόπημα για να αποκτήσει πλήρη έλεγχο επάνω στο σύστημα, έλεγχο τον οποίο απέτυχε να διαχειριστεί, ο Φερδινάνδος απλά χρησιμοποίησε τους υπάρχοντες μηχανισμούς του συστήματος προς όφελός του για να οικοδομήσει μια προσωπική διοίκηση. Ωστόσο ακόμη και αυτή δεν θα έμενε για πολύ καιρό χωρίς αμφισβήτηση.

4.4. Το Αγροτικό Κίνημα

Μετά την ένωση της Αν. Ρωμυλίας με την Βουλγαρία οι σιδηρόδρομοί της παρέμειναν ιδιοκτησία της Εταιρείας των Ανατολικών Σιδηροδρόμων (*Oriental Railway Company –ORC-*)²⁰⁶ αντί να περιέλθουν στην κατοχή των Κρατικών Βουλγαρικών Σιδηροδρόμων (*BDZh*) που είχαν δημιουργηθεί από την εποχή της κυβέρνησης Καραβέλοφ. Η κατάσταση οδηγήθηκε σε κρίση, καθώς η ORC δεν

²⁰⁶ Στα τουρκικά *Rumeli Demiryolu* ή *İstanbul-Viyana Demiryolu* και στα γαλλικά *Chemins de fer Orientaux*.

μείωνε τους δασμούς δημιουργώντας ένα καθεστώς διάκρισης για τις βιομηχανίες του νότου σε σχέση με αυτές του βορρά, οι οποίες επωφελούνταν από τους νόμους για ενίσχυση της βιομηχανίας και για ελάφρυνση των φόρων και των δασμών. Όπως ήταν φυσικό, η δυσaráσκεια στο νότο ήταν έντονη. Η εξάρτηση του Στοϊλοφ από τους ψήφους του νότου για την ύπαρξη πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο ήταν δεδομένη και οι φωνές ότι η κυβέρνηση έπρεπε να δράσει είχαν αρχίσει να πληθαίνουν. Ωστόσο ο Στοϊλοφ δεν μπορούσε να εθνικοποιήσει τις γραμμές της ORC, καθώς αυτό ήταν διπλωματικά εξαιρετικά παρακινδυνευμένο. Ούτε όμως μπορούσε και να τις εξαγοράσει. Κύριος μέτοχος της ORC ήταν η Deutsche Bank και δεδομένου του αυξημένου ενδιαφέροντος την περίοδο εκείνη στη Γερμανία για την γραμμή Βερολίνο-Βαγδάτη, δεν υπήρχε πιθανότητα να τεθεί το θέμα προς διαπραγμάτευση. Ο μόνος τρόπος, κατά τον Στοϊλοφ, ήταν να παρακάμψει την ORC με τη δημιουργία μιας παράλληλης σιδηροδρομικής γραμμής. Η παράλληλη αυτή γραμμή αποδείχτηκε καταστροφική από το πρώτο κιόλας διάστημα κατασκευής της και εγκαταλείφθηκε πάραυτα. Μια ακόμα προσπάθεια εξαγοράς έπεσε στο κενό και έτσι η Βουλγαρία οδηγήθηκε το 1899 σε μια ταπεινωτική συμφωνία με το Βερολίνο. Στη συμφωνία αυτή η Βουλγαρία δήλωνε ότι δεν θα κατασκευάσει καμία ανταγωνιστική προς τα συμφέροντα της ORC σιδηροδρομική γραμμή. Επίσης η τελευταία θα αναλάμβανε και τον έλεγχο της γραμμής Γιάμπολ-Μπουργκάς, γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με όσα προβλέπονταν στο νόμο περί σιδηροδρόμων του 1884.²⁰⁷ Το πιο σημαντικό όμως ήταν ότι η ORC δεν αντιμετώπιζε το έδαφος της νότιας Βουλγαρίας (δηλ. το έδαφος της Αν. Ρωμυλίας) ως βουλγαρικό. Αποτελούσε μια ακόμα έκφανση των ατελειών της σύμβασης του Τοπ Χανέ του 1886 και της προσωποπαγούς ένωσης που αυτή προέβλεπε.

Η ντροπή για την συμφωνία με το Βερολίνο και την αποτυχία του σχεδίου της παράλληλης γραμμής προκάλεσε μεγάλο κύμα οργής. Πέραν του εξωτερικού δανεισμού για ένα έργο που αποδείχτηκε αποτυχία εν τη γενέσει του, τα δάνεια αυτά έπρεπε να αποπληρωθούν από τα καλύτερα οικονομικά του κράτους.

²⁰⁷ Ο νόμος του 1884 προέβλεπε ότι όλες οι σιδηροδρομικές γραμμές της βουλγαρικής επικράτειας θα ανήκαν στο βουλγαρικό κράτος. Για λεπτομέρειες βλ. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 94.

Δεδομένης της προνομιακής μεταχείρισης του εμπορικού και βιομηχανικού τομέα²⁰⁸, το βάρος για την είσπραξη εσόδων από το κράτος θα έπεφτε στον αγροτικό τομέα. Μάλιστα το 1899 η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι για την τετραετία 1900-1904 ο φόρος επί της γης, που είχε θεσπιστεί από τον Στοΐλοφ στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού, θα αντικαθίστατο με τη δεκάτη. Το γεγονός αυτό εξαγρίωσε τους αγρότες ακόμη περισσότερο, καθώς είδαν τους φόρους να διπλασιάζονται μέσα στη δεκαετία 1887-1897, ενώ αντίστοιχα στις πόλεις, όπου ξοδεύονταν τα έσοδα από τους φόρους, δεν ήταν τόσο μεγάλη η αύξηση.²⁰⁹

Όλα τα παραπάνω γεγονότα υπήρξαν εφαλτήριο για νέες ζυμώσεις, ειδικά στα βορειοδυτικά της χώρας²¹⁰, όπου οι τοπικοί ακτιβιστές οργάνωσαν συνάντηση στο Πλέβεν το Δεκέμβριο του 1899. Από τη συνάντηση αυτή συγκροτήθηκε ένα όργανο, η Αγροτική Ένωση, το οποίο επρόκειτο να μετεξελιχθεί, προϊόντος του χρόνου, στην Εθνική Βουλγαρική Αγροτική Ένωση (Bulgarian Agrarian National Union – BANU), το πιο αυθεντικό και το πιο σημαντικό πολιτικό όργανο που αναδύθηκε στην Βουλγαρία μετά την απελευθέρωση. Αν και η ιδεολογία της δεν είχε ξεκάθαρα σχηματιστεί, η Αγροτική Ένωση αποτέλεσε σε πρώτη φάση απλώς μια ομάδα πίεσης. Αποτινάσσοντας οι ίδιοι οι ηγέτες της τον χαρακτήρα ενός πολιτικού κόμματος, τους δόθηκε η δυνατότητα να επιδιώξουν τους στόχους τους, που ήταν η ενίσχυση του ηθικού των αγροτών για τη βελτίωση όλων των γεωργικών κλάδων.

Ένα τέτοιο ισχυρό στη βάση του όργανο όμως ήταν αναπόφευκτο να έρθει σε σύγκρουση με το κατεστημένο της πολιτικής ζωής. Με αφορμή αναταραχές την άνοιξη του 1900, το 2ο συνέδριο του νεοσύστατου οργάνου, που έλαβε χώρα το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, αποκρυστάλλωσε σε μεγάλο βαθμό τα πολιτικά του όρια και τις επόμενες ενέργειές του. Δόθηκε έμφαση στην ανάγκη για

²⁰⁸ Την περίοδο εκείνη ο βιομηχανικός και εμπορικός τομέας, λόγω των ελαφρύνσεων που προβλέπονταν, έτειναν να είναι καταναλωτές παρά πάροχοι δημοσίων εσόδων. Βλ. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 123 και Crampton, *Bulgaria*, σελ. 155.

²⁰⁹ Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 292-293.

²¹⁰ Στα βορειοδυτικά λάμβανε χώρα η μεγαλύτερη παραγωγή σιτηρών του βουλγαρικού κράτους. Περιοχή όπου είχε πληγεί οικονομικά σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις αλλαγές αυτές, αλλά και από τις κακές σοδειές των τελευταίων ετών. Βλ. Crampton, *Bulgaria*, σελ. 158.

εκπαίδευση των αγροτών, στην εξασφάλιση της ιδιοκτησίας και σε ευνοϊκότερο φόρο εισοδήματος. Την ίδια περίοδο η αξιοπιστία του Στοΐλοφ είχε τελείως χαθεί, ειδικά μετά την αποτυχία της παράλληλης σιδηροδρομικής γραμμής και την ανάδειξη του αγροτικού κινήματος, με τον ίδιο να παραιτείται τον Δεκέμβριο. Μια μη κομματική κυβέρνηση, με επικεφαλής το στρατηγό Ράτσο Πετρόφ, ανέλαβε το έργο να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές. Έτσι το Φεβρουάριο του 1901 έλαβαν χώρα μια από τις πραγματικά πιο ανοικτές εκλογές στη σύγχρονη ιστορία της Βουλγαρίας.²¹¹ Στο νέο κοινοβούλιο εκλέχτηκαν 23 βουλευτές, τους οποίους υποστήριζε το κίνημα. Παρά ταύτα, τα ήδη υπάρχοντα κόμματα κυριάρχησαν για ακόμα μια φορά στις εκλογές. Ως αποτέλεσμα σχηματίστηκε κυβέρνηση υπό τον Καραβέλοφ (ηγέτη του Δημοκρατικού Κόμματος), σε συνεργασία με τους Προοδευτικούς Φιλελεύθερους (υποστηρικτές του Τσανκόφ) και υπουργό εξωτερικών τον Στόγιαν Ντάνεφ, ο οποίος ήταν ο ηγέτης των τελευταίων. Πρώτη ενέργεια της κυβέρνησης συνεργασίας ήταν η κατάργηση του φόρου της δεκάτης. Την ίδια όμως ώρα η πίεση μεγάλωνε εντός του κινήματος για μια πιο προσανατολισμένη πολιτική δράση, με το 3ο συνέδριο που διενεργήθηκε τον Οκτώβρη του 1901 να επικυρώνει αυτή τη στάση. Έτσι η Ένωση μετεξελίχθηκε σε πολιτική οργάνωση με τον τίτλο Εθνική Βουλγαρική Αγροτική Ένωση (BANU). Στις εκλογές του 1908 πήρε 100.000 ψήφους, αποτελώντας την πρώτη σε ψήφους και έδρες μη κυβερνώσα δύναμη του κοινοβουλίου.²¹²

Οι αιτίες στις οποίες οφειλόταν η διόγκωση αυτή της στήριξης του αγροτικού κινήματος ήταν δύο: πρώτον γιατί σε τοπικό επίπεδο συνδέθηκε με τους διανοούμενους, τους δασκάλους και τους ιερείς, ενώ συνδυάστηκε και με την άνθηση του συνεταιριστικού συστήματος που έσωζε τους αγρότες από τα νύχια των τοκογλύφων²¹³ και δεύτερον εξαιτίας της εμφάνισης του Αλεξάντερ Σταμπολίσκι, αρχικά ως συντάκτη στην εφημερίδα του κόμματος «Αγροτική

²¹¹ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 162.

²¹² Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 124.

²¹³ Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 296-297 και Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 124.

Σημαία» (Zemedelska Zname)²¹⁴, αλλά πολύ περισσότερο στη συνέχεια εξαιτίας της ανάδειξής του ως κυρίαρχης φυσιογνωμίας του κινήματος.

Ο Αλεξάντερ Σταμπολίσκι, γεννημένος στο χωριό Slanovitsa το 1879 από αγροτική οικογένεια, εργάστηκε στην εφημερίδα του κόμματος, όντας ένας από τους πρώτους που κωδικοποίησε τις αρχές και τις ιδέες του αγροτικισμού. Τις ιδέες και αρχές αυτές, μάλιστα, ανέπτυξε σε μια σειρά άρθρων αλλά και στα δύο μεγάλα έργα (δοκίμια) του: το «Πολιτικά κόμματα ή επαγγελματικές οργανώσεις;» (*Political Parties or Estate Organizations*), το οποίο εκδόθηκε το 1909 και το «Οι αρχές της Εθνικής Βουλγαρικής Αγροτικής Ένωσης» (*The Principles of the Bulgarian Agrarian National Union*) μια δεκαετία αργότερα.²¹⁵ Στόχος του αγροτικισμού ήταν η δικαιοσύνη για όλους και η οικοδόμηση μιας κοινωνίας μακριά από ακρότητες και υπερβολές. Το τελευταίο σχετιζόταν μεταξύ άλλων με τις μεγάλες ιδιοκτησίες γης, μέρος των οποίων θα δινόταν σε αυτούς που δεν διέθεταν καθόλου γη. Κατά τον Σταμπολίσκι η ανθρώπινη φύση χαρακτηριζόταν από τρία ένστικτα: την αυτοσυντήρηση, την αναπαραγωγή και την κτήση. Καθένα εκφραζόταν από ένα θεσμό: το κράτος, την οικογένεια και την ιδιοκτησία, που αποτελούν τις βάσεις της κοινωνίας. Απέρριπτε τη μαρξιστική ιδεολογία στο μέτρο που αυτή θεωρούσε ότι η οικονομική ανάπτυξη και τα μέσα παραγωγής απλοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις. Στην ίδια λογική ο Σταμπολίσκι πίστευε ότι η κοινωνία δεν χωρίζεται σε τάξεις βασισμένες στην κατοχή των μέσων παραγωγής, αλλά σε επαγγελματικές ομάδες, των οποίων ο ανταγωνισμός είχε αντικαταστήσει πλέον την πάλη των τάξεων. Αυτή η κορπορατίστικη προσέγγιση θα έφερνε κοντά τις σημαντικότερες επαγγελματικές ομάδες, όπως οι αγρότες, οι βιοτέχνες, οι εργάτες, οι έμποροι, οι γραφειοκράτες και οι επιχειρηματίες σε λειτουργικές ενότητες. Από αυτές η πιο σημαντική και ισχυρή ήταν η αγροτική ομάδα. Πίστευε ότι η βουλγαρική αγροτική τάξη είναι ομοιογενής και διαθέτει κοινά συμφέροντα. Ο αγροτικισμός ασκούσε επίσης σκληρή κριτική στο υπάρχον κομματικό σύστημα, ενώ διατηρούσε εχθρική στάση απέναντι στην αστυφιλία, όντας απαξιωτικός και

²¹⁴ Το όνομα της εφημερίδας αρχικά ήταν Zemedelska Zashtita (Αγροτική Άμυνα). Βλ. Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 299 σημ. 91.

²¹⁵ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 184 και Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 299.

περιφρονητικός απέναντι σε αυτούς των οποίων η εργασία θεωρούνταν αντιπαραγωγική (νομικά επαγγέλματα, εκκλησιαστική ιεραρχία, μοναρχία και στράτευμα). Στην εξωτερική πολιτική δεν έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για εδαφικές διεκδικήσεις και διακήρυττε μια πολιτική ειρήνης. Όσον αφορά την επίλυση των βαλκανικών εθνικών ζητημάτων, προσέβλεπε σε μια λύση συνεργασίας ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη μέσω της δημιουργίας μιας Βαλκανικής αγροτικής ομοσπονδίας.²¹⁶

Οι ριζοσπαστικές ιδέες όμως δεν περιορίζονταν μόνο στο αγροτικό κίνημα. Το 1892 ιδρύθηκε το Βουλγαρικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και στις εκλογές του 1894 κέρδισε τέσσερις έδρες. Το 1897 κέρδισε έξι, και το 1901 οκτώ. Το 1903 διασπάστηκε λόγω διαφωνιών μεταξύ των δύο βασικών τάσεων του.²¹⁷ Η διάσπαση που επικράτησε στις τάξεις των σοσιαλιστών σήμαινε ότι δεν θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τη δυσαρέσκεια που επικράτησε στα αστικά κέντρα μετά την άνοδο του κόστους ζωής τα πρώτα χρόνια του νέου αιώνα. Η δυσαρέσκεια αυτή εκφράστηκε τα επόμενα χρόνια με απεργίες και μαθητικές κινητοποιήσεις (μεταξύ άλλων και προς υποστήριξη των επαναστατικών κινήσεων στη Ρωσία). Ωστόσο τα αίτια της πιο σοβαρής έκρηξης αναταραχών τη δεκαετία του 1900 δεν ήταν κοινωνικά αλλά εθνοτικά. Το 1906, η άφιξη στη Βουλγαρία, χωρίς τη συναίνεση των βουλγαρικών αρχών, του επισκόπου Νεόφυτου, ο οποίος είχε μόλις τοποθετηθεί από το Πατριαρχείο ως επίσκοπος Βάρνας, πυροδότησε μια σειρά από ανθελληνικές ταραχές και διαμαρτυρίες, οι σοβαρότερες από τις οποίες έλαβαν χώρα στο Πομόριε (Αγχιάλος). Οι αιτίες των ταραχών αυτών είχαν αφετηρία τα γεγονότα που διαδραματίζονταν την ίδια εποχή στην περιοχή της Μακεδονίας.

4.5. Η Μακεδονική Κρίση

Ο όρος Μακεδονία παραπέμπει σε γεωγραφική περιφέρεια, η οποία ταυτίζεται εκτός από το αρχαίο βασίλειο του Φιλίππου και με την ομώνυμη επαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια των αιώνων κατοικήθηκε από σλάβους (τον 6ο αιώνα), ενσωματώθηκε στο βουλγαρικό

²¹⁶ Για περισσότερα βλ. Κοπά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια*, σελ. 294-301 και Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 124-125 και Crampton, *Bulgaria*, σελ. 184-185.

²¹⁷ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 125.

βασίλειο του Συμεών (893-927), συμπεριλήφθηκε στην αυτοκρατορία των Σέρβων του Στέφανου Δουσάν (1331-1355) και τέλος κατακτήθηκε στα τέλη του 14ου αιώνα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γεωγραφικά η Μακεδονία προσδιοριζόταν τον 19ο αιώνα από τον Όλυμπο στα νότια μέχρι τον Αίμο στα βόρεια και από τη Ροδόπη στα ανατολικά μέχρι τη λίμνη της Οχρίδας στα δυτικά. Ωστόσο, αυτό που εποφθαμιούσαν τα γειτονικά κράτη της περιοχής στη χαραυγή του νέου αιώνα δεν ήταν ο πλούτος της, αλλά η στρατηγική της θέση.²¹⁸ Στην πανσπερμία των εθνοτήτων και των πολιτισμών που την απάρτιζαν ήρθε να προστεθεί και η φθίνουσα πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οτιδήποτε σχετιζόταν με τον «μεγάλο ασθενή», την διάδοχη κατάσταση και το διαμοιρασμό των εδαφών έμεινε γνωστό ως «Μακεδονικό Ζήτημα».

Το Μακεδονικό Ζήτημα έκανε την εμφάνισή του το 1878 με τις συνθήκες του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου. Αποτελούσε επιμέρους πρόβλημα του ευρύτερου Ανατολικού Ζητήματος, αν και ιδιαίτερα περίπλοκο. Τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα στην περιοχή σφραγίστηκαν από δύο παράγοντες που επηρέασαν το Μακεδονικό Ζήτημα, ο ένας μάλιστα με διεθνή πτυχή. Ο πρώτος από αυτούς ταυτίζεται με τον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ύστερα από μια ακόμα κρίση με επίκεντρο την Κρήτη. Το αποκαρδιωτικό αποτέλεσμα για την ελληνική πλευρά σήμανε δύο πράγματα για τη Μακεδονία. Το πρώτο ήταν ότι αντιστράφηκε η πεποίθηση, από την εποχή των σφαγών κατά των Αρμενίων το 1894, ότι αργά ή γρήγορα η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα κατέρρεε. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος τουλάχιστον κατέδειξε ότι αυτό δεν ήταν αναπόφευκτο. Το γεγονός αυτό έστρεψε με ανακούφιση την προσοχή της Ρωσίας στην Άπω Ανατολή και αφού είχε έρθει σε συμφωνία με την Αυστροουγγαρία για το «πάγωμα» του καθεστώτος των Βαλκανίων. Το δεύτερο ήταν η πεποίθηση πλέον της Πύλης ότι δεν είχε πια πολλά να φοβάται από το μικρό ελληνικό βασίλειο. Ακολουθώντας λοιπόν την πάγια τακτική της να σπέρνει τη διχόνοια ανάμεσα στους γείτονες και πιθανούς εχθρούς της, η Υψηλή Πύλη άρχισε να ευνοεί τα συμφέροντα του Πατριαρχείου στην περιοχή της Μακεδονίας εις βάρος της βουλγαρικής εξαρχίας και της Σερβίας.

²¹⁸ Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 487.

Ο δεύτερος σημαντικός παράγοντας που επηρέασε το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν η εμφάνιση δύο αντίπαλων οργανώσεων: της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (IMRO), όπως έγινε αργότερα γνωστή²¹⁹, η οποία ιδρύθηκε το 1893 στη Θεσσαλονίκη²²⁰ και του Ανώτατου Μακεδονικού Κομιτάτου (SMAC)²²¹, το οποίο ιδρύθηκε το 1895 στη Σόφια. Στόχος της IMRO, όπως αυτός αποτυπώθηκε στο συνέδριο της οργάνωσης το 1896, ήταν μια πλήρως αυτόνομη Μακεδονία μέσω μιας μαζικής εξέγερσης με απώτερο στόχο - ευσεβή πόθο- τη συμπερίληψη της αυτόνομης Μακεδονίας σε μια Βαλκανική ομοσπονδία.²²² Από την άλλη πλευρά, στόχος του Κομιτάτου ήταν μια αυτόνομη Μακεδονία που θα κατέληγε σε ενσωμάτωσή της στο αυτόνομο βουλγαρικό κράτος, όπως ακριβώς είχε συμβεί και με τη Αν. Ρωμυλία το 1885. Τα μέλη του Κομιτάτου δεν πίστευαν στα μαζικά κινήματα εξεγέρσεων και σχεδίαζαν να προκαλέσουν αναταραχές με τη χρήση ομάδων ατάκτων (cheti), οι οποίοι αποκαλούνταν και κομιτατζίδες.²²³ Οι αναταραχές αυτές θα οδηγούσαν την Πύλη στην παραχώρηση αυτονομίας στην περιοχή, πιθανώς και ύστερα από την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων όπως το 1876.

Η δραστηριότητα των ομάδων του Ανώτατου Μακεδονικού Κομιτάτου στη Μακεδονία, η οποία ήταν ενορχηστρωμένη από τον Φερδινάνδο και τους

²¹⁹ Σύμφωνα με τις αυστρουγγρικές πηγές η Οργάνωση είχε μέχρι το 1902 την ονομασία «Βουλγαρική Μακεδονο-Αδριανουπολίτικη Επαναστατική Επιτροπή». Βλέπε Σπ. Πλουμίδης: «Συμβολή στη κατανόηση της εθνικής ταυτότητας της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (1893-1912)», *Μακεδονικά*, 33 (2001-2002), σελ. 94. Στα βουλγαρικά τα αρχικά είναι VMRO [Vatreshna Makedonska Revoluytsionna Organizatsiya (όπου vtreshna = εσωτερικό,)] και στα ελληνικά ΕΜΕΟ].

²²⁰ M. Mazower, *Salonica. City of Ghosts - Christians, Muslims and Jews. 1430-1950*, Νέα Υόρκη, σελ. 248.

²²¹ Στην ελληνική ιστοριογραφία απαντάται και ως «Υπατη Μακεδονική Επιτροπή», «Εξωτερική Μακεδονική Οργάνωση», «Ανώτατη Μακεδονο-Αδριανουπολιτική Επιτροπή» και «Βερχοβιστικό Μακεδονικό Κομιτάτο».

²²² M. Biondich, *The Balkans - Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Οξφόρδη 2011, σελ. 31. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 126. Crampton, *Bulgaria*, σελ. 152.

²²³ Η λέξη προερχόταν από το τουρκικό komitaci (στα βουλγαρικά komiti -komiti-) και στην κυριολεξία σήμαινε «μέλη της επιτροπής». Ωστόσο έμειναν στην βαλκανική ιστορία ως τα μέλη ένοπλων συμμοριών που δρούσαν στη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας. Crampton, *Bulgaria*, σελ. 165.

αξιωματούχους του²²⁴, κινδύνευε να οδηγήσει σε ανάφλεξη τα Βαλκάνια και αυτό εξόργισε τη Ρωσία. Την ίδια περίοδο (μεταξύ 1900-1902) η Βουλγαρία διαπραγματευόταν χρηματικό δάνειο με την Αγία Πετρούπολη. Ύστερα από διαπραγματεύσεις του Ντάνεφ, ο οποίος είχε διοριστεί πρωθυπουργός το 1902, και της αποστολής του έγινε κατανοητό ότι το δάνειο θα εκταμιευόταν μόνο κάτω από βαρείς όρους. Οι Βούλγαροι θα έπρεπε να βάλουν ένα τέλος στις επιδρομές των οργανώσεων στη Μακεδονία και ταυτόχρονα θα έπρεπε να δεχθούν την τοποθέτηση ενός Σέρβου στην κρίσιμη θέση του διαχειριστή της επισκοπής των Σκοπίων. Οι Βούλγαροι δεν είχαν άλλη επιλογή από το να δεχθούν τους όρους, αν και ο δεύτερος θα αποδεικνυόταν τεράστιο πλήγμα για τα συμφέροντά τους στη βόρεια Μακεδονία. Με την επιστροφή της αντιπροσωπίας πάρθηκαν κάποια μέτρα για την καταπολέμηση των ακτιβιστών χωρίς όμως το επιθυμητό αποτέλεσμα, κάτι που αποδεικνύεται με το περιστατικό στη Γκόρνα Τζουμάγια²²⁵ τον Σεπτέμβριο του 1902.

Τα γεγονότα οδήγησαν στην κινητοποίηση της διπλωματίας της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας, οι οποίες εισηγήθηκαν πλαίσιο μεταρρυθμίσεων για την περιοχή της Μακεδονίας, με τον υπουργό εξωτερικών της Ρωσίας κόμη Βλάντιμιρ Λάμστροφ να μεταβαίνει ο ίδιος στη Σόφια και το Βελιγράδι ζητώντας το τέλος των εισβολών. Αμέσως, τον Φεβρουάριο του 1903, ο Ντάνεφ έφερε στο κοινοβούλιο νόμο για τη διάλυση όλων των μακεδονικών οργανώσεων και τη σύλληψη των ηγετών τους. Μετά από δύο μέρες διαβουλεύσεων ο νόμος αυτός εγκρίθηκε. Λίγο μετά παραιτήθηκε ο Ντάνεφ και νέα κυβέρνηση σχημάτισε το Εθνικό Φιλελεύθερο Κόμμα²²⁶, με την πρωθυπουργία όμως να πηγαίνει στον εξωκομματικό στρατηγό Ράτσο Πετρόφ, που ήταν έμπιστος του πρίγκιπα Φερδινάνδου.

Με τη διάλυση των επιτροπών στη Βουλγαρία το επίκεντρο του Μακεδονικού Ζητήματος μετατοπίστηκε εξολοκλήρου στην ίδια την περιοχή της Μακεδονίας. Τον Ιανουάριο του 1903 η κεντρική επιτροπή της IMRO συνεδρίασε στη

²²⁴ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 152.

²²⁵ Γκόρνα Τζουμάγια ή στα ελληνικά Άνω Τζουμαγιά είναι το σημερινό Μπλαγκόεβγκραντ. Πήρε το όνομά του από τον ιδρυτή του Βουλγαρικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ντιμιτάρ Μπλαγκόεφ.

²²⁶ Το είχε ιδρύσει ο Σταμπολόφ και πλέον αποτελούσε το κόμμα των υποστηρικτών του.

Θεσσαλονίκη. Εκεί αποφάσισε, αφού είχε προηγηθεί η κατάπνιξη της εξέγερσης στη Γκόρνα Τζουμάγια, να δρομολογήσει την από καιρό προγραμματιζόμενη μαζική εξέγερσή της το επερχόμενο καλοκαίρι. Η απόφαση αυτή πάρθηκε υπό το φόβο της συνέχισης των επιδρομών από τα απομεινάρια του Κομιτάτου, τη συνεπακόλουθης μεγαλύτερης ετοιμότητας των οθωμανικών αρχών, αλλά και το φόβο της εφαρμογής του ρωσο-αυστριακού πλαισίου μεταρρυθμίσεων που θα μείωνε πιθανότατα την ανταπόκριση στο κάλεσμα για μαζικό ξεσηκωμό. Παρά τις αποτυχίες (ο Γκότσε Ντέλτσεφ, εκ των ηγετών της IMRO, σκοτώθηκε σε μια τυχαία συμπλοκή με οθωμανούς στρατιώτες) και τις αντιξοότητες, η εξέγερση έλαβε χώρα, όπως ήταν προγραμματισμένο, στην περιοχή του Μοναστηρίου (Μπίτολα) στις 2 Αυγούστου του 1903 ημέρα του εορτασμού του Προφήτη Ηλία²²⁷ (Илиден στα σλαβονικά), μένοντας γνωστή στην ιστορία ως «η Εξέγερση του Ίλιντεν» (Илинденско-Преображенско вѣстание).²²⁸ Σύντομα επεκτάθηκε και στις υπόλοιπες περιοχές της Μακεδονίας, ενώ μερικές μέρες αργότερα υπήρξε εξέγερση και στην επαρχία της Αδριανούπολης. Ωστόσο οι εξεγερμένοι (ειδικά στις ευρωπαϊκές κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) ήταν φανερό ότι δεν θα μπορούσαν να αντιστέκονται για πολύ χωρίς ξένη βοήθεια. Και η βοήθεια αυτή μπορούσε να έρθει μόνο από την πλευρά της Βουλγαρίας, καθώς η IMRO θεωρούνταν από τους Σέρβους και τους Έλληνες (και ως επί το πλείστον ήταν) βουλγαρικών κατά βάση συμφερόντων. Οι Βούλγαροι όμως δεν τολμούσαν να δράσουν μόνοι τους (εκτός εάν κινητοποιούνταν και τα άλλα βαλκανικά κράτη, εκ των οποίων κανένα δεν ήθελε να αντιμετωπίσει στην παρούσα φάση την Αυτοκρατορία – ειδικά μετά το 1897). Μοιραία λοιπόν, η εξέγερση οδηγήθηκε στο σκληρό τέλος της, με τα επακόλουθα να είναι εξαιρετικά άγρια (εκτοπίσεις, καμένα χωριά, μεταναστεύσεις – με το πλήγμα που επέφεραν στην εξουσία να μην επουλώνεται

²²⁷ Η ημέρα του Προφήτη Ηλία είναι στις 20 Ιουλίου. Η εξέγερση έγινε την περίοδο που ήταν σε χρήση το Ιουλιανό Ημερολόγιο. Τον 20ο αιώνα το Ιουλιανό ημερολόγιο βρισκόταν 13 μέρες πιο πίσω σε σχέση με το Γρηγοριανό, το οποίο χρησιμοποιούσαν στη Δύση και στην κεντρική Ευρώπη. Επομένως η εξέγερση έλαβε χώρα στις 2 Αυγούστου με βάση το Γρηγοριανό Ημερολόγιο (και στις 20 Ιουλίου με βάση το Ιουλιανό).

²²⁸ Από το Илиден που ονομάζεται η ημέρα του Προφήτη Ηλία στα σλαβονικά και το Преображение που σημαίνει Μεταμόρφωση.

πλήρως ποτέ).²²⁹ Η κυβέρνηση προσπάθησε να κάνει ότι μπορούσε σε αυτή τη ζοφερή κατάσταση (περιορισμός των ομάδων που δρούσαν στο εσωτερικό της Μακεδονίας και διεκδίκηση παραχωρήσεων από την Πύλη). Με συνθήκη το Μάρτιο του 1904 οι Βούλγαροι υποσχέθηκαν να ασκήσουν περαιτέρω έλεγχο στις οργανώσεις, παίρνοντας ως αντάλλαγμα την αμνηστία όσων είχαν συλληφθεί μετά την εξέγερση.²³⁰ Τους δόθηκε επίσης και η δυνατότητα να εγκαταστήσουν εμπορικούς αντιπροσώπους σε σημαντικές πόλεις της Μακεδονίας. Τον ίδιο μήνα η κυβέρνηση του Πετρόφ ήρθε σε συμφωνία με τους Σέρβους, κυρίως στρατιωτική για την πάταξη των επιδρομών και επεμβάσεων στην Μακεδονία. Ωστόσο η συμφωνία αυτή δεν ήταν καθοριστικής σημασίας και αυτό γιατί στην πραγματικότητα δεν ήταν οι εξωτερικές επεμβάσεις που βάραιναν, αλλά οι συγκρούσεις μεταξύ Σέρβων, Ελλήνων και Βουλγάρων στο εσωτερικό της Μακεδονίας. Το ρωσο-αυστριακό σχέδιο μεταρρυθμίσεων, γνωστό και ως «πρόγραμμα του Μίρτζστεκ», καλούσε σε επαναχάραξη διοικητικών ζωνών με έναν πιο εθνοτικό χαρακτήρα, κάτι που μεταφράστηκε σε ευκαιρία εθνοκαθάρσεων από τις αντίστοιχες ομάδες ατάκτων για τη δημιουργία ζωνών επιρροής.

Παρά την ύπαρξη κατά καιρούς διαφόρων έντονων ανθελληνικών κινημάτων (πχ. το πογκρόμ του 1906), το ζήτημα της Μακεδονίας υποβαθμίστηκε στη βουλγαρική πολιτική, με πολλούς να έχουν κουραστεί από το δυσεπίλυτο του πράγματος. Την ίδια στιγμή οι οργανώσεις με τις ενέργειές τους δεν προσέφεραν ιδιαίτερη βοήθεια στην εξομάλυνση της κατάστασης. Η κυβέρνηση των υποστηρικτών του Σταμπολόφ διατεινόταν ότι το ζήτημα θα λυνόταν είτε με διεθνή διπλωματία, είτε (αν αυτό αποτύγχανε) με ένοπλη σύγκρουση μεταξύ των κρατών και όχι μεταξύ των ατάκτων.

Οι μαθητικές ταραχές που σημειώθηκαν το 1907 εξόργισαν τον πρίγκιπα, οδηγώντας στην αντικατάσταση του στρατηγού Πετρόφ με τον αρχηγό του κυβερνώντος Εθνικού Φιλελεύθερου Κόμματος, Ντίμιταρ Πέτκοφ²³¹, ο οποίος

²²⁹ Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 496 και Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 167-168.

²³⁰ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 129.

²³¹ Είχε διατελέσει υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση του στρατηγού Πετρόφ, τον οποίο και διαδέχθηκε στη συνέχεια.

ωστόσο δολοφονήθηκε τον Μάρτιο του ίδιου έτους. Ο διάδοχός του, Πέταρ Γκούντεφ, δεν άφησε κανένα έργο παρά μόνο την κατάχρηση κρατικού πλούτου. Αντικαταστάθηκε, κατά την προσφιλή τακτική του Φερδινάνδου, τον Ιανουάριο του 1908. Η κυβέρνηση αποσταθεροποιήθηκε και την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Αλεξάντερ Μαλίνοφ, που είχε γίνει ηγέτης του Δημοκρατικού Κόμματος μετά το θάνατο του Καραβέλοφ το 1903. Μετά το σχηματισμό κυβέρνησης η χώρα οδηγήθηκε σε εκλογές με στόχο να αναδειχθεί νέο κοινοβούλιο, η σύνθεση του οποίου θα μπορούσε να λειτουργήσει καλύτερα (καθώς οι δημοκρατικοί δεν διέθεταν παρά μόνο δύο αντιπροσώπους στη συνέλευση).

Η κυβέρνηση Μαλίνοφ είχε πλέον κουραστεί με το υπάρχον εκλογικό σύστημα, που έδινε τη δυνατότητα σε παρεμβάσεις του εκλογικού αποτελέσματος. Προχώρησε λοιπόν στο πιο σημαντικό επίτευγμα της θητείας της, το οποίο ήταν η σταδιακή μετατόπιση του συστήματος προς μια αναλογική εκπροσώπηση. Ωστόσο το μεγαλύτερο διάστημα της θητείας της, η κυβέρνηση αυτή ήταν απασχολημένη με τις εξωτερικές υποθέσεις και πιο συγκεκριμένα με την ανακήρυξη της πλήρους ανεξαρτησίας της χώρας τον Οκτώβριο του 1908 και τις επιπτώσεις της.

4.6. Η ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας προέκυψε από απροσδόκητες αιτίες. Η άνοδος των Νεοτούρκων στην εξουσία τον Ιούλιο του 1908 επεφύλασσε αποσταθεροποίηση και αλλαγές στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Με βάση το πρόγραμμά τους, σκοπός τους ήταν ο εκσυγχρονισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ενοποίηση όλης της επικράτειάς της (περιλαμβάνοντας και την Αν. Ρωμυλία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη που βρισκόταν υπό Αυστριακό έλεγχο από το 1878). Μια γενική απεργία στις γραμμές της ORC στην Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέλυσε και τις γραμμές της εταιρείας στη νότια Βουλγαρία. Η Σόφια εξαγριώθηκε, καθώς σε μια περίοδο διεθνούς αστάθειας παρέλυσε η μισή χώρα εξαιτίας μιας απεργίας που λάμβανε χώρα σε άλλο κράτος. Με αφορμή αυτό το γεγονός, στις 19

Σεπτεμβρίου, ανήμερα της επετείου της ένωσης του 1885²³², η Βουλγαρία εθνικοποίησε όλη την περιουσία της ORC, που βρισκόταν στην επικράτεια της. Στις 5 Οκτωβρίου του 1908 ο πρίγκιπας Φερδινάνδος ανακήρυξε την πλήρη ανεξαρτησία της Βουλγαρίας (το ίδιο έπραξε και η Αυστροουγγαρία για τα εδάφη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ανακοινώνοντας την προσάρτησή τους στις 6 Οκτωβρίου του ίδιου έτους).

Παραδόξως η ανεξαρτησία δεν υπήρξε καθολικά δημοφιλής, καθώς μερίδα Βουλγάρων έφερε βαρέως το γεγονός ότι αυτή έλαβε χώρα πριν την εξασφάλιση της «χαμένης» (κατ' αυτούς) περιοχής τους στη Μακεδονία. Τέτοια φαινόμενα έκαναν την εμφάνισή τους στη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση που συγκλήθηκε στο Τάρνοβο το 1911 με στόχο την καταγραφή και επικύρωση των απαραίτητων συνταγματικών αλλαγών που επέφερε η ανακοίνωση της ανεξαρτησίας.²³³ Η Εθνοσυνέλευση ανακήρυξε τον Φερδινάνδο «Βασιλιά των Βουλγάρων» και εισηγήθηκε συνταγματική τροποποίηση, η οποία θα δήλωνε ότι ο βασιλιάς και το κοινοβούλιο είχαν το δικαίωμα να συνάπτουν διεθνείς συμβάσεις και συνθήκες. Μετά από αυτό η προσωπική δύναμη του Φερδινάνδου ενισχύθηκε ακόμη πιο πολύ και η διενέργεια μυστικής διπλωματίας ήταν πλέον εφικτή, με δραματικά όπως θα φανεί στο εγγύς μέλλον αποτελέσματα.

4.7. Οι πληθυσμοί: Μια σύντομη επισκόπηση

Την περίοδο πριν από την αποκαλούμενη «Απριλιανή Επανάσταση» το 1876, το 1/3 του πληθυσμού των περιοχών από τις οποίες στη συνέχεια προέκυψε η Βουλγαρία και η Αν. Ρωμυλία ήταν εθνοτικά Τούρκοι και (σχεδόν όλοι) μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα. Οι αγριότητες που έλαβαν χώρα κατά την καταστολή της επανάστασης από τους Οθωμανούς, όπως ήταν φυσικό,

²³² Η ένωση πραγματοποιήθηκε στις 6 Σεπτεμβρίου σύμφωνα με το Ιουλιανό Ημερολόγιο, το οποίο χρησιμοποιείται από την πλειοψηφία των Ορθόδοξων κρατών. Τον 19ο αιώνα το Ιουλιανό ημερολόγιο βρισκόταν 12 μέρες πιο πίσω σε σχέση με το Γρηγοριανό. Τον 20ο αιώνα τα ημερολόγια έχουν 13 μέρες διαφορά και γι' αυτό η ημερομηνία της επετείου είναι 19 και όχι 18 Σεπτεμβρίου. Κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης Στοϊλοφ υπήρξε προσπάθεια για αλλαγή (στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού) από το Ιουλιανό στο Γρηγοριανό για τις υπηρεσίες του κράτους, κάτι το οποίο πολεμήθηκε από τους συντηρητικούς και θρησκευτικούς κύκλους. Στη Βουλγαρία η αλλαγή έγινε τελικά το 1916.

²³³ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 190-191.

δημιούργησαν κλίμα εκδίκησης στις τάξεις των χριστιανών Βουλγάρων. Ως ένα βαθμό η ανάγκη αυτή ικανοποιήθηκε από τον πόλεμο του 1877-1878, κατά τη διάρκεια του οποίου ένας αριθμός μουσουλμάνων εγκατέλειψε τις περιοχές αυτές, ενώ δεν έλειψαν και καταστροφές κτηρίων τους και πολιτιστικών τους κέντρων. Στην ύπαιθρο κάηκαν επίσης τουρκικά χωριά και τουρκοί πληθυσμοί εκτοπίστηκαν από τις ιδιοκτησίες τους, με Βούλγαρους που τις εποφθαλμιούσαν να τις καταλαμβάνουν.

Τα θλιβερά αυτά γεγονότα διακόπηκαν κατά τη διάρκεια της ειρήνης εντός της Βουλγαρίας. Η Συνθήκη του Βερολίνου προέβλεπε ελευθερία στην άσκηση της θρησκευτικής λατρείας, έθετε εκτός νόμου τις θρησκευτικές διακρίσεις και εγγυόταν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των μουσουλμάνων που είχαν επιλέξει να φύγουν από τη Βουλγαρία διατηρώντας τις ιδιοκτησίες τους. Ωστόσο καμιά πρόβλεψη της νομοθεσίας δεν μπορούσε να εμποδίσει την μετανάστευση του μουσουλμανικού πληθυσμού και από τις δύο περιοχές. Ένα σταθερό κύμα μετανάστευσης παρατηρήθηκε, και μέχρι το 1900 το τουρκικό στοιχείο (προσδιορισμένο με βάση τη μητρική γλώσσα) είχε μειωθεί από το 33% το 1875 στο 14% του συνολικού πληθυσμού. Η εθνοτική σύνθεση των περιοχών αυτών ωστόσο επηρεάστηκε και από άλλους παράγοντες (πχ. νόμοι περί ιδιοκτησίας, φορολογία, ψυχολογικοί λόγοι).²³⁴

Η απελευθέρωση της Βουλγαρίας προκάλεσε μεγάλες οικονομικές, κοινωνικές, αλλά και εθνοτικές αλλαγές (που επηρέασαν όλες τις κοινότητες). Το 1885 τα 4/5 του βουλγαρικού λαού παρέμεναν αγρότες. Παρά το πέρασμα των χρόνων, στην αυγή του νέου αιώνα η Βουλγαρία παρέμενε ακόμη αγροτική χώρα, ελάχιστα βιομηχανοποιημένη, με λίγα αστικά κέντρα και ολιγάριθμη αστική τάξη.²³⁵

5. Το ανεξάρτητο βουλγαρικό κράτος: 1908-1913

5.1. Η πορεία προς τους Βαλκανικούς Πολέμους

Λίγο πριν τη σύγκλιση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στο Τάρνοβο το 1911 είχε σχηματιστεί νέα κυβέρνηση από τον Ιβάν Γκέσοφ, ο οποίος είχε διαδεχθεί

²³⁴ Για περισσότερα Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 111-116.

²³⁵ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 270.

τον Στοίλοφ στην ηγεσία του Εθνικιστικού Κόμματος. Ο Φερδινάνδος απεχθανόταν τον Γκέσοφ, κυρίως επειδή από τις τάξεις του κόμματός του είχε ασκηθεί δριμεία κριτική στον τρόπο διακυβέρνησής του. Πιθανότατα όμως ο πρίγκιπας ενέκρινε τις ιδέες του κόμματός του αναφορικά με την εξωτερική πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα. Προτεραιότητα του Γκέσοφ ήταν η ενίσχυση των σχέσεων με τη Ρωσία και συνακόλουθα η δημιουργία μιας συμμαχίας με τη Σερβία, γεγονός που αποτελούσε αίτημα της Αγίας Πετρούπολης για κάποιο διάστημα.

Τα δύο αυτά γειτονικά κράτη, η Βουλγαρία δηλαδή και η Σερβία, είχαν κάθε λόγο για προσέγγιση μεταξύ τους μετά την εμφάνιση των Νεοτούρκων και την παρατεταμένη αναταραχή που προκλήθηκε από τις συνεχόμενες αλβανικές εξεγέρσεις το διάστημα 1909-1912. Τα γεγονότα αυτά ενείχαν δύο μεγάλους κινδύνους για τα γειτονικά κράτη, που απέβλεπαν σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρώτον υπήρχε αυξημένη πιθανότητα παρέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων για την υπαγόρευση μεταρρυθμίσεων, τις οποίες θα έθεταν οι ίδιες σε λειτουργία με την επίβλεψή τους. Δεύτερον υπήρχε πιθανότητα κατάληψης από δύο ή και περισσότερες δυνάμεις μέρους της χερσονήσου, ανησυχία που έγινε πιο έντονη μετά την δυσοίωση κήρυξη πολέμου από πλευράς Ιταλίας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη βόρεια Αφρική. Σε κάθε περίπτωση η πιθανότητα εδαφικής επέκτασης των Βαλκανικών κρατών θα ήταν απαγορευμένη. Αν όμως δύο ή και περισσότερα κράτη της χερσονήσου σχημάτιζαν μια συμμαχία, αυτομάτως το ενδεχόμενο ξένης επέμβασης θα γινόταν πιο δύσκολο. Από την πλευρά της η Ρωσία φοβόταν περισσότερο την Αυστροουγγαρία παρά την Ιταλία όσον αφορά τη βαλκανική χερσόνησο και διέκρινε την πιθανότητα μιας τέτοιας συμμαχίας ως τον καλύτερο δυνατό ανασχετικό παράγοντα. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο ιταλοτουρκικός πόλεμος πρόσφερε στα βαλκανικά κράτη την απαραίτητη ευνοϊκή συγκυρία για σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Το κοινό αντιτουρκικό αίσθημα των βαλκανικών κρατών και η κοινή επιδίωξή τους για διεύρυνση των εδαφών τους εις βάρος της ασθμαίνουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα έλεγε κανείς πως θα έκανε τα πράγματα πιο εύκολα. Ωστόσο, οι επιδιώξεις αυτές, που υπαγορεύονταν από τις επιταγές της αλυτρωτικής τους πολιτικής, προσέκρουσαν σε ιστορικές μνήμες,

εκκλησιαστικές έριδες, εθνοτικές συγκρούσεις και εδαφικές διεκδικήσεις. Η ύπαρξη απλώς κάποιων κοινών συμφερόντων δεν αρκούσε για να εξαλείψει όλους αυτούς τους παράγοντες που επιδρούσαν ανασταλτικά στην βαλκανική προσέγγιση. Στο σημείο αυτό αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε η παρέμβαση της Ρωσίας, η οποία επιθυμούσε να ενεργοποιήσει ξανά τη βαλκανική της πολιτική μέσω μια βαλκανικής συνεννόησης.

Με την έναρξη των διαπραγματεύσεων μεταξύ Σόφιας και Βελιγραδίου, η πεποίθηση της Αγίας Πετρούπολης ήταν πως αυτή αφορούσε μια αμυντική συμμαχία. Ωστόσο και οι δύο χώρες γνώριζαν καλά πως η συμμαχία θα μπορούσε να έχει νόημα μόνο αν ήταν επιθετική. Έτσι κατέληξαν και στη σύναψη ενός μυστικού πρωτοκόλλου επίθεσης, στο οποίο διευκρίνιζαν με πιο τρόπο θα γινόταν ο διαμοιρασμός των ευρωπαϊκών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν αυτές αποτελέσουν αντικείμενο μεταρρυθμίσεων ή πολύ χειρότερα μιας επέμβασης των Ευρωπαϊκών δυνάμεων. Οι διαπραγματεύσεις δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία. Οι Βούλγαροι ήλπιζαν σε μια αυτονομία της Μακεδονίας, ως άλλη Αν. Ρωμυλία, με τους Σέρβους να επιμένουν στο διαμελισμό της. Τελικά οι Βούλγαροι συμφώνησαν ότι θα λάμβαναν τις περιοχές ανατολικά του Στρυμόνα και της Ροδόπης, με τη Σερβία να παίρνει τις περιοχές βορείως του Σκάρδου, με την κεντρική περιοχή των Σκοπίων να χαρακτηρίζεται «αμφισβητούμενη ζώνη», η μοίρα της οποίας θα αποφασιζόταν (αν αυτό ήταν τελικά απαραίτητο) από τον τσάρο με διαιτησία.²³⁶ Επρόκειτο για ένα συμβιβασμό που αποσκοπούσε στην διασφάλιση του γοήτρου της Βουλγαρίας.

Η συνθήκη υπογράφηκε το Μάρτιο του 1912. Παράλληλα την ίδια περίοδο είχαν προχωρήσει οι συνεννοήσεις μεταξύ Βουλγάρων και Ελλήνων για τη σύναψη μιας αμυντικής συμμαχίας, η οποία υπογράφηκε τελικά το Μάιο του ίδιου έτους. Τη συμφωνία υπαγόρευσε η επιδείνωση της κατάστασης στην Μακεδονία. Ωστόσο, υπό το βάρος των γεγονότων, δεν συμπεριλήφθηκαν σε αυτή οι όροι βάσει των οποίων θα γινόταν ο πιθανός διαμοιρασμός των κατακτημένων εδαφών, ενδεχομένως και λόγω της διεκδίκησης από τις δύο χώρες των ίδιων περιοχών. Το καλοκαίρι του 1912 υπογράφηκε και μια μυστική συμφωνία μεταξύ Μαυροβουνίου και Βουλγαρίας, ενώ παράλληλα η Ελλάδα

²³⁶ Ο τσάρος ύστερα από μυστική συμφωνία, θα παραχωρούσε τις περιοχές αυτές στη Σερβία. Βλ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 420.

σύναψε συμμαχία και με τους Σέρβους. Το Μαυροβούνιο συμφώνησε επίσης με τη Σερβία και προφορικά με την Ελλάδα, μπαίνοντας έτσι στη συμμαχία των βαλκανικών κρατών.

Η κατάσταση στη Μακεδονία το καλοκαίρι του 1912 έμοιαζε χαώδης. Μια από τις συνηθισμένες αλβανικές εξεγέρσεις διαχύθηκε μέχρι την ευρύτερη περιοχή των Σκοπίων, με την κυβέρνηση των Νεοτούρκων να παραιτείται ύστερα από τη δυσμενή εξέλιξη του ιταλοτουρκικού πολέμου. Η ανατροπή αυτή των Νεοτούρκων και οι εκκαθαρίσεις που επακολούθησαν στο στρατό είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη αποδιοργάνωσή του. Η πίεση από την κοινή γνώμη στην Βουλγαρία να προστρέξει σε υπεράσπιση των εξαρχικών συμφερόντων στη Μακεδονία ήταν μεγάλη, με σημείο κορύφωσής της μια τεράστια διαδήλωση υπέρ του πολέμου στη Σόφια το Σεπτέμβριο του 1912. Λίγες μέρες αργότερα ο βασιλιάς και το κοινοβούλιο έκλιναν υπέρ της διενέργειας πολέμου, ξεκινώντας τις τελικές ετοιμασίες για πλήρη επιστράτευση σε συνεννόηση πάντα με τους συμμάχους τους. Η αντίθεση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ενδεχόμενο βαλκανικής σύρραξης δεν μπορούσε να τιθασεύσει πλέον την πολεμική ορμή των βαλκανικών κρατών, τα οποία ήταν αποφασισμένα να πετύχουν την εθνική τους ολοκλήρωση μέσω πολέμου. Στις 30 Σεπτεμβρίου επέδωσαν τελεσίγραφο στην Πύλη απαιτώντας σημαντικές μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση της Μακεδονίας. Η Αυτοκρατορία συγκέντρωσε τα στρατεύματά της αδιαφορώντας για το τελεσίγραφο. Το Μαυροβούνιο ήταν το πρώτο βαλκανικό κράτος που κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις 8 Οκτωβρίου του 1912, με τις υπόλοιπες σύμμαχες χώρες να κηρύσσουν τον πόλεμο δέκα μέρες αργότερα.

5.2. Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Για το βουλγαρικό στρατό το κύριο μέλημα ήταν να απωθήσουν τον οθωμανικό στρατό στις πεδιάδες της Θράκης, ενώ την ίδια ώρα βουλγαρικές δυνάμεις υπό το στρατηγό Γκεόργκι Τόντοροφ είχαν ενωθεί με τις σερβικές στο μέτωπο της Μακεδονίας, με στόχο να κινηθούν νότια προς την κοιλάδα του Στρυμόνα με τελικό προορισμό τη Θεσσαλονίκη, πριν φτάσει εκεί ο ελληνικός στρατός. Στην κύρια εκστρατεία τους οι Βούλγαροι θα έλεγε κανείς πως ήταν εξαιρετικά επιτυχείς, καθώς κατά τις πρώτες εβδομάδες του Νοεμβρίου οι

οθωμανικές δυνάμεις είχαν απωθηθεί στην γραμμή της Τσατάλτζα (Catalca), αγροτική περιοχή πενήντα μόλις χιλιόμετρα έξω από την πρωτεύουσά τους, την Κωνσταντινούπολη. Ο βασιλιάς και οι περισσότεροι πολιτικοί της χώρας ήθελαν να ωθήσουν τον οθωμανικό στρατό ακόμα πιο πίσω και να δοκιμάσουν να καταλάβουν την Πόλη.²³⁷ Ωστόσο, το γενικό επιτελείο ήταν λιγότερο ενθουσιώδες, καθώς το στράτευμα ήταν εξουθενωμένο, ενώ υπήρχαν επίσης κρούσματα χολέρας σε κάποιες μονάδες. Παρά τον ενθουσιασμό του κόσμου, επικράτησε η σύνεση του στρατεύματος. Ύστερα από την «επιχείρηση-αυτοκτονία» στις 17 Νοεμβρίου του 1912, που στοίχισε στο βουλγαρικό στρατό 15.000 νεκρούς χωρίς αποτέλεσμα, η πορεία προς την Κωνσταντινούπολη εγκαταλείφθηκε. Το αδιέξοδο που είχε επέλθει στο μέτωπο οδήγησε στην υπογραφή δίμηνης ανακωχής και κατάπαυσης πυρός στις 3 Δεκεμβρίου μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας. Η πρώτη ενεργούσε και εκ μέρους των υπολοίπων συμμάχων της, με μοναδική εξαίρεση την Ελλάδα, η οποία συνέχιζε τις επιχειρήσεις της στην Ήπειρο. Οι επιχειρήσεις στα πεδία των μαχών ξανάρχισαν στις αρχές Φεβρουαρίου μετά τις ατελέσφορες συζητήσεις στο Λονδίνο το προηγούμενο διάστημα. Οι σημαντικές επιτυχίες των συμμάχων στα Γιάννενα το Μάρτιο, στη Σκόδρα τον Απρίλιο, αλλά πολύ περισσότερο η αποφασιστικής σημασίας κατάληψη της Αδριανούπολης το Μάρτιο του 1913, μετά από πεντάμηνη πολιορκία²³⁸ από το βουλγαρικό στρατό του Νικόλα Ιβανόφ, οδήγησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να υποκύψει.

Η διεξαγωγή των επιχειρήσεων δεν ανέστειλε τις εργασίες της πρεσβευτικής συνδιάσκεψης στο Λονδίνο. Οι εμπόλεμοι συνεδρίαζαν στο Λονδίνο στο παλάτι του St James με σκοπό να καθορίσουν τους όρους της συμφωνίας ειρήνης. Στο μεσοδιάστημα οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν προλάβει να καταστήσουν σαφές ότι μια ανεξάρτητη Αλβανία έπρεπε να αναδυθεί από τα ερείπια της Οθωμανικής

²³⁷ Φήμες της εποχής έλεγαν ότι ο Φερδινάνδος είχε παραγγείλει και μια πολυτελή στολή, κατάλληλη για την περίπτωση, την οποία θα φορούσε στην πανηγυρική είσοδο του στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Grampton, *A Concise History of Bulgaria*, σελ. 133.

²³⁸ Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αδριανούπολης βουλγαρικά αεροπλάνα πραγματοποίησαν τον πρώτο αεροπορικό βομβαρδισμό στην ευρωπαϊκή ιστορία. Βλ. M. Paris, *Winged warfare: the literature and theory of aerial warfare in Britain. 1859-1917*, Μάντσεστερ 1992, σελ. 110-111.

Αυτοκρατορίας. Παρά τις επιτυχίες στα μέτωπα των μαχών όμως, οι Βούλγαροι ήρθαν αντιμέτωποι με το διπλωματικό αδιέξοδο για το οποίο δεν διαφαινόταν κάποια ικανοποιητική λύση για τους ίδιους. Την ίδια ώρα η Ρουμανία αξίωσε αποζημιώσεις για τα εδαφικά οφέλη των γειτόνων της, τα οποία ανέτρεπαν τη βαλκανική ισορροπία, ως επιβράβευση για τη στάση της κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τέτοια αποζημίωση μπορούσε να δοθεί μόνο εκ μέρους της Βουλγαρίας. Ύστερα από διαπραγματεύσεις στην Αγία Πετρούπολη, οι Βούλγαροι εξωθήθηκαν, υπό τον όρο της ικανοποίησης όλων των αξιώσεών τους κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο πλαίσιο ενός γενικού διακανονισμού, να παραχωρήσουν στη Ρουμανία την πόλη Σιλίστρα και τα γύρω εδάφη της σε μια ακτίνα τριών χιλιομέτρων. Η τελική διευθέτηση του πολέμου ήρθε με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου στις 30 Μαΐου του 1913. Η συνθήκη, παρά τον υποχρεωτικό χαρακτήρα των διατάξεών της, χαρακτηρίστηκε ως «προκαταρκτική», καθώς κάθε μία από τις σύμμαχες Δυνάμεις θα συνομολογούσε ξεχωριστή συνθήκη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για το διακανονισμό των ζητημάτων που προέκυψαν από τον πόλεμο. Προέβλεπε την εκχώρηση στους βαλκανικούς συμμάχους όλων των ευρωπαϊκών οθωμανικών κτήσεων δυτικά της γραμμής του Αίνου-Μηδείας²³⁹, εδάφη τα οποία και θα διαμοιράζονταν από τους ίδιους κατά το δοκούν, κάτι που εκ προοιμίου δεν φάνταζε εύκολο. Μεταξύ άλλων, με βάση το άρθρο 2, προβλεπόταν η δημιουργία Αλβανικού κράτους, τα σύνορα και τα σχετικά ζητήματα του οποίου θα καθορίζονταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις μέσω μιας διεθνούς επιτροπής.²⁴⁰

Η Συνθήκη του Λονδίνου, όμως, άφησε εκκρεμή ή παρέκαμψε δια της παραπομπής, ζητήματα που κυοφορούσαν το σπέρμα της σύγκρουσης. Η χάραξη των συνόρων μεταξύ των συμμάχων ήταν προφανές ότι θα αποτελούσε μια σοβαρή δοκιμασία για τη συνοχή της βαλκανικής συμμαχίας. Ταυτόχρονα, η

²³⁹ Αίνος αποκαλούνταν η σημερινή πόλη Enez νότια της περιφέρειας Αδριανούπολης και νοτιανατολικά του Έβρου ποταμού κοντά στα παράλια του Αιγαίου, και Μηδεία ή Μεντέα το σημερινό χωριό Kiyiköy στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, στο βόρειο τμήμα της δυτικής Θράκης.

²⁴⁰ Για περισσότερα σχετικά με τα προβλεπόμενα της Συνθήκης του Λονδίνου, βλ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 427-430.

ένταξη του αλβανικού κράτους στον ανασχεδιαζόμενο πολιτικό χάρτη της Βαλκανικής, κατά παρέκκλιση των εθνοτικών δεδομένων, θα δημιουργούσε μια νέα εστία τριβών.²⁴¹

5.3. Από τη Συνθήκη του Λονδίνου στον νέο πόλεμο

Η Συνθήκη του Λονδίνου άφησε ανοικτό το ζήτημα της επαναχαρτογράφησης της Βαλκανικής. Το ζήτημα αυτό εμφάνιζε εξαιρετικά σημαντικές δυσχέρειες, λόγω της απόκλισης μεταξύ των στρατιωτικών κατακτήσεων και αυτών των εδαφικών διεκδικήσεων των σύμμαχων κρατών και ιδιαίτερα αυτών της Βουλγαρίας. Η απώλεια της Σιλίστρας στα εδάφη της νότιας Δοβρουτσάς ενέτεινε την αποφασιστικότητα των Βουλγάρων για ένα πλήρες μερίδιο στα «λάφυρα» της Μακεδονίας, κάτι που ωστόσο ήταν εξαιρετικά δύσκολο. Η Σόφια πίεζε προς την κατεύθυνση της «αναλογικότητας» στα εδαφικά οφέλη, καθώς (όπως υποστήριζε) είχε συμβάλει στον πόλεμο με το μεγαλύτερο μερίδιο σε στρατό και άρα θα έπρεπε να λάβει τα μεγαλύτερα εδαφικά κέρδη. Έλληνες και Σέρβοι προέταξαν την έννοια της «ισορροπίας», τονίζοντας ότι για να διασφαλιστεί μια μελλοντική ειρήνη στα Βαλκάνια θα έπρεπε οι νικητές-σύμμαχοι να εξέρχονταν από αυτό τον πόλεμο σε γενικές γραμμές ισοδύναμοι. Η πηγή του προβλήματος ήταν η αποκαλούμενη «αμφισβητούμενη ζώνη» στη Μακεδονία, με τη Σόφια να μην είναι διατεθειμένη να αποδεχθεί τη συμβατική επικύρωση του υπάρχοντος status quo. Όταν οι Βούλγαροι δέχθηκαν να παραπεμφθεί το ζήτημα σε διαιτησία ύστερα από παραίνεση της Ρωσίας²⁴², οι Σέρβοι αρνήθηκαν²⁴³ και επέμειναν στις απευθείας διαπραγματεύσεις, στις οποίες θα έπρεπε να λάβει μέρος και η ελληνική πλευρά. Οι διαπραγματεύσεις αποδείχθηκαν τόσο άκαρπες όσο φοβόταν η βουλγαρική πλευρά. Όταν αυτές

²⁴¹ Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 430.

²⁴² Η Ρωσία ήθελε να αποτραπεί ο πόλεμος μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας, διότι σε περίπτωση της νίκης της δεύτερης θα άνοιγε ο δρόμος για επίθεση της Αυστροουγγαρίας εις βάρος της πρώτης. Αυτό θα επέσυρε την επέμβαση των Ρώσων προς βοήθεια των Σέρβων, γεγονός που θα οδηγούσε σε δραματική κλιμάκωση της κρίσης.

²⁴³ Η Σερβία αρνήθηκε τη διαιτησία καθώς επιζητούσε την αναθεώρηση των εδαφικών όρων της σερβοβουλγαρικής συνθήκης του 1912, λόγω της ίδρυσης της αλβανικής ηγεμονίας και της συνακόλουθης απόσπασης των εδαφών που θα προσαρτούσε. Βλ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 433.

έπεσαν στο κενό, ο Γκέσοφ παραιτήθηκε και τον διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία ο Ντάνεφ.

Η παραίτηση του Γκέσοφ ήταν αποτέλεσμα της συγκρότησης στη Σόφια ενός πολιτικού σχηματισμού που τασσόταν υπέρ του πολέμου. Απαρτιζόταν από την πλειονότητα των μακεδονικών οργανώσεων, από αυτούς που ήταν αντίθετοι στους σοσιαλιστές και στο αγροτικό κίνημα, από το γενικό επιτελείο και φυσικά από τον βασιλιά Φερδινάνδο. Προς τον βασιλιά ασκούσαν έντονες πιέσεις από το γενικό επιτελείο του στρατού για ανάληψη στρατιωτικής δράσης με σκοπό την ικανοποίηση των βουλγαρικών αξιώσεων. Την 1η Ιουνίου 1913, και ενώ αυτά συνέβαιναν στη Βουλγαρία, μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας υπογράφηκε μια αμυντική συμμαχία και μια στρατιωτική σύμβαση για την παροχή αμοιβαίας βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης από τρίτο κράτος, αμοιβαίας εγγύησης των εδαφών τους και αμοιβαίας υποστήριξης των εδαφικών τους αξιώσεων έναντι της Βουλγαρίας. Ύστερα και από αυτές τις εξελίξεις, σε αυτούς που υποστήριζαν την ανάληψη στρατιωτικής δράσης προστέθηκε και ο Ντάνεφ, οποίος πλέον πίστευε ότι από τη διαιτησία του τσάρου δεν μπορούσε να προκύψει κάποιο αποδεκτό αποτέλεσμα. Θεωρούσε ότι η Σερβία δεν θα ικανοποιούνταν εκτός κι αν η Βουλγαρία έκανε εδαφικές παραχωρήσεις και πέραν της «αμφισβητούμενης ζώνης», πράγμα το οποίο, όπως είπε Ντάνεφ, «η Βουλγαρία δεν πρέπει και δεν θα πράξει».²⁴⁴ Έτσι στις 29 Ιουνίου του 1913, ο αρχηγός του γενικού επιτελείου στρατηγός Μιχαήλ Σαβόφ, και ύστερα από υπόδειξη του Φερδινάνδου, διέταξε την επίθεση του βουλγαρικού στρατού κατά των πρώην συμμάχων του Ελλάδας και Σερβίας. Η εντολή επίθεσης δόθηκε χωρίς την προηγούμενη ενημέρωση του κοινοβουλίου και του Ντάνεφ, ο οποίος προσπάθησε να αποτρέψει την εκτέλεση της εντολής. Ωστόσο ο βασιλιάς, όντας αρχηγός του στρατεύματος, απέρριψε το αίτημα, απάλλαξε τον Σαβόφ από τα καθήκοντά του, θεωρώντας ότι ενστερνιζόταν την άποψη του Ντάνεφ, και προχώρησε στην ένοπλη σύγκρουση. Ήταν ένα ακόμα επεισόδιο της προσωπικής εξουσίας που ασκούσε ο Φερδινάνδος.

²⁴⁴ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 201.

5.4. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος

Η πρώτη επίθεση εκδηλώθηκε στις 30 Ιουνίου του 1913 εναντίον των Ελλήνων στη Νιγρίτα και εναντίον των Σέρβων στη Γευγελή. Στις πρώτες φάσεις του πολέμου, και χάρη στο πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, τα αποτελέσματα ήταν θετικά για το βουλγαρικό στρατό. Σύντομα όμως η κατάσταση αντιστράφηκε, ενώ προστέθηκε στο πλευρό των δύο σύμμαχων κρατών και το Μαυροβούνιο. Ύστερα από περίπου δύο εβδομάδες εχθροπραξιών, στις 10 Ιουλίου, η Ρουμανία, έχοντας πρωτύτερα κινήσει τις διαδικασίες πολεμικής προετοιμασίας, κήρυξε τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας. Τα βόρεια σύνορα της Βουλγαρίας ήταν σχεδόν απροστάτευτα σε περίπτωση ρουμανικής επίθεσης, γεγονός που σήμαινε ότι ο ρουμανικός στρατός θα έφτανε μέχρι τη Σόφια σχεδόν ανενόχλητος. Έτσι κι έγινε, ο ρουμανικός στρατός περνώντας το Δούναβη και προελαύνοντας ανενόχλητος προς τη Σόφια κατέλαβε τη νότια Δοβρουτσά. Την ίδια περίοδο ο οθωμανικός στρατός πέρασε τα νότια σύνορα και ανακατέλαβε την Αδριανούπολη. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ολοκληρωτική ήττα του βουλγαρικού στρατού σχεδόν σε όλα τα μέτωπα ανάγκασε τη βουλγαρική πλευρά και το βασιλιά Φερδινάνδο να ζητήσει ειρήνη με την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Ύστερα από την εκπόνηση διαφόρων προτάσεων και αφού ο βασιλιάς Κάρολος της Ρουμανίας είχε υπογράψει ανακωχή με τη Βουλγαρία, η Σερβία, η Ελλάδα και το Μαυροβούνιο συμφώνησαν να μετάσχουν στη Συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου για τη σύναψη μιας συνθήκης ειρήνης.

5.5. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου

Κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων του δεύτερου Βαλκανικού Πολέμου και της αναστάτωσης που επακολούθησε, η κυβέρνηση Ντάνεφ παραιτήθηκε στις 17 Ιουλίου. Όλη η πολιτική της Βουλγαρίας είχε πλέον χρεοκοπήσει. Την κυβέρνηση διαδέχθηκε ένας συνασπισμός φιλελεύθερων κομμάτων-παρατάξεων²⁴⁵ υπό τον Βασίλ Ραντοσλάβοφ.

²⁴⁵ Ο συνασπισμός αποτελούνταν από το Φιλελεύθερο κόμμα του Ραντοσλάβοφ, το Λαϊκό Φιλελεύθερο του Νικόλα Γκενάντιεφ και το Νεοφιλελεύθερο του Ντιμίταρ Τόντσεφ. Βλ. *Ιστορία της Βουλγαρίας*, σελ. 315.

Η Συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου άνοιξε τις εργασίες της στις 30 Ιουλίου του 1913. Οι αξιώσεις των Ρουμάνων και των Σέρβων, αναφορικά με το εδαφικό, έγιναν αμέσως δεκτές από τη βουλγαρική πλευρά. Δεν ίσχυε όμως το ίδιο και για τις ελληνικές διεκδικήσεις. Στόχος της Βουλγαρίας ήταν η διασφάλιση της όσον το δυνατόν μεγαλύτερης πρόσβασης στη θάλασσα και αυτό ερχόταν σε σύγκρουση με τις διεκδικήσεις της Ελλάδας για την Καβάλα. Τις βουλγαρικές διεκδικήσεις στήριξαν για διαφορετικούς λόγους, μολονότι δεν συμμετείχαν στη συνδιάσκεψη, οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία. Ωστόσο η στάση της Γερμανίας ήταν αυτή που έγειρε την πλάστιγγα κατά των βουλγαρικών αξιώσεων και υπέρ των ελληνικών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου στις 10 Αυγούστου 1913, μια συνθήκη τα αποτελέσματα της οποίας άντεξαν στον χρόνο με τις απαραίτητες κατά εποχές αλλαγές.

Η συνθήκη αποτύπωσε τον νέο συσχετισμό δυνάμεων, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί με τον πόλεμο. Προέβλεπε, χωρίς την ύπαρξη αναφοράς στις εκκρεμότητες του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, διατάξεις εδαφικά δυσμενείς για τα βουλγαρικά συμφέροντα. Η Ρουμανία επεξέτεινε τα σύνορά της εις βάρος της Βουλγαρίας παίρνοντας τη νότια Δοβρουτσά (στη γραμμή Μπάλτσικ-Τουτρακάν όπου περιλαμβάνονταν και η Σιλίστρα), ενώ Σερβία και Ελλάδα επεξέτειναν και αυτές τα σύνορά τους. Η Σερβία πήρε ολόκληρο το κεντρικό τμήμα της κοιλάδας του Αξιού, ενώ η Ελλάδα την Καβάλα με τα εδάφη ως τις εκβολές του Νέστου. Η Βουλγαρία, η οποία είχε καταβάλει το βαρύτατο τίμημα των 55.000 νεκρών και των 105.000 τραυματιών, διατήρησε τη μεσημβρινή (μια μικρή λωρίδα γης) δυτική Θράκη με το λιμάνι του Δεδέαγατς²⁴⁶, την ευρύτερη περιοχή της Άνω Τζουμαγιάς²⁴⁷ στη Ροδόπη (σημερινό Μπλαγκόεβγκραντ) και

²⁴⁶ Η πόλη Δεδέαγατς (Dedeağaz), η ονομασία της οποίας στα τουρκικά σημαίνει «δέντρο του παππού» (από το dede = παπούς και το ağaz = δέντρο). Με την απελευθέρωσή της μετονομάστηκε σε Νεάπολη, καθώς ήταν η νεότερη αποκτηθείσα ελληνική πόλη. Το 1920 μετονομάστηκε σε Αλεξανδρούπολη προς τιμήν του βασιλιά Αλέξανδρου, ονομασία που διατηρεί έως σήμερα.

²⁴⁷ Βλ. σημείωση 225.

ένα μικρό εδαφικό τρίγωνο στον Εύξεινο Πόντο.²⁴⁸ Στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, που υπογράφηκε στις 10 Αυγούστου 1913, και στη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης, στις 29 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, η Βουλγαρία απώλεσε σχεδόν όλα τα εδάφη που είχε πρόσφατα αποκτήσει.

Ο δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος χαρακτηρίστηκε από μεγαλύτερη αγριότητα και τεράστιες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές (ειδικά άμαχου πληθυσμού), μεγαλύτερες από εκείνες του πρώτου. Είχε, για ακόμη μια φορά, οδηγήσει στον ακρωτηριασμό της Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου και αποτελούσε από κάθε άποψη καταστροφή για τη Βουλγαρία. Οι απολεσθείσες περιοχές της νότιας Δοβρουτσάς, που επικυρώθηκαν με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913, στέρησαν από τη χώρα τις πιο προηγμένες γεωργικές περιοχές της και την κύρια πηγή των εξαγωγών σιτηρών της. Αντίθετα, οι περιοχές που αποκτήθηκαν τελικά ήταν υπανάπτυκτες και χρειάζονταν μεγάλες επενδύσεις για να αξιοποιηθούν. Επιπλέον, η περιοχή της Μακεδονίας δεν ανήκε πλέον στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (που χρησιμοποιούσε το σύστημα των μιλέτ), αλλά στις δύο πρώην σύμμαχες χώρες, οι οποίες δεν θα επέτρεπαν (σε μια εποχή έκρηξης των εθνικισμών) την πολιτιστική αυτονομία των πληθυσμών των νέων εδαφών. Αυτό σήμαινε ότι η περιοχή της Μακεδονίας είχε πλέον σχεδόν χαθεί.

Το Νοέμβριο του 1913 ο Ραντοσλάβοφ οδήγησε τη χώρα σε εκλογές, τις οποίες όμως αναγκάστηκε να διενεργήσει με το αναλογικό εκλογικό σύστημα που είχε εισαχθεί επί κυβέρνησης Μαλίνοφ. Για τον λόγο αυτό δεν κατάφερε να εξασφαλίσει την απαραίτητη στήριξη της πλειοψηφίας και μοιραία η χώρα οδηγήθηκε σε νέες εκλογές τον Απρίλιο του 1914.²⁴⁹ Αυτή τη φορά επετράπη στις λίγες νεοαποκτηθείσες περιοχές να ψηφίσουν, χωρίς όμως να επιτραπεί στα αντιπολιτευτικά κόμματα να διενεργήσουν προεκλογικό αγώνα στις περιοχές αυτές. Υπό το πρίσμα αυτό και με την μικρή έως ελάχιστη εμπειρία άσκησης πολιτικών δικαιωμάτων του πληθυσμού των περιοχών αυτών, ο Ραντοσλάβοφ εξελέγη, εξασφαλίζοντας αυτή τη φορά την πλειοψηφία.

²⁴⁸ Για περισσότερα αναφορικά με το Β' Βαλκανικό Πόλεμο και τα προβλεπόμενα της Συνθήκης του Βουκουρεστίου βλ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, σελ. 433-437 και Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 520-522.

²⁴⁹ Crampton, *Bulgaria*, σελ. 205.

Κάνοντας μια επισκόπηση στη μετέπειτα πορεία της Βουλγαρίας γίνεται φανερό ότι ο δεύτερος Βαλκανικός πόλεμος υπήρξε καθοριστικός για το μέλλον της. Απέβη καθοριστικός κυρίως όσον αφορά τη θέση που έλαβε η Βουλγαρία στις δύο μεγάλες συγκρούσεις του 20ου αιώνα. Σε αυτές ευθυγραμμίστηκε με τις Δυνάμεις εκείνες, οι οποίες πίστευε ότι θα τη βοηθούσαν να ανακτήσει τα χαμένα εδάφη. Και στις δύο περιπτώσεις οι Δυνάμεις αυτές αποδείχθηκε ότι ήταν οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες και πιο συγκεκριμένα η Γερμανία. Ατυχώς όμως, ακόμα μια φορά, για τη Βουλγαρία, οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι έληξαν με την αντίστοιχη ήττα του προσκείμενου συνασπισμού. Μετά από κάθε ήττα τον έλεγχο της χώρας έπαιρναν ριζοσπαστικές δυνάμεις. Στην πρώτη περίπτωση επικράτησαν οι οπαδοί του αγροτικού κινήματος και στη δεύτερη οι κομμουνιστές. Ωστόσο και στις δύο περιπτώσεις τα καθεστώτα αυτά τελικά διαλύθηκαν, στην πρώτη περίπτωση μετά από μικρό διάστημα και με ιδιαίτερη βιαιότητα, ενώ στη δεύτερη ειρηνικά μετά σχεδόν από μισό αιώνα.

6. Η έννοια του «έθνους» και η Βουλγαρία

Η έννοια του «έθνους» αποτελεί ένα αρκετά πολύπλοκο ζήτημα. Είναι μια ιδέα σχετικά πρόσφατη στην Ευρωπαϊκή ιστορία και διαδόθηκε κυρίως κατά το 18ο αιώνα. Βρήκε την έκφρασή της στους γάλλους φιλοσόφους εκείνης της εποχής και διαδόθηκε ιδιαίτερα κατά τη Γαλλική Επανάσταση στα τέλη του αιώνα. Πρόκειται για αποτέλεσμα μακράς διαδικασίας και οι μορφές που μπορεί να λάβει ως έννοια είναι πολλαπλές. Αν δινόταν ένας ορισμός, τότε το έθνος θα ήταν μια πολύμορφη κοινωνική πραγματικότητα, που βασίζεται στην ενότητα του χώρου (υπό την έννοια μιας κοινής πατρίδας) και της πολιτικής οργάνωσης, στην ενότητα της γλώσσας και της κοινής συνείδησης, στην πολιτισμική ενότητα και την κοινή κληρονομιά, που συνδέει ένα κοινό παρελθόν, κοινά συμφέροντα για το παρόν και κοινές επιδιώξεις για το μέλλον.²⁵⁰ Παρά το γεγονός ότι καθένα από αυτά τα χαρακτηριστικά είναι σημαντικό και φαίνεται να διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής ιδέας, κανένα από αυτά ωστόσο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι κατέχει απόλυτη αξία, όντας από μόνο του αρκετό και απαραίτητο. Αυτό συμβαίνει διότι η σύνθεση πολλών τέτοιου είδους χαρακτηριστικών διαμορφώνει την ξεχωριστή ταυτότητα κάθε έθνους.

Οι λαοί των Βαλκανίων, και ιδιαίτερα τα πιο μορφωμένα στρώματά τους, επηρεάστηκαν ιδιαίτερα κατά τον 19ο αιώνα από δύο δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης πολιτικά δόγματα περί έθνους και εθνικισμού, τον φιλελευθερισμό, που προερχόταν από τις ιδέες του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα, και τον γερμανικό ρομαντισμό και ιστορικισμό του 19ου αιώνα.²⁵¹ Τα ακραία εθνικιστικά δόγματα στην Ανατολική Ευρώπη και ιδιαίτερα στα Βαλκάνια βρήκαν ανταπόκριση ανάμεσα σε αυτούς που είχαν περιορισμένη πρακτική διοικητική εμπειρία ή πραγματική πολιτική εξουσία. Η έλξη που άσκησε ο εθνικισμός υπήρξε σημαντική σε τμήματα του πληθυσμού, όπως φοιτητές, δάσκαλοι, συγγραφείς, που ήταν μορφωμένοι, αλλά αποκλείονταν συχνά από τα υψηλά κρατικά αξιώματα.

²⁵⁰ Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, σελ. 66.

²⁵¹ Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, σελ. 280.

Στην περίπτωση της Βουλγαρίας, όπως συνέβη σε γενικές γραμμές και στις υπόλοιπες περιοχές των Βαλκανίων, επέδρασε περισσότερο το δόγμα του ρομαντισμού, το οποίο εξέφραζε τη γερμανική αντίληψη περί έθνους. Αυτό πρακτικά σήμαινε τη σχεδόν ολοκληρωτική μετάθεση της έμφασης από το άτομο στη συλλογική οντότητα, το έθνος. Βασιζόμενοι στην μακρά παρουσία τους στον ίδιο πάντα χώρο, οι Βούλγαροι κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. προσπάθησαν να αναδείξουν όλα εκείνα τα στοιχεία που πίστευαν ότι θα τους βοηθούσαν να «ενοποιήσουν» την «κοινότητά» τους, να αφυπνίσουν το «έθνος» τους και να συγκροτήσουν το κράτος τους. Βασικοί πυλώνες στην προσπάθειά τους αυτή υπήρξαν η θρησκεία/το δόγμα και ο πολιτισμός/η γλώσσα. Στόχευσαν, λοιπόν, τόσο στην απόκτηση της δικής τους αυτόνομης Εκκλησίας, η οποία θα ταυτιζόταν με το έθνος, όσο και στην ανάδειξη της γλώσσας και των κοινών πολιτισμικών στοιχείων της «κοινότητας» μέσω της βασικής εκπαίδευσης της λαϊκής βάσης. Παρά τις αναπόφευκτες δυσκολίες σε πολιτικό κυρίως επίπεδο, το βουλγαρικό κράτος κατάφερε να αναδυθεί σταδιακά από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και την τυπική αναγνώριση της ανεξαρτησίας του το 1908.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Biondich M., *The Balkans. Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Oxford 2011.

Breuilly J., *Nationalism and the State*, Manchester 1993.

Castellan G., *Ιστορία των Βαλκανίων: 14ος-20ος αι., μετάφραση Β. Αλιφέρη*, Αθήνα 1991.

Chary F. B., *The History of Bulgaria*, «Greenwood» 2011.

Crampton R. J., *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 1997 (β' έκδοση 2005).

Crampton R. J., *Bulgaria*, Oxford 2007.

Crampton R. J., *Bulgaria. 1878-1918: A History*, East European Monographs (Columbia University Press) 1983.

Daskalov R. και Marinov Tch. (έκδ.), *Entangled Histories of the Balkans*, τ. 1, *National Ideologies and Language Policies*, Leiden-Boston 2013.

Daskalov R. και Mishkova D. (έκδ.), *Entangled Histories of the Balkans*, τ. 2, *Transfers of Political Ideologies and Institutions*, Leiden-Boston 2014.

Daskalov R., *Debating the Past. Modern Bulgarian History. From Stambolov to Zhivkov*, Budapest-New York 2011.

Daskalov R., *The making of a nation in the Balkans. Historiography of the Bulgarian revival*, Budapest – New York 2004.

Faroqhi S., *Approaching Ottoman History. An Introduction to the Sources*, Cambridge 1999.

Forbes N., Toynbee A. J., Mitrany D., Hogarth D. G., *The Balkans. A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Romania and Turkey*, Oxford 1915 (ανατύπωση 2010).

Gellner E., *Nationalism*, London 1997.

Gellner E., *Έθνη και Εθνικισμός*, μετάφραση Δ. Λαφαζάνη, Αθήνα 1992 (2η έκδοση).

Glenny M., *The Balkans. Nationalism, war and the great powers*, Toronto 2012.

Gould Schurman J., *The Balkan Wars. 1912-1913*, Auckland 2008 (α' έκδοση 1916).

Hall Richard C., *The Balkan Wars. 1912-1913. Prelude to the First World War*, London–New York 2000.

Hall Richard C., *War in the Balkans. An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*, Santa Barbara-Denver-Oxford 2014.

Hobsbawm E. J., *Έθνη και Εθνικισμός. Από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, Μύθος και Πραγματικότητα*, μετάφραση Χρυσ. Νάντρις, Αθήνα 1994.

Hroch M. και Τοντόροβα Μ., *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια: Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση. Τα Βαλκάνια, από την ανακάλυψη στην «κατασκευή» τους*, μετάφραση Π. Ματάλας, Ν. Ποταμιάνος, Π. Χαντζαρούλα, Αθήνα 1996.

Jelavich B., *History of the Balkans. 20th century*, vol. II, Cambridge 1983.

Jelavich B., *Russia's Balkan Entanglements. 1806-1914*, Cambridge 1991.

Jelavich B., *Ιστορία των Βαλκανίων: 18ος-19ος αιώνας*, τόμ. Ι, επιμέλεια Β. Τσοκόπουλος, μετάφραση Χ. Δεληστάθη, Αθήνα 2006.

Jelavich Ch. και B. (έκδ.), *The Balkans in Transition*, Berkeley–Los Angeles 1963.

Jelavich Ch. και Jelavich B., *The establishment of the Balkan National States 1804-1920*, Washington 1986.

Kedourie E., *Nationalism*, London 1960 (αναθεωρημένη έκδοση 1961).

Kitromilides P. M. και Tabaki A. (έκδ.), *Greek-Bulgarian relations in the age of national identity formation*, Αθήνα 2010.

Kolev V. και Koulouri Chr. (έκδ.), *The_Balkan Wars*, Θεσσαλονίκη 2009.

Lampe J. R. και Mazower M., *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest-New York 2004.

Landemont (de) Comte, *L'elan d'un Peuple. La Bulgarie jusqu'au traité de Londres 1861-1913*, Paris 1914.

Lange-Akhund N., *The Macedonian Question. 1893-1908. From Western Sources*, New York 1998.

Mazower M., *Salonica. City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews. 1430-1950*, New York 2004.

Mazower M., *Τα Βαλκάνια*, μετάφραση Κ. Ν. Κουρεμένος, Αθήνα 2002

McCrone D. και McPherson G. (έκδ.), *National Days. Constructing and Mobilising National Identity*, New York (Palgrave MacMillan) 2009.

McCrone D., *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού: Οι αυριανοί μας πρόγονοι*, επιμέλεια Κ. Κοσκινάς, μετάφραση Ν. Βαφέας, Γ. Βάγιας, Αθήνα 2000.

Özkirimli U., *Θεωρίες του εθνικισμού: Μία κριτική προσέγγιση*, μετάφραση Ι. Πεντάζου, επιμέλεια Α. Ηρακλείδης, Αθήνα 2011.

Paris M., *Winged warfare: The literature and theory of aerial warfare in Britain. 1859–1917*, Manchester 1992.

Renan E., *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris 1997.

Renan E., *Τι είναι έθνος: Προσευχή πάνω στην Ακρόπολη*, μετάφραση Γ. Λάμπας, Η. Π. Νικολούδης, Αθήνα 2009.

Riis C., *Religion, politics and historiography in Bulgaria*, New York 2002.

Seton-Watson H., *Nations and States-An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London 1977.

Seton-Watson R. W., *The rise of nationality in Balkans*, New York 1966.

Smith A. D., *Εθνική ταυτότητα*, μετάφραση Εύα Πέππα, Αθήνα 2000.

Stavrianos L. S., *The Balkans since 1453*, New York 1958.

Stavrianos L. S., *The Balkans. 1815-1914*, New York 1963.

Stoianovich Tr., *Balkan Worlds. The First and the Last Europe*, London – New York 2015 (α' έκδοση 1994).

Todorova M. (ed.), *Balkan Identities. Nation and Memory*, New York 2004.

Todorova M., *Βαλκάνια: Η δυτική φαντασίωση*, μετάφραση Ι. Κολοβού, επιμέλεια Π. Μ. Κιτρομηλίδης, Θεσσαλονίκη 2007.

Veremis Th., *The modern Balkans: A Concise Guide to Nationalism and Politics. The Rise and Decline of the Nation State*, LSE (Research on South Eastern Europe) 2014.

Wolff R. L., *The Balkans in our Time*, Oxford 1956.

Βέικος Θ. Α., *Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 1999.

Βερέμης Θ. Μ., *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία: Ένα πολύχρωμο υπόδειγμα εθνικισμού*, Αθήνα 2016.

Διακοφωτάκης Γ. Ι., *Περί μειονοτήτων κατά το διεθνές δίκαιο*, Αθήνα 2001.

Ιστορία της Βουλγαρίας, Συλλογικό έργο, μετάφραση Γ. Ε. Χρηστίδης, Θεσσαλονίκη 2015.

Καιρίδης Δ., *Εθνικισμός: Εθνοτικές συγκρούσεις και διεθνείς σχέσεις: Θεωρία και πράξη στα βαλκάνια*, Αθήνα 2015.

Κοππά Μ., *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια 19ος αιώνας: Τρεις και μία περιπέτειες*, Αθήνα 2002.

Κυριάκης Ε. Κ., *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7ος - 10ος αι.): συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*, Αθήνα 1993.

Νικολάου Κ. και Τσικνάκης Κ. (έκδ.), *Βυζάντιο και Βούλγαροι (1018-1185)*, Αθήνα 2008.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., *Σλαβικές εγκαταστάσεις στη μεσαιωνική Ελλάδα. Γενική επισκόπηση*, Αθήνα 1993.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., *Οι βαλκανικοί λαοί: Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση. 14ος-19ος αι.*, Θεσσαλονίκη 1991 (2η έκδ.).

Πεσματζόγλου Στ., *Θεωρίες του εθνικισμού*, Φάκελος σημειώσεων για το μάθημα «Θεωρίες του εθνικισμού» του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας για το ακαδημαϊκό έτος 2009-2010.

Πλουμίδης Σπ., «Συμβολή στην κατανόηση της εθνικής ταυτότητας της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (1893-1912)», *Μακεδονικά*, 33 (2001-2002), 77-105.

Σφέτας Σπ., *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία: Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (1354-1918)*, Θεσσαλονίκη 2009.

Τα Βαλκάνια: Εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες: Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα, επιμέλεια Α. Λυμπεράτος, Ηράκλειο 2014.

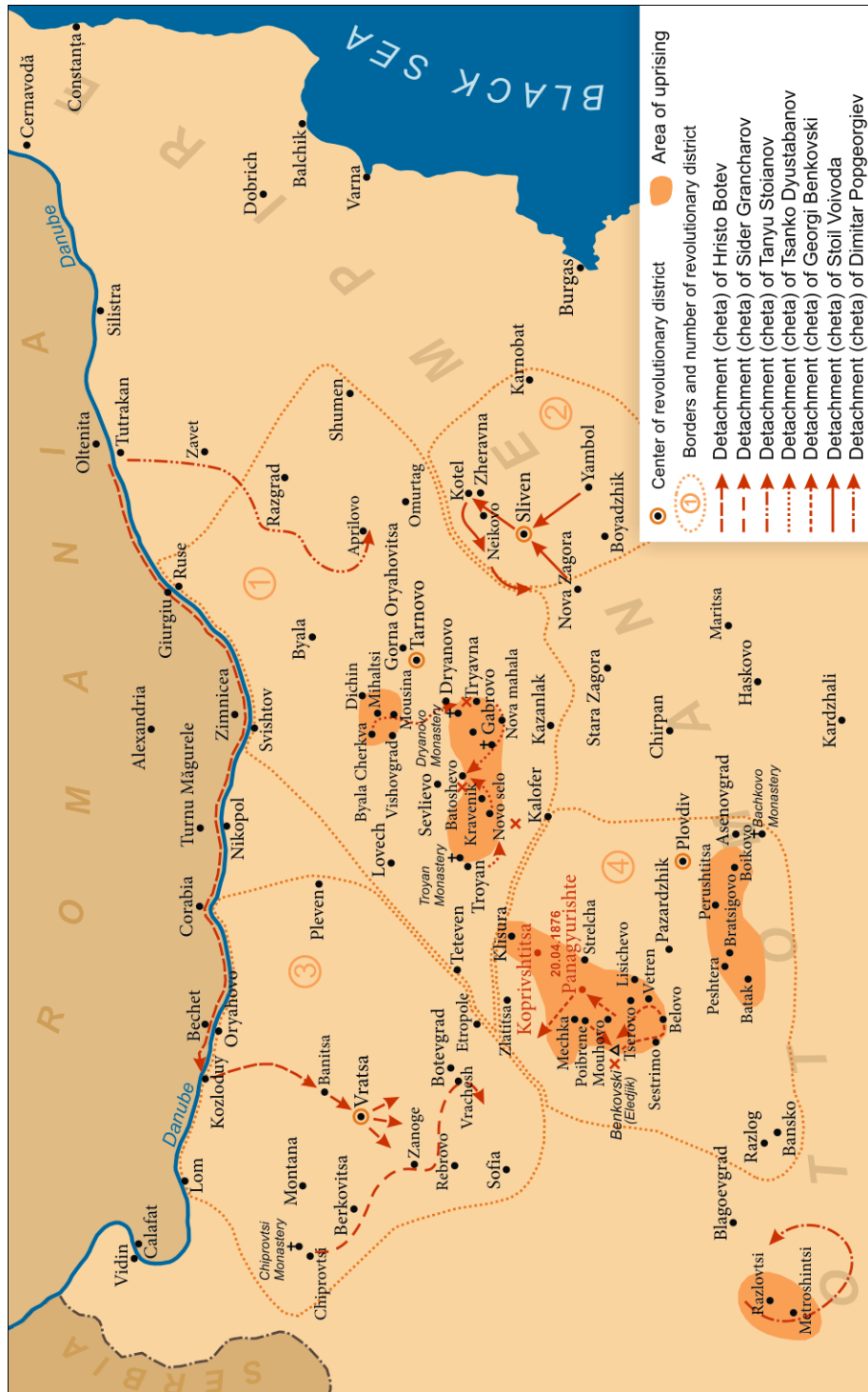
Ταρνανίδης Ι. Χ., *Η διαμόρφωση του αυτοκεφάλου της Βουλγαρικής Εκκλησίας (864 - 1235)*, Θεσσαλονίκη 1976.

Χριστοδουλίδης Θ. Α., *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων: Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Αθήνα 1997.

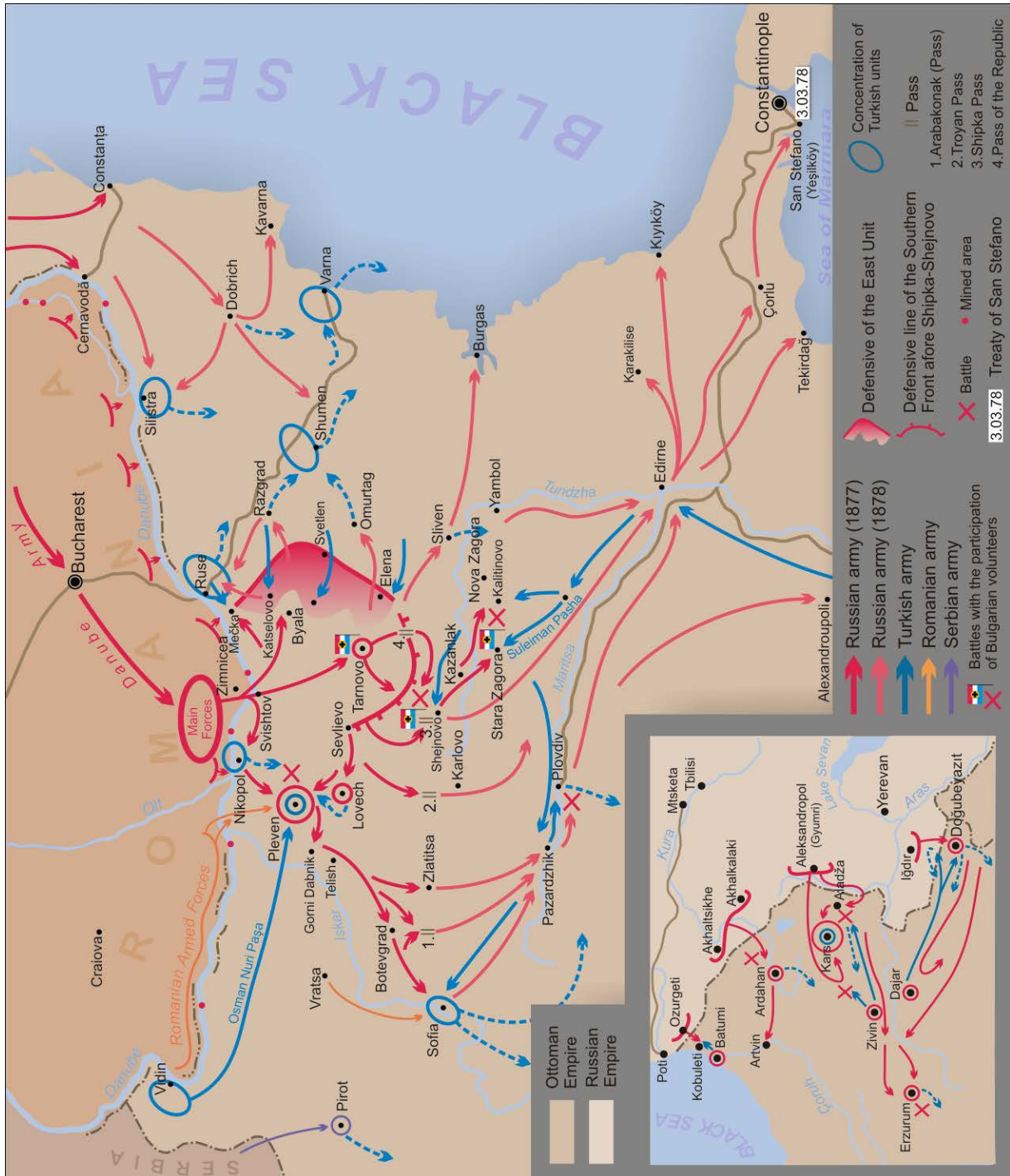
ΧΑΡΤΕΣ

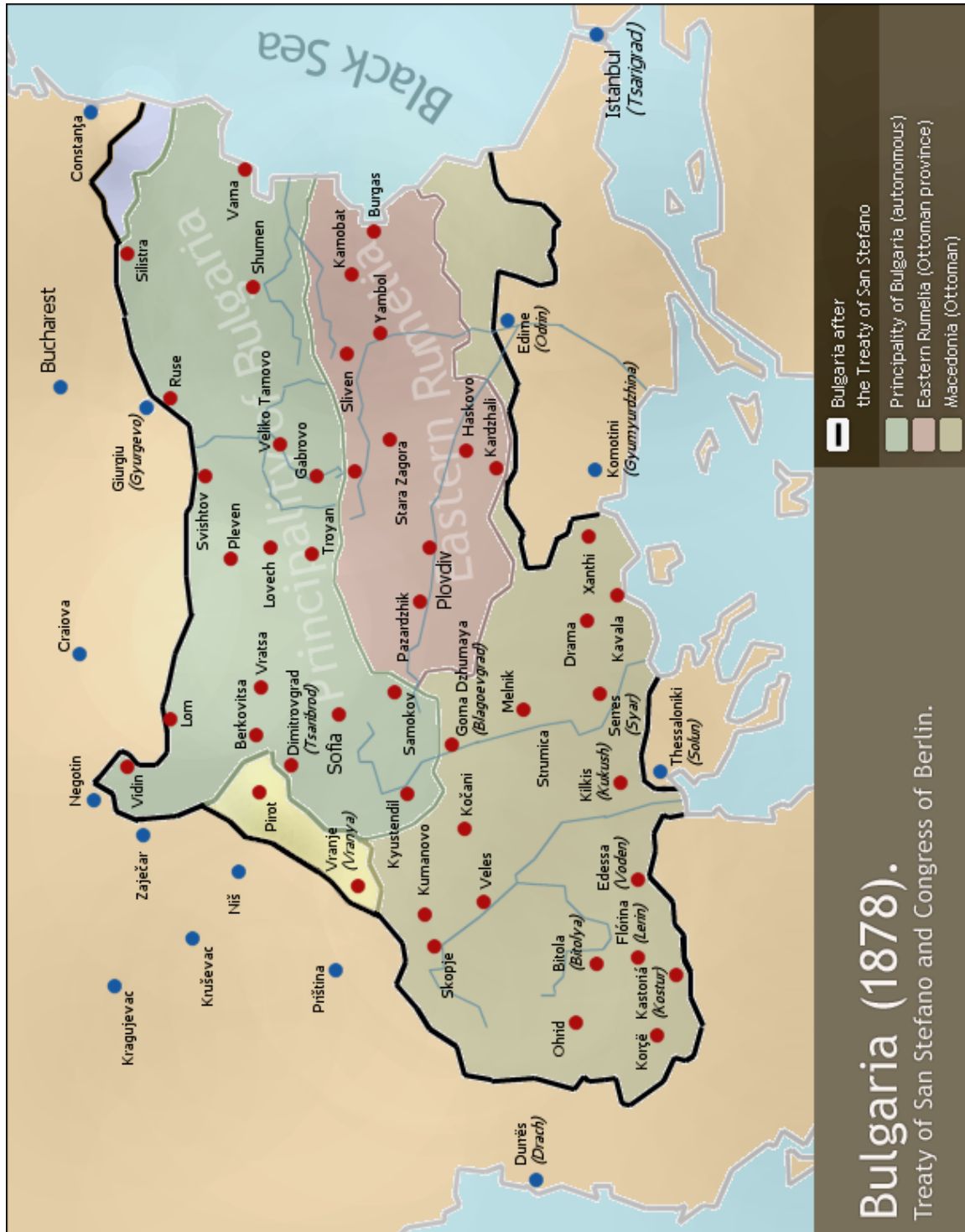
Το βουλγαρικό βασίλειο στα χρόνια του Μπόρις Α' (852-889).

Οι περιοχές όπου έλαβαν χώρα οι εξεγέρσεις κατά την «Απριλιανή Επανάσταση» το 1876.

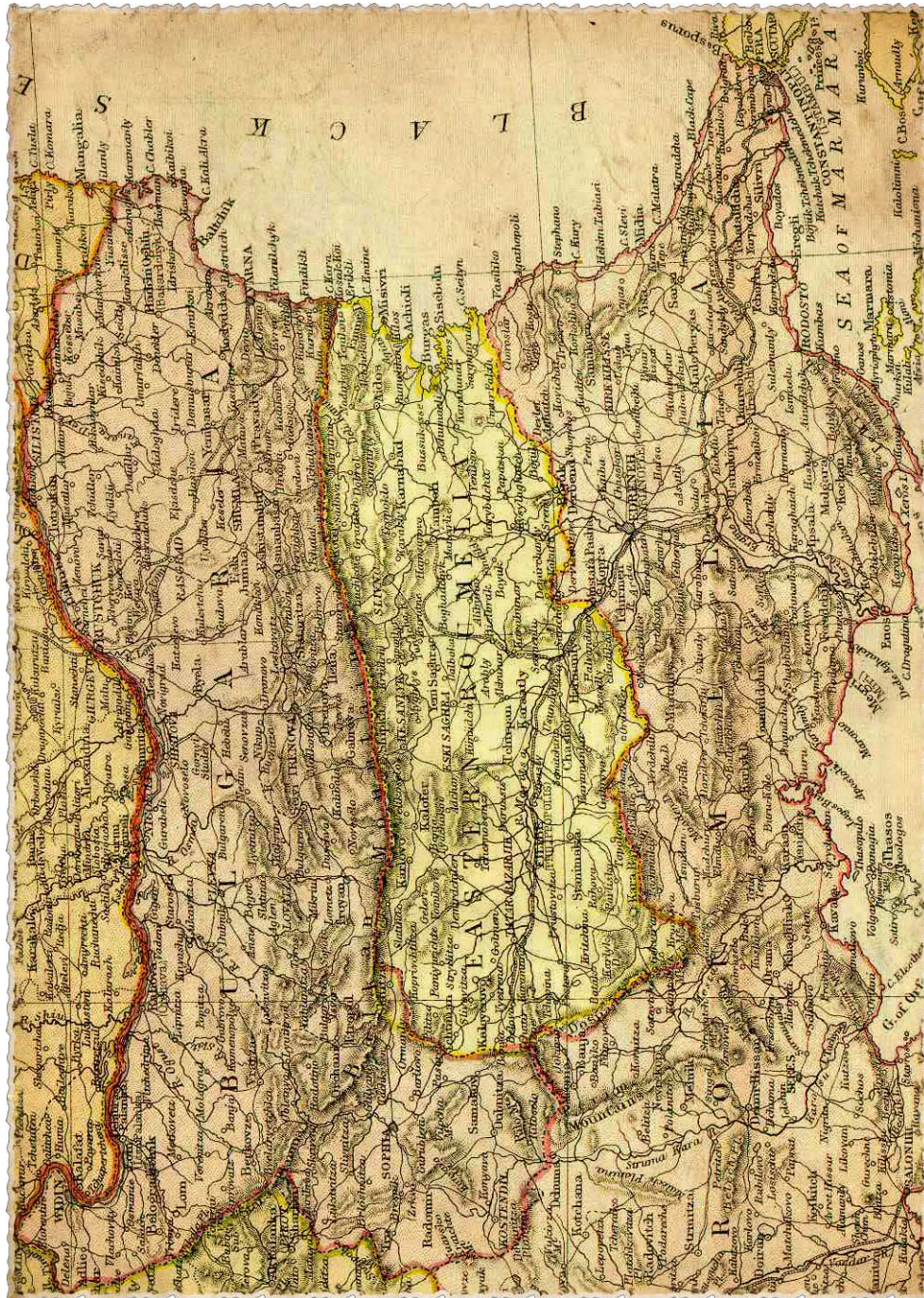
Ο χάρτης αποτυπώνει τις συγκρούσεις κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού Πολέμου του 1877 - 1878.

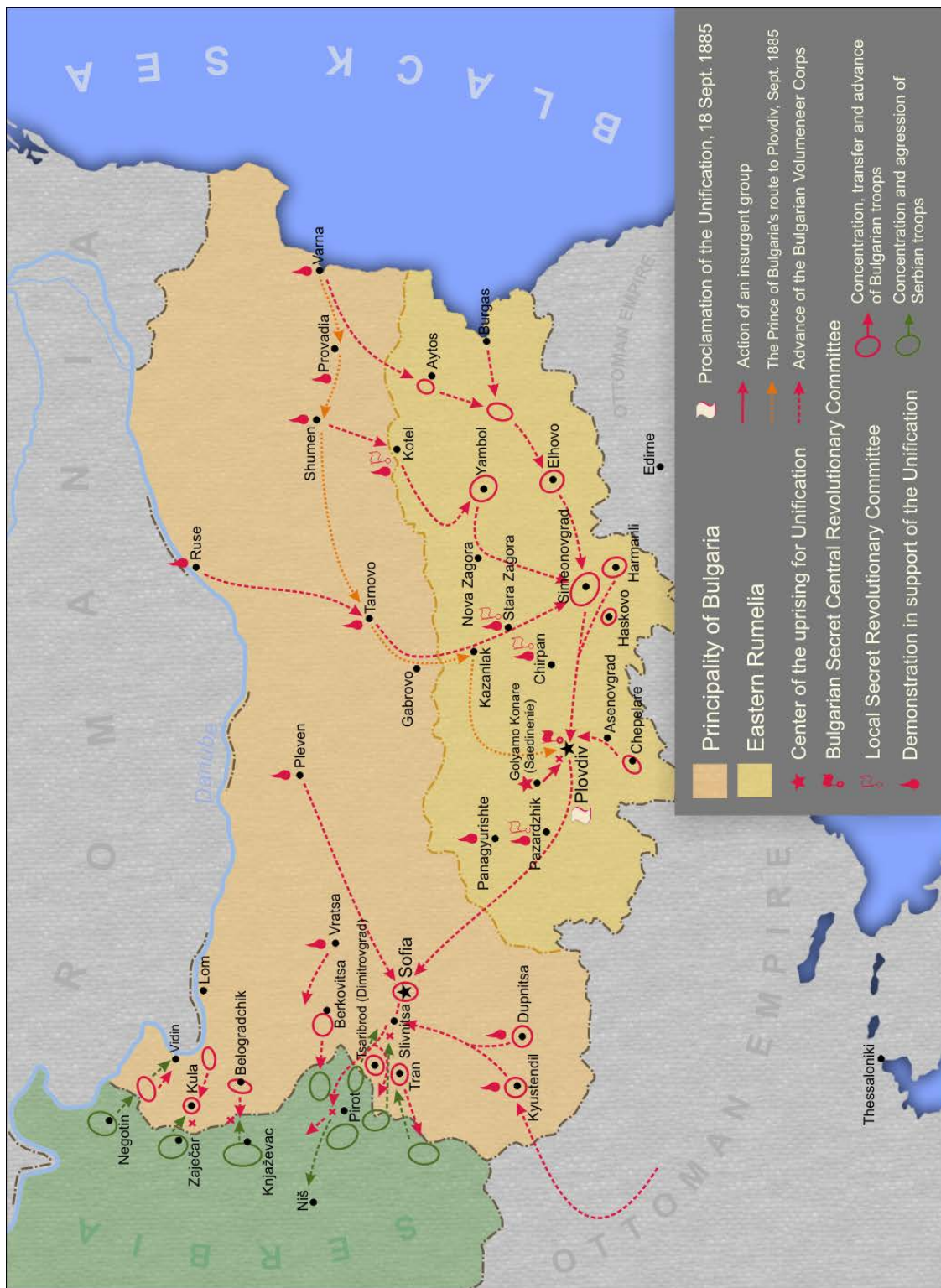
Η «Μεγάλη Βουλγαρία» της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (1878).

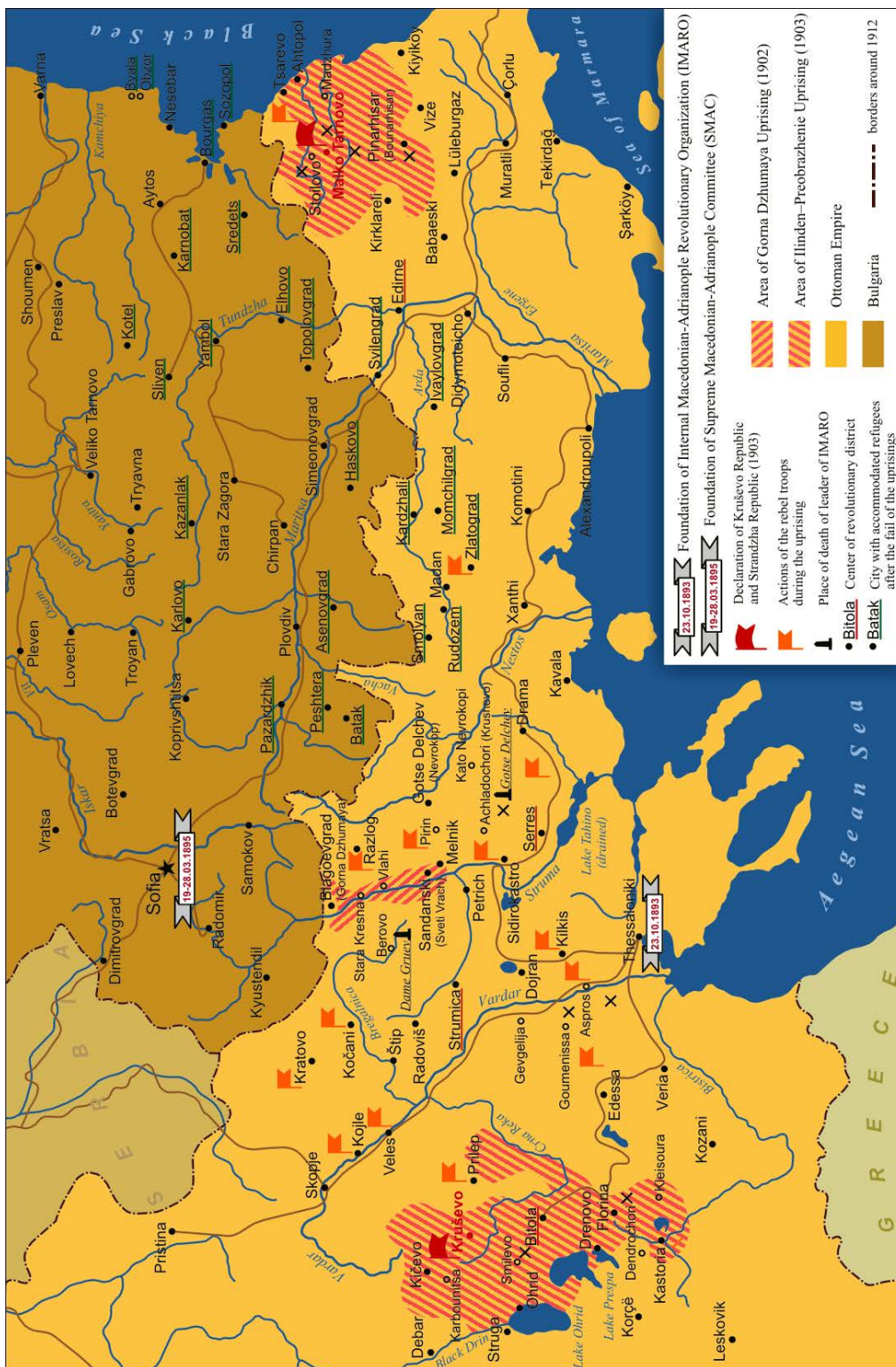
Το αυτόνομο βουλγαρικό κράτος
 σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878).

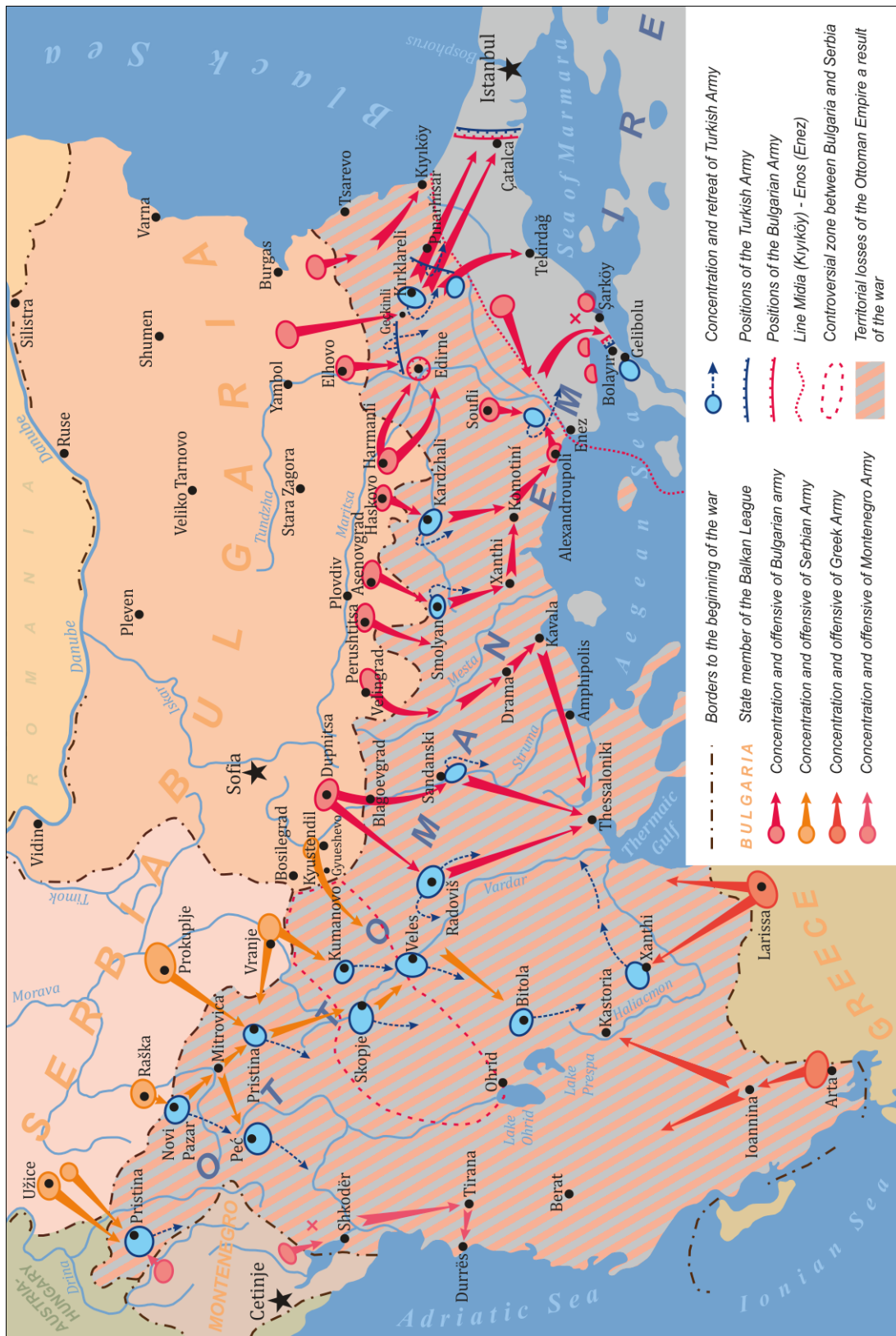
Το αυτόνομο βουλγαρικό κράτος
και η αυτόνομη οθωμανική επαρχία της Αν. Ρωμυλίας.

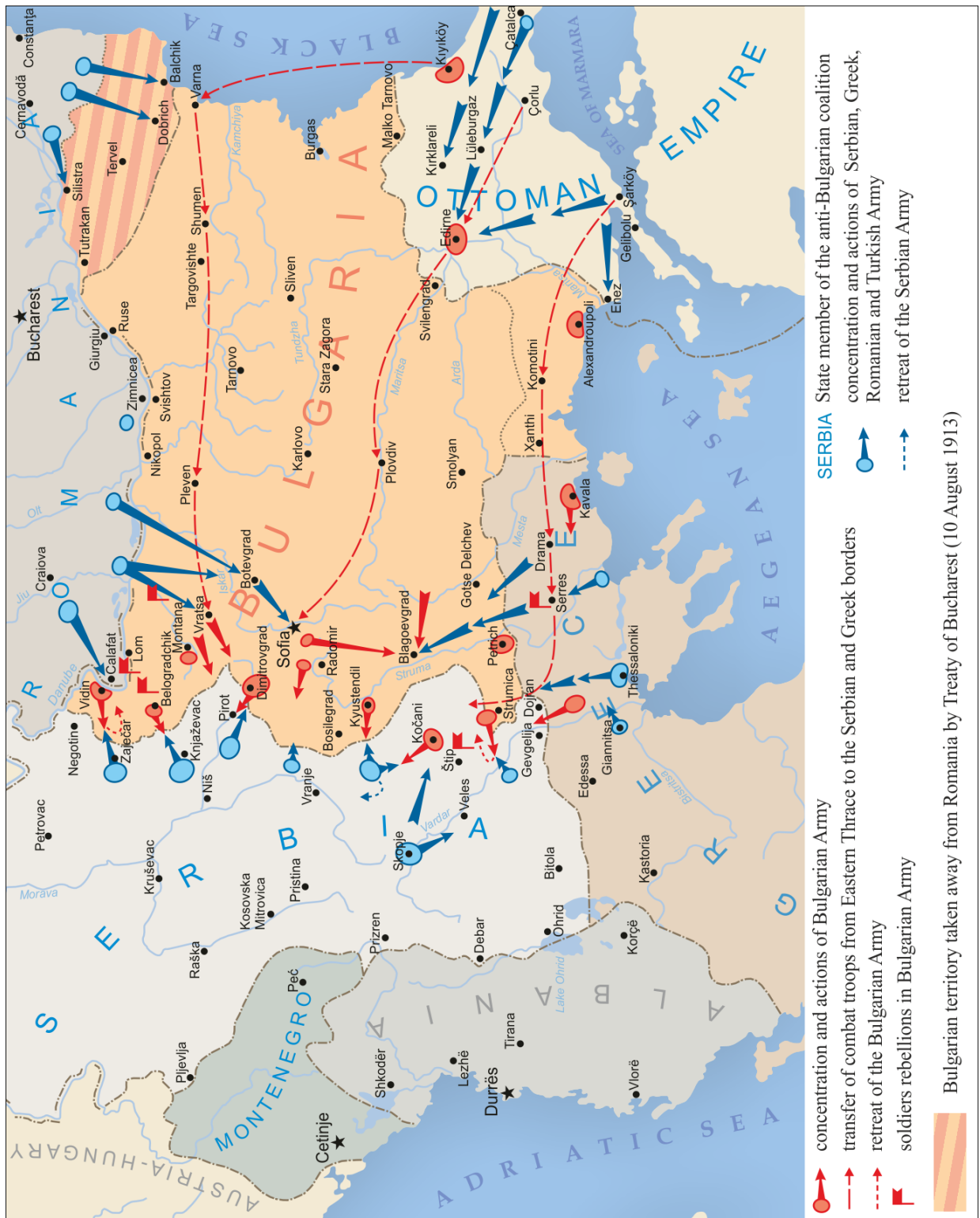
Η ένωση με την Αν. Ρωμυλία το 1885 και ο πόλεμος με τη Σερβία.

Η Μακεδονική Κρίση και η «Εξέγερση του Ίλιντεν»
στις 2 Αυγούστου του 1903.

Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος (1912 - 1913).

Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος (1913).

ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΠΟΛΕΩΝ

Παρακάτω παρατίθενται όλα τα ονόματα πόλεων, όπως αυτά αναφέρονται μέσα στην εργασία, οι σύγχρονες ονομασίες τους και οι χώρες στις οποίες ανήκουν σήμερα.

Βάρνα (Варна) – Πόλη της Βουλγαρίας
Βέλες (Велес) = Βελεσά/Βελισσός – Πόλη της ΠΓΔΜ
Βιδίνιο = Βίντιν (Видин) – Πόλη της Βουλγαρίας
Βράιλα/Μπράιλα/Βραΐλα (Brăila) – Πόλη της Ρουμανίας
Βράνιε (Врање/Vranje) – Πόλη της Σερβίας
Βράτσα (Враца) – Πόλη της Βουλγαρίας
Γευγελή = Γκευγκέλιγια (Гевгелија) – Πόλη της ΠΓΔΜ
Γιάμπολ (Ямбол) – Πόλη της Βουλγαρίας
Γκάμπροβο (Габрово) – Πόλη της Βουλγαρίας
Γκόρνα Τζουμάγια (Горна Джумая) = παλαιότερα Άνω Τζουμαγιά – Πόλη της Βουλγαρίας με το όνομα Μπλαγκόεβγκραντ (Благоевград)
Δεδέαγατς (Dedeağaz) = Αλεξανδρούπολη – Πόλη της Ελλάδας
Δίβρη = Ντέμπαρ (Дебар)/Dibra (στα αλβανικά) – Πόλη της ΠΓΔΜ
Ιπέκιο = Πετς (Рец/Пећ) ή Πέγια (Peja) – Πόλη στο Κοσσυφοπέδιο
Κάκρινα (Къкрина) – Χωριό της Βουλγαρίας
Καλόφερ (Калофер) – Πόλη της Βουλγαρίας
Κάρλοβο (Карлово) – Πόλη της Βουλγαρίας
Κιουστεντίλ (Кюстендил) – Πόλη της Βουλγαρίας
Κοπρίβστιτσα (Копривщица) – Πόλη της Βουλγαρίας
Κότελ (Котел) – Πόλη της Βουλγαρίας
Κρέσνα (Кресна) – Πόλη της Βουλγαρίας
Λόβετς (Ловеч) – Πόλη της Βουλγαρίας
Μοναστήρι = Μπίτολα (Битола) – Πόλη της ΠΓΔΜ
Μπαλτσίκ (Балчик/Balcic) – Πόλη της Βουλγαρίας
Μπάνσκο (Банско) – Πόλη της Βουλγαρίας
Μπατάκ (Батак) – Πόλη της Βουλγαρίας
Μπουργκάς (Бургас) – Πόλη της Βουλγαρίας
Νιγρίτα – Πόλη της Ελλάδας στην περιοχή των Σερρών

Νις (Ниш/Niš) – Πόλη της Σερβίας
Οχρίδα/Αχρίδα (Οχрид) – Πόλη της ΠΓΔΜ
Παναγκιούριστε (Панагюриште/Panagjurište) – Πόλη της Βουλγαρίας
Πίροτ (Пирот) – Πόλη της Σερβίας
Πλέβεν (Плевен) = παλαιότερα Πλεύνα/Πλέβνα – Πόλη της Βουλγαρίας
Πλίσκα (Плиска) – Πόλη της Βουλγαρίας
Πλόβντιβ (Пловдив) = παλαιότερα Φιλιππούπολη – Πόλη της Βουλγαρίας
Πομόριε (Поморие) = παλαιότερα Αγκιάλος – Πόλη της Βουλγαρίας
Πρέσλαβ = Βελίκι Πρέσλαβ (Велики Преслав) – Πόλη της Βουλγαρίας
Ράζλογκ (Разлог) – Πόλη της Βουλγαρίας
Ρίμνικ = Râmnicu Sărat – Πόλη της Ρουμανίας
Ρούσε (Русе) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σάμοκοφ (Самоков) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σβιστόβ (Свищов) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σιλίστρα (Силистра) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σκόδρα/Σκούταρι = Σκόντερ (Shkodër) – Πόλη της Αλβανίας
Σλίβεν (Сливен) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σλίβνιτσα (Сливница) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σούμεν (Шумен) – Πόλη της Βουλγαρίας
Σόφια (София) – Πρωτεύουσα της Βουλγαρίας
Σρέμσκι Κάρλοβτσι (Сремски Карловци) – Πόλη της αυτόνομης επαρχίας της Βοϊβοντίνια στη Σερβία
Στάρα Ζαγκόρα (Стара Загора) = παλαιότερα Παλαιά Ζαγορά – Πόλη της Βουλγαρίας
Τάρνοβο (Търново) = Βελίκo Τάρνοβο/Τίρνοβο (Велико Търново – Μέγα Τάρνοβο/Τίρνοβο) – Πόλη της Βουλγαρίας
Τουτρακάν (Тутракан/Turtucaia) – Πόλη της Βουλγαρίας
Τσίπροβετς (Кипуровец) = Τσίπροβτσι (Чипровци) – Πόλη της Βουλγαρίας

